

LÉTÜNK

TÁRSADALOM, TUDOMÁNY, KULTÚRA

Gondolatok oktatásról, olvasásról és tanulásról

A temerini betlehemes játék változatai

A pravoszláv szentkutat – vodicák – kutatása
a Vajdaságban

Jubileumok jegyében

1956-ról – a Vajdaságban

LÉTÜNK

TÁRSADALOM, TUDOMÁNY, KULTÚRA

XXXVI. évfolyam, 2006., 4. szám

FORUM KÖNYVKIADÓ, ÚJVIDÉK

KIADJA A FORUM KÖNYVKIADÓ

Fő- és felelős szerkesztő:

Németh Ferenc

A szerkesztőbizottság tagjai:

Fábri Miklós

Fehér Kálmán

Kartag-Ódri Ágnes

Ózer Ágnes

Papp Árpád

Kéziratgondozó:

Simon Teodóra

Kecskés Mária

Tördelőszerkesztő:

Buzás Mihály

Kottagrafika:

Bordás Szilárd

E számunk támogatói: a Tartományi Oktatási és Művelődési Titkárság,
a Nemzeti Kulturális Alapprogram és az Illyés Közalapítvány

TARTALOM

	<i>Más szóval</i>	
Gobby Fehér Gyula	Gondolatok oktatásról, olvasásról és tanulásról	5
	<i>Műhely</i>	
Csorba Béla	A temerini betlehemes játék változatai	22
Silling István	A pravoszláv szentkutak – vodicák – kutatása a Vajdaságban	42
	<i>Jelen és múlt</i>	
Csáky S. Piroska	Jubileumok jegyében	50
Fekete J. József	Nem „nemzedék”, de korosztály	55
	<i>Visszapillantás</i>	
Hercenberger Sándor	Színházi emlékeimből	67
	<i>Szemle</i>	
Szeli István	Tőke Istvánról, egy kötet ürügyén.	77
Bálint István	A feláldozott Montenegró	80
Szalma József	A jogdogmatika kérdéséről	84
	<i>Dokumentumok</i>	
Bordás Győző	1956-ról – a Vajdaságban.	88
Németh Ferenc	Az ’56-os újvidéki tanácskozás képekben	94
	A Létünk ’56-os számáról.	97

Gobby Fehér Gyula

GONDOLATOK OKTATÁSRÓL, OLVASÁSRÓL ÉS TANULÁSRÓL

VILÁGBA KÉSZÜLŐ DIPLOMÁSAINK

Minden újabb felmérés azt mutatja, hogy egyetemistáink egyre növekvő száma készül külföldre. Már nem az a céljuk, hogy érvényesüljenek társadalmunkban. Egyrészt azért tanulnak, mert álláshoz úgysem jutnának, másrészt meg azért, hogy ha nekivágnak a nagyvilágnak, legyen mire hivatkozniuk álláskeresőskorukban. A megkérdezettek majdnem hetven százaléka közölte, hogy eszébe sem jut itt maradni, a legtöbben még mindig Németországba, Angliába és Franciaországba vágnak, de sokan készülnek Ausztráliába vagy Új-Zélandra is. A kanadai nagykövetség nyíltan válogat a végzősök között, még mindig szükségük van mezőgazdászokra, erdőmérnökökre, építészekre, és szinte korlátlan számban vesznek fel egészségügyi középiskolát befejezett nővéreket. Alapfeltétel a nyelvtudás, de senkitől sem kérnek tökéletes tudást, elég az alapfok, majd a helyszínen képezik tovább őket.

Az agyelszívás azelőtt is ismert jelenség volt. Amerika a világ minden tájáról összeszedi a legkiválóbb tudósokat, nem véletlenül, hiszen az ottani kutatások kapnak legtöbb pénzt a világon, s ha csak futólag áttekintjük a Nobel-díjasok névsorát, azt látjuk, hogy az Egyesült Államok egymaga fölveszi a versenyt az egész világgal. Európából jelenleg több mint százezer tudományos munkás, tanár és kutató dolgozik az Államokban. De legalább ennyi afrikai, dél-amerikai, indiai, kínai és japán tudós van mellettük. Olvasom Baranyi Lajos biológus vallomását, aki szerint itthon nem is a pénzhiány a legrosszabb, hanem az állandó bizonytalanság, aztán meg az, hogy a politika még a szakmai kérdésekbe is beavatkozik, és a kishitűség és az egymás közötti gáncsoskodás nem szűnik az intézményekben. Szerinte a hazai kollégák soha nem azt kérdezték, hogyan lehet elérni a célt, hanem arról beszéltek, miért nem lehet megvalósítani a terveket.

Nem Szerbia, egész Európa lemaradt az USA mögött, ami a kutatásokat és a fejlesztéseket illeti. Az Egyesült Államok évente háromszázmilliárd dollárt költ erre a célra, az Európai Unió körülbelül százhetvenmilliárdot. Saját országunk adatai neveltségesek ebben az összehasonlításban. Európában a nemzeti

elzárkózásnak még mindig hagyományai vannak, az erők tehát szétforgácsolódnak, a büdzsé nagy hányada megy improduktív fedezésére. Nálunk még ettől is rosszabb a helyzet, a költségek legnagyobb tétele a fizetésekre szánt pénz, az épületek eltartása áll a második helyen, az úgynevezett programrész, tehát a projektumokra szánt pénz utolsó helyen kullog.

Minél szegényebb egy ország, minél kevesebbet költ kutatásfejlesztésre, minél kisebb a tudás alapú iparbázisa, annál inkább ki van téve az agyelszívás hatásának. Védekeztek ez ellen a kisebb országok, például a valamikori Német Demokratikus Köztársaság büntette azok családját, akik külföldre távoztak, Románia meg egyenesen pénzt kért a kivándorlók fejéért, meg volt a kvóta, mondjuk egy orvos százezer márka volt, egy filozófus tízezer márka, a villamosmérnökök kerültek legtöbbe, értük kettőszázezer márkát kértek. Semmilyen intézkedéssel nem tudták meggátolni az egyetemet végzettek kivándorlását. Mikor összeomlott a Szovjetunió, egy év alatt húszezer tudós kapott tartós munkavállalási engedélyt külföldön. A leginkább keresettek a matematikusok, a fizikusok, a biológusok és az orosz számítógépes szakemberek voltak. A moszkvai Munkaügyi Minisztérium felmérése szerint egy-egy ilyen magasan képzett diplomás elvesztése legalább háromszázezer dollár veszteséget jelentett az országnak.

Szerintem nem az a baj, hogy a fiatalok világot akarnak látni. Mióta világ a világ, a fiatalok mindig kalandra vágytak, elvagyódtak, új ismereteket akartak szerezni. Az volna természetes, hogy minden ország ösztöndíjasainak egy része külföldön tanulna. Az volna természetes, hogy aki a nagyvilágban hasznos tapasztalatokra tett szert, az hazajöjjön e tapasztalatokat másoknak átadni. Az volna a természetes, hogy ma, mikor a föld bármely pontján tartózkodva azonnal beszélhetünk a kollégákkal, tanácskozhatunk velük, együttműködhetünk, közös kutatást végezhetünk, túlságosan ne is kívánjon senki elvándorolni, hiszen összefoghat bármelyik tudóssal, ha megtalálják közös céljaikat. Tehát nem a körforgás, a tapasztalatszerzés, a többévi külföldi kutatások okozzák a bajt, nálunk az a baj, hogy nem vagyunk képesek munkát adni a saját diplomásainknak sem. Tudatosan azért taníttatunk ki embereket, hogy azok azonnal eltávozzanak külföldre. Az a baj, hogy aki állást kap, az sem képes megélni a fizetéséből. Aki itthon marad, belekerül a szegénység ketrecébe. Aki itthon marad, az lemarad a világ folyásától, az újdonságokról csak utólag értesül, kutatási területe konzervatív, körülményei sajnálatosak, környezete ellene fordul. Mit várhatunk akkor ezektől a fiataloktól mást, mint elvagyódást.

Mégis reménykedem, hogy a globalizáció korában a múlt századi agyelszívás folyamata lelassul, legalábbis megváltozik. Példák mutatják, Amerikának is kifizetődőbb, hogy egyes kutatásai színhelyét áttegye a fejlődő országokba. Informatikai és számítógépes kutatásokat folytatnak például Indiában, ahol sokkal olcsóbb munkaerő áll rendelkezésükre. Más fejlesztési területek is kikerül-

hetnek az Egyesült Államokból. Tovább szerveződhet az egyetemisták cseréje, fejlődhet az intézmények együttműködése, a világháló lehetővé teszi az egyidejű szimultán kutatást sokaknak. Talán országunk helyzete is jobbra fordul. Különben a romlás a folyamatos előrecedés tüneteivel együtt sújt bennünket.

NEMCSAK GŐZZEL TELE A FEJÜNK

Olvasom a német újságokban, hogy a fővárosi egyetemen megalakult egy kutatócsoport, amely azt kívánja megállapítani, mennyi tudás fér az ember fejébe. Lehet, hogy ez a célkitűzés kissé nevetséges valaki szemében, de a professzorok szerint az emberi agy teljesítőképessége véges, ezért szükséges megkeresni a határát. Magam is szkeptikus vagyok, ami a végeredményt illeti. A tapasztalat arra tanít bennünket, hogy minden ember sajátos tulajdonságokkal rendelkezik, egyik erről tud többet, a másik meg amarról, s maga az emberiség éppen azért fejlődik, mert ezt a sokféle ismeretet az emberek összeadják, megosztják egymással, informálják egymást.

Nem a németek az elsők, akik gyanítani kezdték, hogy valamiképpen vigyázni kellene az emberi agyra. Gondoljunk csak rá, hányfajta magyar népi szólásmondás utal a fejünk állapotára. Elsül a feje, mondjuk arra, aki túlságosan okosnak hiszi magát. Teli gőzzel a feje, mondjuk arra, aki kissé sokat ivott, meg arra is, aki beképzeli magát. Fő a feje, aki gondban van. Üres a feje, aki együgyű vagy lele. Igen ám, de míg azelőtt főleg azzal törődtek, miképpen lehet megtölteni az emberek fejét, vagyis hát az volt a gond, hogy sokak éltek tudás és ismeretek nélkül, ma megfordult a helyzet, az a baj, hogy az emberek túl sok információt kapnak. Olyan tömegben halljuk, olvassuk, nézzük, habzsoljuk az információkat, hogy képtelenek vagyunk megjegyezni őket. A legtöbb ember nem tudja többé kiválogatni a számára fontos híreket a mellékesek közül, nem tud saját érdekében rangsort felállítani a tények között, azt sem tudja, hol áll a feje. Egyik kedvenc íróm, a lengyel Stanisław Lem, a világhírű tudfantik írója mondta húsz évvel ezelőtt, hogy „halálra vagyunk informálva”. Márpedig ő aztán tudta, mert megírta az emberi tudás összességéről szóló könyvét, amelyet villámgyorsan lefordítottak harmincvalahány nyelvre. Közben rájött, hogy ma senki sem képes röviden összefoglalni az emberi tudást. Hát még ha nem is a tudásról, hanem a mindenféle formában felénk ömlő információ zuhatagáról van szó. Lem szerint egyre kevesebb dolgot vagyunk képesek megjegyezni, mert olyan sok kacattal töltjük meg a fejünket, hogy ott már nincs hely a fontos dolgok számára sem. Hasonló véleményt írt meg Günther Anders német filozófus 1953-ban megjelent művében, *Az emberiség antikvitása* (magyarul talán előregedése) című összegezésében, amelynek keserűsége talán csak Swift keserűségéhez hasonlítható. Anders azt állítja, hogy amióta az információk úgy érkeznek a lakásba, mint a víz a csapon, azóta árnyképek és képzelgések ural-

kodnak az emberek többségén, ebből kifolyólag akinek a kezében van a főcsap, tehát a rádió- és tévéállomások ura, az parancsol a társadalomnak is. Utána sokan írtak bírálatot a televízió jelenségéről, hogy csak két amerikait, Kaplant és Neil Postmant említsem. Ez utóbbi könyvének címe is jellemző: Halálra szórakozzuk magunkat, állítja már a címben. Arról ír, hogy a tévéműsor által teljesen használhatatlan információkat kapunk, ezek úgy szaladnak rajtunk keresztül, mint a hashajtó, másnapra el is felejtünk mindent, amit a fejünkbe öntöttek, csak éppen elfelejtjük közben gondolkodásra használni az agyunkat.

Mikor megalakultak az első rádióállomások, akkor mindenki csak egy műsort hallgathatott. Aztán hozzászoktak az emberek, hogy vannak helyi, körzeti, állami, vallási, oktató aztán kereskedelmi, azaz reklámadók. Minden hallgató válogathat. Hasonlóképpen fejlődött a televízió is. Emlékszem, mikor megvettem az első műholdas tányért, napokig keresgéltem rajta, úgy lenyűgözött a nyolcvan német nyelvű, huszonhárom arab nyelvű, tizenegy francia meg a többi adó műsorválasztékának gazdagsága. Ma Újvidéken a városi kábelszolgáltató hatvankét programot kínál, közülük huszonhárom a szerbhorvát nyelv valamelyik variánsán beszél. Mellette megjelent az internet, amely hozzáférhetővé teszi a világ szinte valamennyi rádió- és tévéműsorát, az újságokat, meg persze a saját működése által kifejlesztett információs és művészeti honlapjait is. Az ember kíváncsi, mindent szeretne tudni, összeviszza kapcsol, teli a feje selejtes hírekkel, hírekről szóló hírekkel, másolatokkal, hírlónokkal, szeméttel. A hírszolgáltató akadályozza meg, hogy értesüljön a világot mozgató titkokról.

Nem is csoda, hogy a németek szeretnék kikísérletezni, mennyi az az optimum, amit érdemes tudni. Milyen ismeretanyag kell ahhoz, hogy az ember fel tudja találni magát a jelen üzleti vagy mondjuk politikai világában. A túl sok információ éppen úgy akadályozza az embert a helyes döntésben, mint a túl kevés. Az ember fél napig tömi a fejét, aztán fél napig azon igyekszik, hogy elfelejtse a sok marhaságot. Kiderül, annál okosabb lesz, minél kevesebb érdemtelen dolgot tanultál meg. A múltkor a *Financial Times* arról írt, hogy a menedzserek állandó stresszben élnek, úgy viselkednek, mintha a harctéren lennének, mert sohasem tudják, hogy a megfelelő információkat szerezték-e meg. Szerintem azért is, mert biztosan tudják, hogy a híriac álhírekkel is kereskedik. Ha a hírszolgáltató maga sem jut lényeges adatokhoz, ontja magából az álhíreket, szépíti és köríti és duzzasztja a semmiről szóló híreit, mert ahogy Günther Anders írja, a csapból áradnia kell a víznek, ha elfordítja a fogyasztó, vagyis a rádióból, tévéből áradnia kell a híreknek akkor is, ha éppen semmi nem történt a világban. Arra viszont, hogy az emberi agy mire képes, szerintem még a berliniek sem fognak sokáig rájönni. A szólás is azt mondja: Nem lehet minden fejet egy kalap alá vonni.

UNOKÁINK NYELVE

Olvasom egy magyar folyóirat internetes kiadásában két jeles irodalomtudós cikkét, és csodálkozva észlelem, hogy milyen pesszimizták mindketten. Azt jósolják, hogy a világháló hatására idővel elveszik a magyar irodalom, sőt egyikük szerint a magyar nyelv is kipusztul majdan. Nem vagyok Herder, nem vagyok képes nemzetek és nyelvek jövőjét megmondani, de nem hiszek a vész illetően veszedelmes voltában. Azt magam is észleltem saját tévés munkámban, hogy az angol nyelv vált a tudományos világ közös nyelvéné. Vannak a világon olyanok, akik ezt nem hajlandók elismerni. Mondjuk, a franciák a mai napig küzdenek érte, hogy a diplomácia nyelve a francia legyen. Mondjuk, a németek ma is rengeteg pénzt áldoznak azért, hogy az európai kisnemzetek fiait a németre szoktassák, nem sajnálják az ösztöndíjat, nyelvtintezeteket alapítanak, német nyelvű iskolákat nyitnak a kontinens szinte minden államában. Mondjuk, a spanyolok is mindent megtesznek saját nyelvük terjesztéséért. De azért a német és a francia tudósok találkozóin is főleg angolul folyik a vita, s ha valaki azt szeretné, hogy tudós eredményeiről még a kínaiak meg a japánok is tudomást szerezzenek, okosan teszi, ha legalább az összefoglalót lefordíttatja angolra. Talán helyes is, hogy legyen egy lingua franca a világon, annak megléte még nem tekinthető támadásnak a többi nyelv ellen.

Viszont ha a magyar nyelvre, legalábbis jelenleg, nem is vonatkoztatható a végveszedelem, a nyelvészek napjainkban egyre intenzívebben figyelik az úgynevezett kisnyelvek sorsát. A szakemberek nyilvántartása szerint ma 6800 nyelv él. Két matematikus, a Cornell Egyetem két tudósa számtani modellt dolgozott ki arról, milyen körülmények között, milyen számarányok szerint pusztulnak ki a nyelvek. A folyamat dinamikáját vizsgálják, meg persze azt is, menthető-e egy nyelv valamiképpen. Megállapították, hogy száz év alatt a jelenleg még használt nyelvek mintegy harmada hal majd ki, és már most hozzá kell látni, hogy az emberi hagyomány megőrzése érdekében a kicsi nyelveket digitális hordozókra rögzítsék. Annak érdekében, hogy megmentsek a feledéstől hanganyagukat, szókincsüket, nyelvtani rendszerüket. A németországi Max-Planck Intézet pszicholingvisztikával foglalkozó szakemberei létrehozta egy internetes szövetséget a kommunikációs érdekvédelemért. A Dokumentation bedrohter Sprachen a veszélyeztetett nyelvekről gyűjt adatokat, videokazettákra veszi a képanyagot, fotókat tárol, szöveges adatbázisokat készít, menti, ami menthető. A kölni egyetem nyelvtudományi intézetének keretében is létrejött egy társaság, amely megkísérli életben tartani a haldokló nyelveket. Ők tanítani kezdik a kiválasztott nyelveket, újságokat pénzelnek ezeken a nyelveken, valamiképpen nyilvánossá és tudatossá szeretnék tenni a haldoklás folyamatát, hátha a társadalom figyelme tovább éltet egyes nyelveket. Valamikor úgy tartották, hogy az a nyelv, amelyet mindössze körülbelül tízezer ember beszél,

csak akkor életképes, ha nincs beágyazva valamely nagyobb közösség kebelébe. Tehát, ha magános törzsek nyelvéről van szó. Ma sokan féltik a dél-amerikai indiánok kecsua nyelvét, pedig azt még mindig több mint tizenkétfélmillió ember használja. Csakhogy érvényesülni nem lehet vele, ők tizenkétfélmillióan spanyol és portugál hivatalos nyelvű államban élnek, s ha tanulni akarnak, ha érvényesülni akarnak, bizony le kell mondaniuk anyanyelvükről, különben kutyába se veszik őket.

A kisebbségek háttérbe szorítása ismerős lehet a mi környékünkön is. A hivatalos adminisztráció, az oktatás kötelező nyelve és a társadalmi érvényesülés határozza meg a fiatal nemzedékek nyelvét. A rangsort már a családokon belül is megérzik a gyerekek, a társadalom pedig világos helyzetet teremt, mikor a nyilvános életben használatos nyelvről döntést hoz. Amíg olyan tömeg véd egy nyelvet, mint a kecsuát beszélők tömege, addig van rá remény, hogy az megmarad, van rá remény, hogy kivívja a hivatalos nyelvhasználat jogát. De ha tipikus kisebbségi szorultságban él egy nyelvi közösség, nagyon tudatos figyelemre, az anyanyelv nagy szeretetére, a családok folyamatos munkájára van szükség, hogy a fiatal és érvényesülni vágyó emberek ne váltsanak nyelvet. A két- vagy többnyelvűség csak akkor előny, ha mindegyik nyelvnek életes funkciója van. Akkor hasznos, ha társadalmi megbecsülés jár érte, vagyis elismerik annak helyességét, amit apáink úgy mondtak, „több nyelv, több ember”. Az én apám villanyszerelő volt, nemcsak magyarul, hanem németül és szerbül is megtanult a kuncsaftok miatt. A bácskai városokban a mesterek mindegyike többnyelvű volt, és büszke volt a tudására. Ma sokak szemében szégyen más nyelven beszélni. Nem is keresik ezt a tudást, meg sem fizetik sehol. Közép-Európa népei egyre inkább egynyelvűvé válnak, s nyelveik sorsa alighanem közös lesz. Napjainkban a globalizálódás növekvő mobilitása, az egységesedő média, az általánosan elfogadott lingua franca támogatja a kis nyelvek ellen irányuló trendet. Csakhogy ez nem jelenti sem a magyar, sem más, hasonló nagyságrendű nyelvek halálát, csak azt jelenti, jobban oda kell figyelnünk nyelvünk tisztaságára, nyilvános használatára, írásbeliségünk megismerésére, hagyományaink továbbadására. Azt a szépséget, azt az élvezetet, amelyet saját anyanyelvünk ad, mástól nem kapjuk meg. Még akkor sem, ha őszintén örülünk az asztalunkon heverő újévi üdvözlések többnyelvű tarkaságának. Még akkor sem, ha unokáink közül néhányan már angolul, franciául, esetleg hollandusul írtak a történelem végtelen kegyelme folytán.

A BILLENTYŰZET MAGÁNYOS HARCOSAI

Az unokáim hangos lármával érkeznek, aztán bevonulnak abba a két szobába, ahol a számítógépem van, meg ahol a kis tévékészülék áll. A kistévére rákapcsolják a Play Station nevű kispépet, mindkét szerkentyűbe belökkik az éppen aktuális lemezt, és megkezdődik a játék. Attól kezdve csak zavarom kö-

reiket, ha érdeklődni merek róla, mi újság az iskolában, vagy hogy mit tanult a kisebbik az oviban. Legyintenek, morognak, hagynom kell őket, magányos harcosokká váltak a billentyűzeten, rémalakokkal küzdenek, sárkányokkal, vademberekkel, kísértetekkel, olyan szörnyűségekkel, hogy a legszívesebben oda se néznék, ha nem érdekelne, mi játszódik le bennük, amíg tart ez a harc. Már nem is magyarul mondják, a legtöbb játék angolul folyik, ez a *game*. Az anyjuk pedagógus, ha ő hagyja, hogy órákig játsszanak, nekem is bele kellene nyugodnom, de hát szeretem őket, félttem őket, azon tusakodom, nem romlik-e lelki életük, nem csökken-e az igazi világ iránti érdeklődésük, ha ez így folyik tovább.

Nagy divat a számítógépes játék. Minden ismerősöm gyermeke játszik. Néhányan csak azért vásároltak PC-t, hogy ne maradjon le a többitől a gyerek. Úgy tekintik, ez a szint csak bevezető a PC használatához, majd később, mármint ha beérik a feje lágya, a gyerek komolyabb dolgokra is használja a gépet. Biztosan így lesz, de ha a tévéből ömlő erőszak látványától óvtuk a gyerekeket, most miért adjuk kezükbe a billentyűzetet, ha a monitorokról csorog a vér, ha a játékok többségében gondolkodás nélkül, azonnal le kell lőni az ellenséget, sőt némely *game* szabályai szerint nem is löfegyver van a játékos kezében, hanem kard vagy kés, szó szerint szétdarabolják az ellenfeleket. Ha a tévében több állomás kiírja, hogy nem ajánlja a műsoron levő filmet tizenkét éven aluliaknak, akkor a PC-játékoknál miért nincs korhatár?

A múltkor olvastam egy német pszichológus véleményét erről. Ő azt állította, hogy a játék csökkenti a gyermek valóságérzékét, mert a veszélyt veszélytelennek ábrázolja, a halált a játékos átéli a játékban, következmény nélküliek a vérengzései, tehát a gyerek közönyössé és felszínessé válik. Szerinte nem véletlen, hogy egyre fiatalabb korosztályok játszanak a PC-n, és a valóságban is egyre fiatalabbak az erőszakos bűncselekmények elkövetői. Ugyanakkor olvasom egy angol szoftveres elmélkedését, aki viszont meg van győződve róla, hogy a játékok valójában csupán játékok, másra nem is szolgálnak, minthogy csökkentse a fiatalok bűnözését, hiszen elszórakoztatják a gyerekeket, lekötik energiájukat, a játékosok kiélik agresszív ösztöneiket ezekben a vizuális élményekben. Akkor most melyiküknek higgyek?

Európában érvényes a Páneurópai Játék Információ korhatár- és jelképrendszere, amely cenzúrázza a PC-játékokat. Nálunk ilyesmi nincs. Semmilyen törvény nem szabályozza őket, és a hivatalok közül, tudtommal, senki nem is illetékes ebben az ügyben. A lemezek többsége kalózképző, törvénytelen körülmények között készítették, a fene sem törődik vele, hogy milyen hatást gyakorol a játékosra, az a cél, minél többet eladjanak belőle.

Néha beülök az unokáim közé, megpróbálom velük együtt végigjátszani egy-egy *gamet*, hadd lássam, mit élnek át. Az az igazság, hogy én egyhamar megunom a dolgot. Lassúbb és ügyetlenebb vagyok, mint a gyerekek, de hát ez

nem is csoda, frissek még és jók a reflexeik. De számomra gyorsan fárasztóvá válik, hogy vég nélkül irtsam, löjem, verjem, pusztítsam a felém nyomuló, sárok mögül kiugró, tatógó szörnyetegek seregét. Ilyenkor nevetnek az unokák, és végre sikerül őket elcsalogatnom a PC mellől, hogy az ölembe telepedjenek, és felolvassak nekik a jó öreg Benedek Elek apó gyönyörű meséiből. Azokban is vannak sárkányok, boszorkányok, kettévágott, majd gyógyítófűvel feltámasztott királyfiak, szóval korabeli rémségek. Úgy látszik, az emberi képzeletnek szüksége van rémekre is, hogy fölkészüljön a való életben előkerülő gondokra és bajokra. Valamikor a hétfejű sárkány volt a legszörnyűbb ellenfél, ma a folyton újabb és újabb fegyverekkel felszerelt robot az.

Van azonban olyan *game* is, amelyet irigylek az unokáimtól. Vannak építő- és vannak úgynevezett társadalmi játékok, amelyekből munkára serkentőbbet aligha lehet elképzelni. Ezeket is szívesen játsszák a gyerekek. Az egyikben egy állatkertet alakít ki a játékos, gondoskodik az állatokról, sőt szaporítja, és más állatkerteknek eladhatja őket. Arra is vigyáznia kell, hogy gazdaságos legyen a vállalat, meg arra is, hogy megfelelő élelmet megfelelő időben kapjon minden állat, különben elpusztul. Másik kedvencem a Játékpark című *game*. Ott a játékos maga építi a játékokat, amelyekkel szórakozik, aztán elhelyezi őket a saját maga tervezte játszótérén, és belépőjegyet fizettet az ajtónál tolongó vevőkkel. Kétségtelenül kreatív, csupa hasznos tudnivalót közvetítő játék ez. Talán nem olyan izgalmas a gyerek számára, mint a lövöldözős, de úgy látom, többször élvezhető, mint a primitívebb gyilkolászásról szóló.

Végeredményben mégiscsak hasznos lesz a PC. Ha megfelelő segítséggel túl tud lépni a gyerek a napi három-négy órát lövöldözős rabságban töltött fázison, kinyílik előtte az alkotó játékok végtelen sora, s utánuk már az írás és számolás meg a rajzolás alkotó munkája következik. A személyi számítógép olyan eszköz lesz a kezében, amely napi tevékenységében hathatósan segíti.

KÖNNYEN, GYORSAN VAGY SEHOGYAN

Tanuljunk könnyen, gyorsan idegen nyelveket! Ez volt valamikor a nyelvtanuláshoz szükséges könyvek felcíme. Olyan vidám és olyan optimista, mintha megtanulni egy másik nyelvet a világ legparányibb erőfeszítése lenne. Pehelysúlyú dolog. Röpké villanás. Voltak és vannak is még ilyen hirdetések. Egy hét Oxfordban, és Ön angol úrként tér haza! Most is így hirdeti egy nyelviskola magát. Tulajdonképpen nem is kerül sokba az út, háromszázötven eurót még összekapar valamiképpen a nyelvtudásra vágyakozó középréteghez tartozó ember, de aki elhiszi, hogy az angol nyelvet képes megtanulni egy hét alatt, az meg is érdemli, hogy kizsebeljék. Sajnos, meg kell súgnom az igazat: száz-egynéhány szót, tizenvalahány kifejezést be lehet biflázni egy hét alatt, de megtanulni a nyelvet, azt nem lehet.

Most nem a nyelvtanfolyamok kellő hosszáról akarok beszélni, arról szeretnék mondani valamit, hogy nálunk nagyon kevesen tudnak nyelveket. Meg arról, hogy ez nem is érdekli az embereket. Olyan véleményt is hallottam, amely szerint tiszta szerencse, hogy az iskoláinkban rossz módszerekkel tanítják az idegen nyelveket, mert ha a diákok valóban tudtak volna németül, angolul vagy franciául, sokkal tömegesebb lett volna a fiatalok elvándorlása, még kevesebb fiatal szakember marad az országban, mint amennyien maradtak. Arról szeretnék még beszélni, hogy a közhangulat a másság ellen fordított rengeteg embert, márpedig ha a másságot, az idegent gyűlölni kell, akkor nemhogy a nyelvét feleslegesen megtanulni, hanem még meg is kell nyakalni, aki esetleg számunkra érthetetlen nyelven karattyol. Minden felmérés szerint az utolsó helyek egyikén kullogunk Európában, ami az idegennyelvtudást illeti. Annak ellenére, hogy az ország valamivel több mint egyharmada nem szerb anyanyelvű, a többség hatvan százaléka egy kukkot sem tud saját nyelvén kívül. A nyelvtudósok ezen még mosolyognak is, mert tudják, hogy aki csak egy nyelven beszél, a legtöbb esetben azt sem igyekszik tisztelni, tanulni, javítani, mert nincs semmilyen összehasonlítási alapja, a mindennapi alaphasználton kívül egyszerűen nem érdekli a nyelv. Mit mutat ez a tény? Azt mutatja, hogy az emberek többsége nem tudja, a nyelv az egymás közti kommunikációt jelenti, az egymás közti helyes kommunikáció az egymás közti viszonyokat jellemzi, s az egymás közti jó viszonyok teszik lehetővé a gazdasági fejlődést, a társadalmi biztonságot, a jó hangulatot. Vagyis a nyelv teszi lehetővé, hogy boldogabban éljen az ember. Nyelvi tudatlanságunk hozzájárul társadalmunk zártságához, a téves döntésekhez, lassú, de biztos lemaradásunkhoz.

Szeretném felhívni a figyelmüket: a nyelvtudás nem azonos az iskolában megszerzett bizonyítvánnyal, még a nyelvi tanfolyamok elvégzése után kapott diplomával sem. Néha ezeket a dolgokat összekeverjük. Én magam az iskolában tíz évig tanultam németül. Otthon már német könyveket olvastam, igaz, hogy főleg krimiket meg viccantológiákat, de mégis olvastam, aztán Berlinben jöttem rá, hogy mindez nem elég. Helyesen tudtam alkalmazni az igeidőket, ragozni is megtanultam, de engem tíz évig főleg nyelvtanra oktattak, azt nem sajátítottam el, hogyan alkossak magam is mondatokat, miként fejezzem ki magam egy német boltban. Azt a nevetséges helyzetet éltem át, hogy ha elmentem este a színházba, nagyrészt megértettem a szépen beszélő színészeket, de ha eltévedtem az utcán, ami többször is megtörtént velem, mert nagyon szeretek sétálni, egy idegen várost sétálva lehet legjobban megismerni, akkor többen is kézzel-lábbal mutogatták, merre kell mennem, hogy visszaérjek a hotelembe. Viszont van egy ismerősöm, aki nyolc évig dolgozott az akkori Nyugat-Németországban. Ő ott tanulta a nyelvet munka közben. Jól fizetett állása volt, konfliktusokba nem keveredett, összejárt néhány német barátjával, tehát aktívan használta a nyelvet. Itthon egy középvezsgát sem tudott letenni, mikor szüksége volt a bizonyítvány-

ra. Nálunk annyira nyelvtanra összpontosító a nyelvvizsga, hogy hiába tudott ő olyan mértékben németül, amilyenre szüksége volt mindennapos gyakorlatában, ezt az itteni tanárok nem becsülték.

Saját tapasztalatom mellett meg kellett tapasztalnom lányaim, majd unokáim gyakorlatát is. Bizton állíthatom, hogy az iskolai nyelvoktatás nem működik jól a cél érdekében. Szinte hihetetlen, hogy nyolc- vagy tízévi nyelvtanulás után ilyen siralmas az eredmény. Aki nálunk valóban megtanul németül vagy angolul, az csupán saját akaratának köszönheti tudását. Azok a diákok, és bizony nincsenek kevesen, akik már most arra készülnek, hogy diplomálás után külföldön helyezkednek munkába, mind különórara járnak, a szegényebbje a munkásegyletemeken végzi a tanfolyamokat, hogy majd annak idején eleget tehessen külföldi munkaadója elvárásainak. Különben ma hivatalosan nem lehet diplomát kapni nyelvtudás nélkül. Ez olyan képesítési követelmény, amelynek egyetemeink formálisan eleget is tesznek. A gyakorlat bizonyítja, hogy csupán formálisan. A fiatalok vizsgakönyveiben szerepel a nyelvvizsga, de ha maguk nem tesznek saját érdekükben külön erőfeszítést, akkor nem sokra mennek vele.

Még rosszabb a helyzet az országban beszélt nyelvek tanításával. Legtöbb helyen megszüntették az úgynevezett környezetnyelv oktatását, de ami még rosszabb, a különböző nyelvi közösségek között is megszűntek a természetes kapcsolatok. Általános elidegenedés következett be. Valamikor azt panaszoltuk, hogy kevés az olyan közhivatalnok, a postán, az egészségügyben, a rendőrségen, a vasútnál kevés az olyan ember, aki az ügyfelekkel, páciensekkel, kuncsaftokkal és utasokkal beszélni tud azok nyelvén. Ma nem panaszkodunk, mert nem volna értelme. Ma egyáltalán nincsenek ilyen emberek. Vannak szónoklatok a toleranciáról, de bizony tolerancia nincs. A két világháború közt ki volt írva a falra: Govori državnim jezikom! Ma nincs kiírva sehol, csak éppen nem szól hozzád senki, ha nem a többség nyelvén szólalsz meg. Nem tudom, hogyan akarunk a soknyelvű Európa részévé válni, ha senkivel nem akarunk szót érteni.

AZ OLVASÁSRA NEVELÉS

Panaszkodik egy tanító bácsi, hogy az elsősöket egyre nehezebb olvasásra tanítani. Szerinte ez a bolondul gyorsuló világ az oka a bajnak, a gyerekek egész álló nap a televíziót bámulják, akik nem bámulják, azok a számítógépen játszanak, akik meg azon se játszanak, azok olyan szociális körülmények között élnek, hogy eleve lemaradnak a többiek mögött. Magam is részese vagyok az olvasásra nevelésnek. Nem arra gondolok, hogy írásaimmal nevelek magamnak és az irodalomnak olvasókat. Valódi oktatásra gondolok, mert saját unokámat tanítom mostanában olvasni. Miki másodikos, és hetente kétszer

vagyok ügyeletes mellette, mikor az édesanyja olyan váltásban dolgozik, hogy nem lehet otthon. Olyankor én nézem át a házi feladatokat, én ellenőrzöm, számolt-e, írt-e, olvasott-e a gyerek. Mondhatom, nem értek egyet a tanító bácsiival, pont a fordítottját látom ugyanannak a helyzetnek. Szerintem az a baj, hogy az iskolai tanterv túlságosan elhúzza az olvasásra oktatás idejét. Abban igazat adok a most is gyakorló tanító ismerősömnek, hogy a mai gyerekek mások, mint mi voltunk. Igaz, hogy a tévézés, a számítógépes játékok folyamatos használata megváltoztatja őket. Szerintem gyorsabbá teszi reakcióikat, kissé idegesebbé tesz minden gyermeket. Csakhogy erre nem jó válasz az olvasás begyakorlásának időbeli megnyújtása. Szerintem az a gyermek, aki nem tanul meg másodikos korában folyékonyan olvasni, nem tanulja meg értelmezni az elolvasott szöveget, az bizony később lemarad a tanulásban. Fennáll a veszélye, hogy úgynevezett funkcionális analfabéta marad, vagyis hivatalosan tud majd olvasni, a mai iskola-rendszer olyan, hogy meg sem buktatják, hanem egyre magasabb osztályokba jut, de lényegében soha életében nem szereti meg a tanulást, örökös hátránnyal küzd az osztálytársaival szemben. Lehet, hogy régimódi vagyok, hiszek benne, hogy egész oktatási rendszerünknek az olvasás elsajátítása az alfája és ómegája. Aki nem olvas, vagy nem érti a szöveget, amit olvas, képtelen lesz szakmájának tartós elsajátítására. Képtelen lesz arra, amit a mai világ megkövetel minden szakembertől, vagyis nem lesz rá képes, hogy folyton újítson, holtig tanuljon, mint a ma is érvényes magyar szólásmondás papja. Ma minden ábécéskönyv arra épít, hogy képekkel okítsa a gyereket, mert az nagyon modern. A gyerek almát lát a képen, azt kell mondania, hogy A. Ha lovat lát a képen, azt kell mondania, hogy L. Vagyis a kép szövegbeli magyarázatának az első hangját kell kimondania, és értelmeznie. Igen ám, de azonkívül, hogy vannak olyan betűk, amelyek mellé nem lehet ilyen egyszerű képet állítani, nagyon sok fogalmat nem is lehet ezekkel a kicsi képekkel illusztrálni. Nemcsak az a probléma, hogy nincs olyan tárgy, amelynek képét látva a dupla W vagy az LY jut az ember eszébe, hanem az is, hogy eleve lemondunk a szavak egy részéről. Hogy mutatod meg, milyen a jóság? A barátság, a szeretet? Az ilyenfajta olvasásra nevelésből kimaradnak a cselekedetek is. A képecskék mozdulatlanok. Például egy kislány van a képen, a gyerekek önkéntelenül az jut eszébe, hogy K. Kislány, hiszen erre tanították. Közben ezen már túljutott, a kép magyarázata az, hogy ÍR. Vagyis a kislány ír. De hát a gyerek csak követte azt az értelmezési szokást, amit beleneveltek. Rossz értelemben technikaközpontúak az ilyen könyvek, mert csak betűsorokat, néha értelmetlen szótagokat olvastatnak az elsősökkel. Ha valaki értelmetlen szótagokat olvas, képtelen lesz értelmezni a felolvasott hangokat. Attól félek, mire a gyerek eljut az egyszerűbb szövegek olvasásáig, már leszokik arról, hogy értelemmel kövesse, amit felolvasott. Marad a primitívebb szinten, vagyis megelégszik azzal, hogy a szavakat hibátlanul kimondja, de nem igyekszik azok tartalmát, mondanivalóját, összefüggéseit ke-

resni. Nagyon érdekes, amit nemrégiben olvastam egy pedagógiai folyóiratban. Az egyik szaktanár úgy véli, hogy túlságosan siettetjük a gyerekeket, minden tanító azt szeretné, ha tanulói már az első félév végén képesek volnának az önálló olvasásra, pedig szerintem csak a negyedik osztály végén követelmény az értő olvasás kialakulása. Tehát szerintem az a megoldás, hogy még lassabban tanítsuk erre a tanulókat. Nos, szerintem ez téves fölfogás. Meggyőződésem, hogy a gyerekek unják ezt a hónapokra elnyúló, szinte öncélú kínlódást. Éppen azért, mert gyorsabb felfogásúak, mint mi voltunk valamikor. Éppen azért, mert otthonról másfajta tudással érkeznek, mint mi valamikor. A televízió és a számítógépek már sok mindenre megtanították őket.

A másik baj az, hogy túl sok az olyan szöveg az olvasókönyvekben, ami semmiképp sem érinti meg őket. A gyerekek érzelmi szükségletét kielégítő szövegekre volna szükség, különben minek az a sok kínlódás a megfelelő olvasás elsajátítása érdekében. Ha nem olyan szöveget olvastatunk a tanulóval, ami választ ad a benne felmerülő kérdésekre, soha nem lesz sikerélménye, mikor végre átvágja magát egy-egy szövegen. A gyerek figyelmét legjobban az olyan történet köti le, amelyik szórakoztatja és felkelti a kíváncsiságát. Tehát arra van szükség, hogy ne érzelmileg semleges szövegek uralják a kezébe adott könyvet, mert akkor erőszakot teszünk rajta, ahelyett, hogy egyre fokoznánk a kedvét az olvasásra. A szövegek válogatása döntően befolyásolja a tanulók olvasási kedvét. Olyan olvasmányokra van szüksége, amelyek mozgásba hozzák képzeletét, fejlesztik intellektusát, eligazítják érzelmeiben, megbékítik vágyaival és félelmeivel, esetleg megoldásokat javasolnak kínzó problémáira. Tudom, hogy nehéz ilyen szövegeket találni. Legjobb megoldást még mindig a népmesék jelentenek, mert azok tesznek eleget a legtöbb követelménynek, hiszen az ember múltbeli tapasztalatait, hagyományait, tudását hordozzák magukban. A szerkesztők igyekeznek mai tartalmakat keresni, nehogy azzal vádolják őket, hogy nem elég modernek. Pedig inkább arra kellene törekedniük, hogy segítsenek a kezdő olvasónak, hogyan találja meg a helyét az életben, miképpen keresse, divatos szóval élve, identitását, saját útját. Szerintem csak az tanul meg olvasni, aki rájön, hogy az olvasás segít neki nemcsak az iskolában, hanem az életben is. Ez fontosabb minden más szempontnál, mikor a betűre tanítani kezdjük a gyereket.

MICSODA A FUNKCIONÁLIS ANALFABÉTA?

Mostanában egyre többen olvasok a funkcionális analfabéták elszaporodásáról. Nem tudom, ki találta ki ezt a szakkifejezést, de az én fülemben úgy hangzik, mint a káromkodás. Ha valami funkcionális, az működőképes kellene hogy legyen. Ha valaki analfabéta, az írástudatlan szegény. Legalábbis azt jelentette valamikor. Még emlékszem, hogy a második világháború után az új

hatalom plakátokat függesztett ki a faluban: Küzdj az analfabetizmus ellen! Akkoriban tanultam meg magam is olvasni, s egyik-másik plakáton az szerepelt: Halál a fasizmusra – Szabadság a népnek! Aztán meg másikon: Küzdj az analfabetizmus ellen! Valahogy megmaradt bennem, hogy ezek az izmusok nem jelentenek jót. Igaz, a plakátok akkor csupa küzdelemről szóltak. Volt a hirdetőoszlopon olyan is, hogy: Győzzük le a tbc-t! Sokat faggattam apámat, magyarázná meg nekem, mi a tbc, mi a fasizmus, mi az analfabéta, mi a kulák. Ezeket mind le kellett győzni akkoriban. Mint a hétfejű sárkányokat azokban a mesékben, amelyeket naphosszat olvasgattam. Az analfabétákat nyaggatták a faluban az aktivisták is, mert emlékszem, a szomszédasszonynak esti tanfolyamra kellett járnia, ahol írni-olvasni tanult, sokáig kissé gyanakodva néztem rá, vajon analfabéta-e még.

Ma meg arról olvasok: szaporodnak Szerbiában a funkcionális analfabéták. Nem elég szegényeknek, hogy nem tudnak se írni, se olvasni, még működni is. Igen hatékonyak lehetnek, ha szaporodnak. Mert másutt meg arról olvasok, hogy baj van a szaporodással, egyre kevesebb gyermek születik. Na, ha a funkcionális analfabéták elegenden lesznek, lehet, hogy ők szaporodni fognak.

De nemcsak nálunk jelentkeztek az emlegetett funkcionálisok. A budapesti Országos Széchényi Könyvtár egyik kutatója, Nagy Attila ír arról, hogy Magyarországon is hasonló a helyzet. A magyar gyerekek egyharmada funkcionális analfabéta, ami azt jelenti, hogy nem tudja összeolvasni a betűket, vagy ha össze is olvassa, nem képes megérteni a szöveget. Egyszerűbben szólva, ezek az emberek nem fognak olvasni semmit az égvilágon. Se a mesét a hétfejű sárkányról, se az újságokat, és ami létükben fenyegeti őket, még a legszükségesebb tanulnivalókat se fogják tudni elolvasni, ami azt jelenti, hogy képzésük lehetetlen, tanulatlan fizikai munkások maradnak egész életükben. Nagy baj. A kutató úgy véli, a tanulásban való lemaradás oka a képi kultúra túlzott fogyasztása, azaz annyit nézik a tévét, meg annyit videóznak, hogy az leköti az energiájukat, olvasásra már se idejük, se kedvük nincsen. Nagy Attila szerint, a gyerekek a szüleiktől tanulták el ezt a viselkedést, hiszen a felnőtt lakosság több mint fele nem olvas sem könyvet, sem újságot. Márpedig a gyerekek, akarva-akaratlanul, követik a szüleik példáját.

Titokban reménykedek, hogy a vajdasági magyarság körében jobb a helyzet. Ez csupán olyan vékonyka remény, mert már régóta nem jártam végig az iskolákat, nem tudom, mi a helyzet. Néhány évvel ezelőtt hivatalból ellenőriztem az oktatás menetét, akkor nálunk kielégítőnek lehetett minősíteni az eredményeket. Utoljára íróként, sőt íróbácsiként, a Bada házaspárral jártam a falvakban. Badák sikeres akciót folytattak az olvasás népszerűsítéséért, tapasztalataikat kár elfelejteni. Erről egyedüli tárgyi emlékem az olvasás szeretetéről írt könyvük, amelyben magam is szerepelek egy cikk erejéig. No, meg az a plakát, amit valahol a könyvesszekrény mélyén őrzök, a vajdasági magyar írók arcképcsar-

noka. Bada abból is osztogatott a sokat olvasó gyermekek között, jó néhányan arcról jobban ismertek bennünket, mint könyveinkből.

Mostanában olvasni tanítom Miki nevű unokámat. Türelem kell az effajta foglalatossághoz, mert a gyerek előbb tanult meg a számítógéppel játszani, mint a betűkkel bánni. Ha Nagy Attilának igaza van, és a gyermek a szülei példáját követi, Miki mégis olvasóvá válik, hiszen nemcsak otthon látja, hogy apja, anyja szórakozása, pihenése a jó könyv, hanem nálam is mindig megnézi, milyen könyvet tartok a kezemben. Minden este úgy alszik el, hogy mesét olvasnak neki. Ettől függetlenül nehéz elcsalni a tévé vagy a komputer mellől, mert a látvány jobban leköti, mint a betűk. A látvány sokkal gyorsabb hatást kelt, mint az olvasott szöveg. Ha filmet néz az ember, szinte úgy érzi, pihen, míg az olvasó ember dolgoztatja a képzeletét, a szöveget fel kell dolgoznia. Talán éppen ennek a következménye, hogy a tanulás tartósabb eredménnyel jár, ha olvasás útján történik, mintha csupán képek által folyik. A szakértők által funkcionális analfabétáknak nevezett emberek betaníthatók bizonyos fajta munkákra, de elméleti síkon minden téren lemaradnak. Azon csodálkozok, miként lehetséges az, hogy iskoláink minden következmény nélkül kiengedik a padokból a félig képzett és tudáshiányos diákokat. Vétkeznek ellenük, mikor simán átengedik őket a középiskolákba. Az életesélyeiket rontják el, mikor nem törődnek a felületesség következményeivel. A múltkor olvastam, hogy az Egyesült Államok egyetemei tanácskoztak róla, mit lehetne tenni a jelenség ellen, hiszen nemcsak nálunk vagy anyaországunkban, Amerikában is eljutnak az egyetemig a funkcionális analfabéták, akik addig nem érzik tudatlanságuk hátrányait, amíg szembe nem kerülnek az elsajátítani vágyott emberi tudás végtelen tengerével, amelyet nem lehet meghódítani olvasás nélkül. A jelenség tehát nem korlátozódik ránk, vagy a kelet-európai országokra. Nem a szegénység vagy valamiféle technológiai lemaradás okozza. Világjelenség, ami ellen, úgy látszik, nem találtak fel gyógyírt. Márpedig az emberiség sorsa függ tőle, hogy változtassunk a dolgon. Mindennapjainkban egyre bonyolultabb gépek segítenek bennünket, nem lehet az, hogy ezeket a gépeket egyre tanulatlanabb emberek irányítsák. A világ egyre merészebb tervekkel dédelget a világűr meghódításáról, a környezet megújításáról, az emberi lehetőségek kitérítéséről, de minek mindez, ha közben a többség elbutul. Mit ér a sok szerkenyű, ha az emberek majd úgy kezelik őket, mint a kísérleti majmok a ketrecben levő etetőket, a megjelenő képek alapján lenyomják a billentyűt, és várják, hogy kipottyan a banán. Reménykedek. Talán mégse csak az analfabéták funkcionálnak körülöttünk.

ÉRTÉKEK ÉS CÉLOK ZÚRZAVARÁBAN

Sokan panaszkodnak mostanában, hogy nem értik saját gyermekeiket, nem képesek követni gondolatmenetüket, főleg nem tudnak rájuk hatni, mert azok egész más értékrendszerben gondolkodnak, mint ők. Azt is gondolhatnánk, hogy egyszerű generációs félreértésről van szó, hiszen az öregek sohasem „értették meg” a fiatalokat. Ha alaposabban utánanéznünk a dolognak, megdöbentő az eredmény. A mi társadalmunkban egyszerűen nem létezik kialakult értékrendszer. Zűrzavar, összevisszaság, tudatlanság van az emberek fejében. Nem véletlenül.

Közvetlen környezetünk az utóbbi száz évben folyamatosan viharos változásoknak volt kitéve. Itt sokan élnek még, akiknek nevelésében az osztrák–magyar iskolarendszer alapelvein felnőtt tanítók vettek részt. Másokat a délszláv királyság iskolái oktattak. A középnemzedék minden régi elvet, tanítást és értéket kötelezően elvetett, előbb a sztálinista kommunista erkölcsöt, majd a helyére lépett szocialista öngazgatási értékrendszert tanulta. Meg sem kíséreltem elemezni, hogy az milyen volt, de megállapítható, hogy annak még volt valamiféle rendszerezett struktúrája, viszont helyére maga a káosz lépett. Sem az iskolák, sem a közintézmények nem szakítottak nyilvánosan a régi renddel, hanem ki-ki a saját kívánsága, saját feje szerint válogatott a propagálandó értékek között. Látható ennek nyoma az egymás után következő, mind pusztítóbb hatású iskolareformokban, látható ez a közvélemény teljes anarchiájában, látható a törvények összevisszaságában, az igazságügy rendezetlenségében, a sok száz párt zavaros kapkodásában, a mindennapi élet szinte minden vonatkozásában.

Nincs vége a zűr okozati felsorolásának: ugyanis a médián keresztül begyűrűzik hozzánk a világban is válságban levő értékrendszerek kuszasága. Még az annyira tisztelt és vágyott Nyugaton is értékválság van, a fogyasztói civilizáció most küzdi le a hagyományos gondolkodásmód végvárait. Szóval mindenütt folyik a küzdelem az emberi életnek és együttélésnek olyan szabályozórendszereiért, amelyek lehetővé tennék az emberi közösség tartós fennmaradását, hiszen bizonyos önkorlátozás és rend nélkül az nem elképzelhető. Ehhez a világválsághoz tettük mi hozzá saját balkáni történelmünkéből és jelenünkéből adódó káoszunkat. Csoda-e, ha szinte azt volna kedvünk megkérdezni: nevezhetjük-e egyáltalán civilizációnak azt, ami nálunk uralkodik? Jogossá teszi a kérdés feltevését, ha megvizsgáljuk, milyen válaszokat képes adni az ember örökös dilemmáira a ma intézményrendszere, a család, az iskola, a nyilvánosság. Jogossá teszi a kérdés feltevését, ha megvizsgáljuk, miért nem fogadják el a mai gyerekek e válaszokat, miért nem tartják hiteleseknek vagy igazaknak azokat.

A legegyszerűbb megérteni a dolgot, ha áttekintjük, hogyan viszonyul a társadalmunk néhány örökösnek tekintett emberi értékhez. Vegyük például a mindennapi tevékenységünket, a munkát. Valaha azt tanultuk, alapvető értéke

életünknek a munka. Ezt verte fejünkbe hittanórán a tiszteletes úr, aki a Bibliát meg Luther Mártont idézte bőven, s ezt verte fejünkbe a tanár, aki Marxot meg Engelst idézte, hiszen szerintük a munka tette emberré az embert. Ma milyen értéke van gyermekeink szemében annak a parancsnak, hogy Dolgozz? A gyerekek nagyon éles szeműek, pontosan látják, mennyit ér, ha valaki látástól vakulásig dolgozik. Vajon nálunk az boldogul, aki szorgalmas? Az érvényesül, aki önfeláldozóan és becsületesen munkálkodik? Mondhatunk mi a gyermeknek, amit akarunk, ha saját szemével látja, hogy itt az vitte legtöbbre, aki csalt és lopott, aki becsapta embertársait, vagy aki halomra gyilkoltatott másokat. Mit ér az örök emberi parancs, ha nincs semmi foganatja? Nem tűnünk kissé nevetségesnek saját szemünkben, mikor dolgozni tanítjuk a gyereket, ahelyett, hogy arra tanítanánk: Élvezd az életet, gyorsan elmúlik? Mert ezt az utóbbi parancsot harsogja feléje szinte minden médium. Nemcsak a környezet gyakorlata, hanem a fogyasztói társadalom mindenünnen áradó reklámáradata is. A munkaképes felnőtt lakosság mindössze egyharmada van állásban. Az állásban levőknek csak valamivel több mint a fele dolgozik valóban, a többiek csupán a társadalombiztosítás miatt tartják fenn a munkaviszonyt. Aki dolgozik, keservesen számolgatja a keresetét, a kínai boltokban vásárolja a ruháit, gyerekeit nyaralni nem viszi, örül, ha elsejéig kihúzza valahogy. Az meg, aki luxuskocsi-ban rohangál, aki mindenkinek italt rendel a vendéglőben, aki kastélyt épített a szomszéd utcában, az nem ilyenfajta munkából szerezte pénzét. A következtetést könnyen levonja minden gyermek.

Még egy példát felhozok. Valamikor mindenki tudta, hogy örök emberi parancs: Szeresd felebarátodat! Gondolom, ma is ezt tanítja minden becsületes ember a gyerekeivel, erre oktatja a diákot minden rendes tanár az iskolában. Ezt tanítja minden világvallás, erről beszél az emberi nem nagy gondolkodóinak sok-sok műve, erről szól a művészet. Csakhogy a társadalom gyakorlata nálunk többféle módon tagadja ezt a parancsot. Tagadja akkor, mikor a munkakeresőknek nem ad munkát. Tagadja akkor, mikor a rászorulóknak olyan segínyt ad, amelyből nem lehet megélni. Tagadja akkor, mikor a beteget csak akkor műtik a kórházakban, ha az külön kifizeti a költségeket. Tagadja akkor, mikor tűri a másság gyalázását. A folyamat kezdete egzakt módon meghatározható, időben rögzíthető. Akkor kezdődött, mikor Milošević kimondta híres mondatát Kosovo Poljében: „Benneteket senki sem bántalmazhat.” Azt jelentette: Benneteket nem, másokat igen. Attól kezdve ahányszor szerb hivatásos politikus kimondta: ezt akarja a nép, csupán a szerb népet értette alatta, a többiek nem léteztek számukra. Odáig jutottunk, hogy ma országos szinten, törvényekkel védelmeznek tömeggyilkosokat. Népi hőssé váltak olyan bűnözők és közönséges rablók, mint amilyen a lelőtt Arkan volt. Tüntetnek olyan gyilkosok bíróság elé állítása ellen, mint amilyen a hírhedt Legija, aki pénzért irtotta a főnöke politikai ellenfeleit. A választásokon képviselőnek jelölnek Hágában ülő háborús bűnösöket, akik

nyilvánosan arra biztatták a népet, hogy rozsdás kanállal vágják el a nyakát más népeknek. Sehol a hajdani alapparancs az önkorlátozásról és önmegtartóztatásról. Sehol a felebarát szeretete. Végletesen teljesül a reklámpar alaptétele: Szeresd önmagadat! Mintha szerethetné az ember csupasz önmagát, mások jelenléte, tudomásulvétele, elismerése és megbecsülése nélkül.

Talán elég ez a két példa rá, hogy megértsük, nagy bajban van a társadalmunk, mert értékek és célok zűrzavarában élünk. A törvénytelenység, pontosabban szólva minden regula, szabályozás és rend hiánya kiterjed az élet minden területére. A szociológia ezt a jelenséget anómiának hívja. Az emberi viszonyokban sehol nem lehet rendszert építeni, mert szétszültek az alapvető kapcsolatok. És még nagyobb baj lesz a jövőben, hiszen nem tanítjuk gyermekeinkkel az emberi élet igazi céljait. Hogyan tiszteljék apjukat és anyjukat, ha azok zűrzavart teremtettek körülöttük? Hogyan tartsák be a Ne lopj! parancsát, ha megélni sem képesek? Hogyan tartsák be a Ne ölj! parancsát, ha itt a gyilkosok a hősök? Nehéz idők járnak, és nem lesz könnyebb a jövőnk sem, ha gyorsan nem sikerül megteremteni azt az egyensúlyt, amely emberi keretek közé szorítja az önzést, a mohóságot és a féktelen önmegvalósítás megnyilvánulásait. Megfigyelhető, hogy a legtöbb gyerek számára az élet értelmetlen és céltalan. Képtelenek felfedezni saját helyüket a világban. Belátható és igazolható értékrendszer híján az ember kiesik a civilizációból. Céltalanul hanyódik ide-oda, mint szélfúttá kóró. Hány élet megy tönkre a szemünk előtt, mire gyerekeink érdekében végre valamit teszünk?

Csorba Béla

A TEMERINI BETLEHEMES JÁTÉK VÁLTOZATAI

Az alábbiakban négy Temerinben lejegyzésre került betlehemes játékot adok közre, pontosabban négy olyan változatot, amely minden kétséget kizáróan egyazon típusát reprezentálja a máig közkedvelt és gyakorolt dramatizált vallásos népi játéknak. Alaposabb összehasonlító kutatást nem végeztem ugyan, de Papp György kiváló szöveggyűjteménye (Betlehemnek nyissunk ajtót! Betli Bt, Szeged, 1994.) alapján – mely húsz különféle betlehemes játékot mutat be a Kárpát-medencéből, közöttük tizenegyet a Délvidék közigazgatásilag Szerbiához tartozó településeiről – megállapítható, hogy a temerini betlehemes játékváltozatok, viszonylagos rövidségük ellenére is, sajátos szint, önálló helyi típust képviselnek.

Közülük Kováts Antal egykori helyi költő és tanító gyűjtése a legkorábbi. *Betlehemjárás Temerinben* címmel az újvidéki *Reggeli Újság* 1929. karácsonyi számában jelentetett meg egy publicisztikai eszközökkel feldolgozott, de folklorisztikailag is értékelhető, szép szövegváltozatot, sajnos dallamlejegyzés nélkül. Kováts betlehemes játéka az egyik legkorábbi gyűjtésnek számít a Vajdaságban, de mivel napilapban jelent meg, a későbbi kutatók figyelmét elkerülte. Utóközlésére a *Temerini Harangszó* c. római katolikus egyházi lap vállalkozott 1994-ben.

Répási Zsuzsanna szövegváltozata („Elindulának és el is jutának”) a temerini Művelődési Kör néprajzi pályázatára készült 1980-ban. Később nyomtatásban is megjelent Csorba Béla *Temerini néphagyományok* c. könyvében, 1988-ban. Zenei anyagot e változat sem tartalmaz.

A harmadik változat („Midőn a Szűz bepólyálta gyermekét”) Csorba Béla által 1983-ban került magnóra, majd lejegyzésre, s most lát először napvilágot.

Akárcsak az Ádám István, Csorba Béla és Dévity Livia által gyűjtött variáns („Hallod pajtás? Angyalszólás!”), amit mind magnó-, mind pedig videokazettára felvettünk. Utóbbit a vajdasági néprajzkutatók csókai találkozóján 2000 decemberében be is mutattuk.

A két utóbbi variáns dallamait Dévity Livia és Takács Éva lejegyzésében adom közre.

E teljes változatok mellett fel kell hívnom a figyelmet egy értékes dallam-lejegyzésre, valamint egy rövidebb, töredékes adalékra Burány Béla *Ünnepek, szokások, babonák* című gyűjteményéből, ezeket azonban itt nem közlöm.

A temerini betlehemes játék változatai mind „dramaturgiailag”, mind szerkezetileg egyszerűek: a Pásztorok, az Angyalok és az Öreg énekes, rigmusos és prózai párbeszédén alapulnak, többé-kevésbé az alábbi elemek köré szervezve a cselekményt:

1. beköszöntés, bekéredzkedés,
2. bevonulás (a Csordapásztorokat vagy a Mennyből az angyalt énekelve),
3. a betlehemi istálló elhelyezése,
4. az Angyalok éneke,
5. a Pásztorok bemutatják ajándékaikat,
6. az Öreg megbotlása a küszöbön,
7. a Pásztorok elalvása,
8. az Angyalok éneke,
9. a Pásztorok ébredése,
10. az Angyalok örömhirdetése,
11. a Pásztorok és az Öreg párbeszéde arról, hogy mit álmodtak,
12. invitálás Betlehembe,
13. Szűz Mária énekének felidézése,
14. ajándékkérő rigmusok, tánccal, forgással kísérve,
15. „Vedd fel, Kata, ködmönkédet”,
16. tréfás koledáló dal a gazda és a gazdasszony számlájára,
17. búcsúének, kivonulás.

Ezek a szerkezeti elemek legteltesebben a Kováts-féle változatban ismerhetők fel. Általánosságban azt mondhatjuk, hogy a különféle betlehemes csoportok e „modulokat” viszonylag szabadon kezelték, természetesen tiszteletben tartva az elmondandó bibliai történethez kapcsolódó epikum kronológiájából következő logikai lépcsőfokokat. Az ünnepélyes hangulat megteremtéséhez nélkülözhetetlenek voltak a vallásos népi énekek, akárcsak a vidám, ajándékot, pénzt kéregető dalok, rigmusok. Ez utóbbiak – kisebb szövegeltéréseket leszámítva – lényegében azonosak valamennyi változatban. A beiktatott vallásos énekek számát viszont feltételezhetően a csoportok énektudása is meghatározta. Megjegyzendő, hogy Szűz Mária énekének felidézése az idők folyamán kikopott a használatból, csak Pece József emlékezett még rá. Nem kizárt, hogy bizonyos fokú prűderia felülkerekedését kell látnunk a jelenség mögött: a közösség egy részét egy idő után talán már feszélyezték az olyan, elődeik számára még magától értetődő természetességű kifejezések, mint pl. a „lett szűz emlőjébe tej”. E feltételezés korántsem légből kapott, ugyanis éppen ennek az éneknek Teme-
rinben megszületett a népi paródiája is.

I. BETLEHEMJÁRÁS TEMERINBEN

Írta: Kováts Antal

Reggeli Újság, 1929. december 25.

Advent első vasárnapjától kezdve megkezdődik nálunk is a betlehemjárás. A betlehemjárás nem temerini találmány. Dívik ez minden magyar nyelvterületen s az irodalomtörténet buvárok már a középkorban is nyomára találtak. Népi misztériumoknak nevezik ezeket, amelyeknek fejlődését két műforma jelöli meg: Egyik a misztériumi jelenetek, másik a sorozatos misztériumok, vagy misztériumdrámák. Amazok a régi, egyes szertartásos misztériumok, nemzeti nyelven, a népies felfogáshoz idomulva és népies, olykor tréfás részletekkel vegyítve. (Beöthy) A betlehemjárásnak párja a vízkeresztnapi Háromkirályok játéka. Míg azonban a betlehemjárás tart egészen karácsonyig, a Háromkirályok játéka csak egy napig él, Vízkereszt napján. A betlehemi pásztorjáték idővel – természetesen – bizonyos változásokon ment keresztül, s nálunk is, ahol legalább tíz-tizenöt betlehemes csoport járja a betlehemet így adventban, kettő sincs, amelynek versei mindenben egyeznének. Leírok most egyet, amint azt is legtökéletesebb formában összeállítanom sikerült. Nagyon érdekesek ezek, s a gyermekvilágban valóságos forradalmat idéznek elő, úgyhogy alig van gyermek az iskolásgyermekektől kezdve a 15–16 éves suhancokig, aki nem izgult a betlehemért, és aki részt nem vett betlehemjárásban. A betlehemesek mindenekelőtt betlehemet készítenek, vagy készíttettek. Egy deszkából készült, hordozható kis templom a betlehem, amelynek oldalán két fogantyú van. A betlehemvivőket angyaloknak nevezik, akik stílszerűen vannak felöltözve is: fehér ingben és fehér szoknyában, fejükön papírból készült aranyozott koronával. A betlehem maga némely esetben egészen művészi kivitelű. Egy tökéletes templom mintáját mutatja. Belül, a betlehem falán szentképek vannak, az oltár helyén a betlehemi jászol áll, körülötte a már ismert alakokkal. A betlehem padlója mohával van behintve, mely a legelőt jelképezi, s amelyen báránycsoporthoz legelésznek. (Természetesen, itt fából készült báránycsoporthoz állnak.) Belül néhány gyertya áll, amit az angyalok játék alkalmával meggyújtanak. Amint besötétedik, este öt órakor, sőt már előbb gyülekeznek a betlehemesek annak a házához, akié a betlehem, s aki az egész betlehemjárást intézi. Itt felöltöznek a pásztorok. Három pásztorból és két angyalból áll a betlehemesek csoportja. A pásztorok kifordított subában, kezükben furkós botokkal és bajusszal, az angyalok a már leírt öltözetben megindulnak az esti betlehemjárásra. Az egyes házak ablakai előtt megállnak és bekibábelnak: „Meghallgatják-e az angyali vigasságot?” Ha belülről igenlő választ kapnak, akkor az utcaajtón evvel az énekkel vonulnak be: „Csordapásztorok midőn Betlehemben” stb. Az angyalok a betlehemmél bemennek a szobába, a pásztorok pedig kívül maradnak a konyhában. Az angyalok odabent vagy az

asztalra vagy egy székre helyezik a betlehemet, meggyújtogatják a benne levő gyertyákat és megkezdődik a pásztorjáték. Közben a házbeliek sorra megtekin-
tik a betlehem belsejét.

Az angyalok amint a betlehemet elhelyezték, a következő versre gyűjtanak:

– *Kivirágzott immár Áronnak vesszeje, mellyel megtöretett álnok kígyó feje.
Az emberiségnek dühös ellensége a paradicsomkertbe. Glória!*

S erre csenget a kezében levő csengetyűvel, mire belép az első pásztor,
megáll a szoba közepén, s a következőket mondja:

– *Én hoztam Istennek legszebb ajándékát: Aranyat, tömjént és mirhát. Gló-
ria.*

Az angyal erre újra csenget, s belép a második pásztor e szavakkal:

– *Én hoztam Jézuskának legszebb ajándékát: Egy pár fehér báránykát. Gló-
ria.*

Az angyal ismét csenget, s bebotorkál majd bebukik az öreg pásztor:

– *Dicsértessék a Jézus Krisztus. Hát kendteknek milyen magas küszöbük
van – szól a háziaknak.*

– *Úgy elestem, hogy a vén szőrös lelkem majd kiugrott belőlem.* – Ezután
pedig méltatlankodva a pásztorokhoz szól:

– *Hát ti förtelmes juhászok itt korhelykedtek. Engem öregségemre a juhok-
nál hagyatatok. Fias farkas megkergetett, volt egy csorba pipám, ezt is elvesz-
tettem.*

– *Semmi, öreg, semmi, csak feküdjünk le.*

A pásztorok erre lefekszenek, az öreg pedig föl-alá jár közöttük, botjával a
padlót döngeti s a következő altató verset mondja:

– *Aludjatok én juhaim csendesen, csendesen, megőrizlek az éjszaka szíve-
sen, szívesen. Fias farkas távol jár, távol jár. Itt a nagy bot, majd rászáll, majd
rászáll.*

Aztán keresztfektetett botjára lefekszik az öreg is a pásztorok közé.

Az angyalok erre eléneklik a *Mennyből az angyal* kezdetű éneket, mire az
egyik pásztor felüti a fejét, s így szól a másikhoz.

– *Hallod pajtás, angyszólás, talán fel is kellene kelni.*

Erre az angyalok rázendítik a következő éneket:

– *Keljetek fel pásztorok, pásztorok, örömet hirdetnek, mert ma néktek szüle-
tett, ki megjövendőltetett, Dávidnak véréből, tiszta szűz méhéből, alle-alleluja,
alle-alleluja!*

Ezután a pásztorok feltápáskodnak, majd megragadják az öreg keresztfek-
tetett botját, s nagy nyögések között az öreget is felemelik.

Mikor aztán mind a hárman talpon vannak, a következő párbeszéd indul
meg közöttük:

Első pásztor: *Mit álmodtál, pajtás?*

Második pásztor: *Én azt álmodtam, hogy karácsony hetében kórót hívnak*

kaszálni, meg azt, hogy a gazdasszony olyan szál kolbászt adott, hogy háromszor is körülcsavartam a derekamon, mégis a kutyák rágták a végit. Erre odafordul az első pásztorhoz: Hát te, pajtás, mit álmodtál?

– Én azt álmodtam, hogy karácsony hetében nem megyek kórót kaszálni, meg hogy a gazdur ám (nyilván gazduram – Cs. B. megjegyzése) akkora darab szalonnát adott, hogy tarisznyámba nem fért, s szűrömnek gallérját varrtam belőle.

Erre mind a ketten az öreget kérdezik:

– Hát kend öreg mit álmodott?

– Én azt álmodtam, hogy Krisztus Urunk Behemben született.

– Nem Behem az, hanem Betlehem!

– Ühüm! Betlehemben.

Most aztán mind a hárman botjukkal a padlót döngetik, s egyfolytában a következő verseket éneklik, amelyeknek rendkívül érdekes dallamaik vannak:

– Betlehembe gyer pajtás, gyer pajtás, ottan lesz a jó lakás, jó lakás. Nem kell ottan szántani, szántani, csak az Istent imádni. Tyuk, tyuk, tyuk. Ha az Istent imádjuk, mennyországot meglátjuk. (Ezután a botok lenyugszanak.)

Midőn a szűz bepólyázta gyermekét, örömeiben így kezdte el énekét:

– Aludj, aludj, én kisdedem, csuj, csuj, csuj. Aludj, édes kis Jézuskám, buj, buj, buj.

– Nem alhatok édes anyám, jaj, jaj, jaj. Mert az éjjel szivembe szállt egy nagy baj. Mondd meg nekem, kis Jézuskám, mi bajod. Mondd meg nekem, te anyádnak a bajod.

– Édes anyám, az egeket elhagytam. És egy rongyos istállóba szállottam. A gida is azt mekegi Betlehemben. A bárány is azt mekegi Betlehemben.

Ezután a következő pajkos nótába vágnak:

– I, i, i! A kalács mindennapi. Hogyha adna valaki, úgy lehetne jóllakni. É, é, é! Egy korsó bor amellé, ki torkunkat megkenné, mi lehetne jobb ennél.

– Vedd fel Kata ködmönkédet. Kösd be borzas fejecskédet, maradj itt. Maradj itt a nyájunknál, nyájunknál. Mindjárt vissza jövünk már, jövünk már.

– Sürög-förög a gazdasszony, nézi, hogy mit adjon. Pipiskedik a polcra, hogy egy kolbászt rántsion. Nézi gazda erszényét, hogy egy márvást leljen. Ha márvást nem fog lelteni, el se fogunk menni. Dicsértessék a Jézus Krisztus!

Ezzel aztán lezáródik a pásztorjáték, s a gazdasszony vagy a gazda tényleg juttat valamit a pásztoroknak, akik erre csendesesen megindulnak kifelé. Az angyalok a betlehemmel követik. Odakint aztán még e búcsúverset énekelik:

– Elindulnának és el is jutnának. Szegény pásztorok éhen kolendálnak.

Az énekek során egyik-másik csoport még más ismert karácsonyi éneket is énekel, de lényegében a pásztorjáték ötven év óta itt minálunk nem változott, s talán úgy maradt fenn, mint ahogy a középkortól apáink átvették.

II. „ELINDULÁNAK ÉS EL IS JUTÁNAK”

Elmondta: Répási János, sz. 1936., Bem József utca (Ókéri út) 30.

Gy.: Répási Zsuzsanna, 1980.

Ádvent első vasárnapjától (december elejétől) kezdve karácsony napjáig volt szokásos a betlehemjárás. Leginkább fiúgyermekek, suhancok vettek részt benne. Őt állandó szereplője volt: két *Angyal*, két *Pásztor* meg az *Öreg*. Az angyalok voltak a legfiatalabbak. Csak azokat vették be a csoportba, akik szépen tudtak énekelni. A két angyal általában fehérbe öltözött, míg a pásztorok kifordított subát, subasapkát vettek magukra, borjú- vagy birkaszőrből szakállat, bajuszt ragasztottak, valamint két bunkósbotot vettek magukhoz, részben rekvizitumként, részben a harapós kutyák ellen. A kellékek legfontosabb tartozéka a *betlehemi faistálló* volt. Ebbe került a kis jászol, benne a Jézuska, egy gyertya (később, amikor már elemmel működött, lámpácskák), bárányok, szamaracska, többnyire gipszből, karácsonyi szentképek stb. Belsejét mohával bélelték, hogy szép zöld legyen. A két angyal feladata az volt, hogy vigyék az istállót. A vendéglátó házakban az ő kötelességük volt a gyertyagyújtás is.

A bemenetel előtt megzörgették az ablakokat, s bekiabáltak:

– Mëghallgassák-ë az angyali vígasságot?

Jobbára igenlő választ kaptak, s akkor a két angyal köszönt:

– Dicsértessék a Jézus Krisztus!

– Ezután bementek a házba, közben rázendítettek a *Csordapásztorok, midőn Betlehembe...* kezdetű dalra. Miután az asztalra tették a betlehemi istállót, énekelni kezdték:

Mennyből az angyal lejött hozzátok, pásztorok, pásztorok...

Mikor befejezték, felkiáltottak: – Glória.

Első pásztor (belépett): – Dicsértessék a Jézus Krisztust!

Elhoztam istennek legkedvesebb ajándékát, aranyat, tömjént, mirhát.

Angyalok: – Glória!

Második pásztor (belépve):

– Dicsértessék a Jézus Krisztust!

Elhoztam istennek legszebb ajándékát,

Tejet, túrút, vajacskát,

És egy göndör gidácskát!

Angyalok: – Glória!

Öreg (hasra vágódva bezuhan az ajtón):

– Dicsértessék a Jézus Krisztust!

Ėj, de nagy küszöbük van keendőknek!

Úgy elestem, hogy az a vín szűrös lelkem majd kiesett belőle!

Hát tik förtelmes pásztorok, itt korhēlkodtok?

Ėngēm, vín öreg léttēmre nyájamnā hattatok?

Farkasok körúátak, kiabáni kezdtem,

Még egy csorba pépām vót, azt is elvesztēttem!

Mindkét pásztor:

– Sēmmi, öreg, sēmmi,

Csak lē kő fekünni!

(A két pásztor lefekszik a földre.)

Az *Öreg* (föltápáskodik, jobbra-balra tekingetve toporog, s éneklük):

– Vēdd föl, Kata, ködmönkēdet,

Kösd bē bojhos fejecskēdet,

Maradj itt a nyájunknál, nyájunknál,

Mindjárt visszajöväünk már,

Fias farkas távol jár,

Itt a nagy bot a kezembe,

Majd rá száll!

Ekkor a két fekvőre ráüt egyet-egyet a bottal, és ő is lefekszik közējük.

Mindhárman hangos horkolásba kezdenek. Közben a *két angyal* éneklük:

Csordapásztorok, midőn Betlehemben

Csordát őriznek éjjel a mezőben,

Isten angyali jövének mellējük,

Nagy félelemmel telék meg ő szívük.

– Örömet mondok, nagy örömet néktek

Mert ma született a ti üdvösségtek,

Menjetek el csak gyorsan a városba,

Ott találjátok Jézust a jászolban.

Glória!

Első pásztor: – Hát, tē pajtás, mit álmodtál?

Második pásztor: – Ėn azt álmodtam, hogy a gazduram ojan ódal szalonnát adott, hogy szűrőmnek gallért varrtam belőle.

Második pásztor: – Hát, tē pajtás, mit ámodtá?

Első pásztor: – Én azt ámodtam, hogy a gazdasszony ojan hosszú szál kóbászt adott, hogy a harmadik utcán is a kutyák rágták a végét.

Ekkor mindketten elkezdik rángatni az Öreg subáját, keltegetik: – Hát kend, öreg, mit ámodott?

Az *Öreg*, persze, mindezt majd csak harmadszorra hallja meg:

– Ühű, én azt ámodtam, hogy Krisztus Jézus Behelembe született.

Mire a *két pásztor:* – Nem Behelembe, hanem Betlehembe!

Fölállnak mindhárman, s énekelni kezdik:

– Betlehembe jör (jör = jer, gyere, jöjj – Cs. B. megj.), pajtás, jör, pajtás,
Ott lesz majd a jó lakás,
Nem köll ottan szántani, szántani,
Csak az istent imádni.

Í, í, í,
A kalács mindennapi,
Hogyha anna valaki,
Úgy lehetne jólakni!

Ā, ā, ā,
Kolbász, hurka, szalonna
Pásztoroknak jó vóna,
Ha a gazdasszony anna!

É, é, é,
Egy korsó bor ez mellé,
Mi torkunkat megkenné,
Mi lehetne jobb enné?

Ezután forogni kezdenek, s kíváncsian tekintgetnek a polcokra, közben a botokkal döngetik a padlót. Majd újra énekelni kezdenek:

Sürög-forog a gazdasszony,
Nézi, hogy mit adjon,
Pipiskedik föl a pócra,
Hogy egy kóbászt rántsion!

Nézi gazda erszényét, erszényét,
Hogy egy százast rántsion,
Ha egy százast nem fog lënni,
El sëm fogjuk vënni.

– Dicsértessék a Jézus Krisztus!

Majd megfordulnak, s megindulnak ki a házból:

Elindulának,
És el is jutának,
Szégyény pásztoroknak
Kóbászt nem adának!

A betlehemeseknek aprópénz járt, de a kolbász és a hurka sem mindig maradt el. Egyszerre több betlehemes csoport is működött: szűnyogszigetiek, vásártériek, alvégiek, újsoriak, kangödriek, téglagyáriak...

III. „MIDŐN A SZŰZ BEPÓLYÁLTA GYERMEKÉT”

Elmondta: Pecze József, sz. 1939-ben, Temerinben

Gy.: Csorba Béla 1983-ban, az adatközlő Táncsics Mihály utcai családi házában. Magnófelvétel.

Hát abba zidőbe má alig vártuk, hogy eljöjjön a december elseje. Mer léginkább má a bétlehemet, ugyē, decembēr hónapba, mikó kezdődtek a hajnali misék, akkó este mink kezdtük a betlehēmjárás is. S akkó mentünk így a házakho, vittük a kis betlehemet, s akkó beszótunk, ahol láttuk, hogy világítanak, tudtuk, hogy van gyerek is, mēg ugyē, hát érdekli őket, mēg mēgengedik, akkó beszótunk, hogy „mēghallgassák az angyali vígasságot?”. Hát, ha nem szót ki sēnki, akkó bēki(j)abátunk mēgēcce:

„Szerēncsēs jó(j)estét
Istentől kívánunk!
Itt vagyunk barátaimmal
Ēgy szép betlehemmel,
Mit szól, gazduram,
Bēbocsájt?”

Hát akkó vót, ahun kiszótak, hogy „csak gyertēk, gyertēk”. Akkó mēgindúntunk bēfelé. Akkó amēddig birtunk, addig ēkezdtük énekōni, hogy:

„Mennyből az angyal, lejött hozzátok, pásztorok, pásztorok,
Hogy Betlehembe sietve mēvén lássátok, lássátok...”

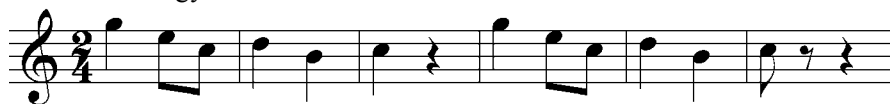
Ekkorra mink beértünk leginkább. Akkó bēértünk, pásztorok mēg az öreg kintmaradtak, a két angyal mēg bēvitte a betlehemet. Mēggyútották a gyērtját a betlehembē, hogy mēglássák a házbeli(j)ek, a gyērēkēk, hogy hát mījen szép a kis betlehem. Akkó vót, aki mondta, hogy ”jaj de szép, hogy tudátok így mēgcsináni”. No majd evvē ēccēcak a zēggyik angyal, anná vót csōngō, mēgcsōngette, mēgrázta, szól, hogy:

„Glóri(j)a!”

Bejön a zēggyik pásztor:

„Dicsértessék a Jézus Krisztus!
 Elhoztam Istennek legszebb ajándékát, egy göndör báránykát!”
 Akkó csönget megint, jön a másik:
 „Dicsértessék a Jézus Krisztus!
 Elhoztam Istennek legszebb ajándékát, aranyat, tömjént és mirhát!
 Akkó egy kis vártatva megint csönget, akkor a zöreg csak úgy kinyissa a zajtót, és a küszöbön mintha megbotolna egy nagyot, bevágódik. (Eltorzított, méj hangon mondja:
 „Dí-csértessék a Jézus Krisztus!
 Hát kenteknek, öregeknek íjjen nagy küszöbük van? Úgy elestem, hogy ez a vín, szörös lelkem maj kiesett!”
 Akkó szétnézett a zéggyik pásztorru a másakra:
 „Hát tik, förtelmes juhászok, itt korhélkodtok,
 De engemet magamat, öreg létemre juhokná hattatok?
 A fi(j)as farkas körülámadott, allig tudtam kiszaba-dul-ni, egy csortos pípám vót, azt is el-vesztét-tem!”
 Akkor a két pásztor ránéz a zöregre, oszt mondja:
 „Sëmmi, öreg, sëmmi,
 Csak lë kő feküdni!”
 Akkor a két pásztor lëfeküdt szépen, a zöreg áva maradt, akkor ëkezde mondani tovább a ző mondókáját:
 „Aludjatok én juha(j)im csöndesen, rëndesen,
 Még a zéjjel megőrizlek szívesen, szívesen,
 Fi(j)as farkas távol jár,
 Itt a nagy bot, maj rászál!”
 Akkor a nagy bottá, ami vót nála, így megérintette mind a két pásztort és lëfeküdt ő is alunni.

Akkó a zangyalok ěkezdték ěnekőni:

Pász - to-rok, kel-jünk fel, ha-mar in - dul-junk el,

Bet - le - hem vá - ro - sá-ba', ron - gyos is - tál - lócs - ká - ba',

Si - es - sünk, ne kés - sünk,

hogy még e - zen ěj - jel o - da - ér - hes - sünk,
s mi U - runk-ban tisz - te - le - tet te - hes - sünk.

Akko a zěggyik pásztor a másikat měgrángassa:

„Hallod, pajtás, angyal szólott! Jó lěsz, ha fěkelünk!

Mondd csak, pajtás, mit ámodtá?”

„ěn azt ámodtam, hogy a gazduram akkora darab szalonnát adott a hátamra, hogy alig tudtam hazavinni!”

„Hát tě, pajtás, mit ámodtá?”

„ěn azt ámodtam, hogy a gazduram ojan hosszú szál kóbászt csavart a děrěkamra, hogy harmadik uccába kutyák rágták a végít!”

Akkó mind a ketten měgfogták a zěregět és měgrángatták:

„Hát, kend, öreg, mit ámodott?”

A zěreg nem hajja, mer nagyon mějjen alszik. Akkó még egyszer megráz-zák:

„Hát, kend, öreg, mit ámodott?”

„Mi?”

„Hát, kend, öreg, mit ámodott?”

„ěn azt ámodtam, hogy Krisztus urunk Behembe születětt.”

Mondják azok:

„Nem Behem az, öreg! Betlehem!”

„Behelem, Behelem!”

Akkor éccerre, mikó kētünk fő, akkor éccerre minnyájan énekőtük azt, má a zangyalokká is együtt, hogy:

1. Mi - dön a Szűz be - pó - lyáz - ta gyer - me - két,

ö - rö - mé - ben így kez - di el é - ne - két:

A - ludj, a - ludj én kis - de - dem, csuj, csuj, csuj,

A - ludj é - des Kis - jé - zus - kám, buj, buj, buj.

2. Nem al - ha - tok é - des - a - nyám, jaj, jaj, jaj,

3. Lá - tod a - nyám az e - ge - ket el - hagy - tam,

mert a szí - vem - re (j)á - ra - dott egy nagy baj.

és e ron - gyos is - tál - ló - ba szál - lot - tam.

Mi ba - jod hát ó gyö - nyö - rű Jé - zu - som,

A bá - rány is azt be - ke - gi, bek, bek, bek,

mondd meg ne - kem te a - nyád - nak, Krisz - tu - som?

a bá - rány is azt be - ke - gi *Bet - le - hem - be.

* Csak a 3. versszakban: szótagszaporítás

Akkó mosmá a zöreg mondja:

„Betlehembe jör pajtás, jör pajtás,
Ott lesz majd a jólakás, jólakás,
Nem kell ottan szántani, szántani,
Csak az Istent imádni!

Tyúk, tyúk, tyúk,
Ha (j)a zistënt imádjuk,
Mënyországot mëglátjuk!

í, í, í,
A kalács mindënnapi,
Hogyha (j)adna valaki,
Úgy lehetne jólakni!

É, é, é,
Ëgy korsó bor az mellé,
Mi torkunkat mëgkenné,
Mi lehetne jobb enné?

Sürög-forog a gazdasszony,
Nézi, hogy mit adjon,
Pipískedik a pócra,
Hogy ëgy szál kóbászt húzzon.

Gazda nézi erszényét,
Hogy ëgy százast adjon,
Ha ëgy százazas nem fog lënni,
El se fogjuk venni!

Vedd föl, Kata, ködmönkédet,
Kösd be bagjas fejecskédet,
Maradj itt!
Maradj itt a nyájunknál, nyájunknál,
Mindjárt visszajövänk!
Dicsértessék a Jëzus!

Evvel vége lëtt. Akkor mikó mentünk kifelé, akkó még azt kezdtük ë, még
ki nem értünk, a kapu(j)ig éneköni:

„Csordapásztorok, midőn Betlehembe
Csordát őriztek éjjel a mezőbe,
Isten angyali jövének melléjük,
Nagy félelemmel telék még ő szívük...”

IV. „HALLOD, PAJTÁS? ANGYALSZÓLÁS”

Elmondta: Dányi Károly, sz. 1928. aug. 24., Temerinben

Gy.: Ádám István, Csorba Béla és Dévity Livia 1998. február 21., az adat-
közlő házában, Temerin, Damjanich u. 41. Az anyagot videofelvételen (Ádám I.)
és magnókazettán (Csorba B.) is rögzítettük.

*

Cs. B.: – Kik jártak betlehemezni?

D. K.: – Vót két pásztor, a zöreg még két angyal. Jobbadán gyerekek, de
mëntek ojan suhancszál legínkék is.

Cs. B.: – Fölnött férfiak is mentek?

D. K.: – Én úgy hallottam, hogy mëntek, de aztán abbahatták.

Cs. B.: – A maga idejibe?

D. K.: – Akkó má nem mëntek. Akkó mink mëntünk, ijen suhancszál
gyerekek.

Cs. B.: – Maga hány éves vót, amikor elkezdte?

D. K.: – Ojan tizënhárom, tizënnégy. Tizënkettő...

Cs. B.: – Hány éves korig csinálta?

D. K.: – Hát én csináltam..., még a templomba is csinátuk most, még a Berec
atya idejibe is, még most a Szungyi atya idejibe is.

Cs. B.: – No de házakho?

D. K.: – Aztat tizënököt, tizënnégy éves koromba abbahagytam.

Cs. B.: – Károly bácsi! El tudná meséni, hogy a betlehemezés hogy törtínt?

D. K.: – El.

Az utcán mënve – mëntünk, ugyë – a két angyal fogta a betlehemët, azok
mëntek elő. Utánna botokkã hárman mëntünk. A közepin mënt a zöreg. Ba-
jús z vót csinálva, szakáll, suba. A zangyalok közönsígës ruhába vótak, esetleg
valami csákót csinátak a fejükre. Oszt akkor bészótunk minden házba, hogy
„mëghallgassák az angyali vígasságot”? Azok, valaki asz mondta, hogy nem,
akkó mëntünk tovább, ugyë. Bészótunk a másikho: „Mëghallgassák az angyali
vígasságot?” „Mëg.” Akkor ëkezdtük, hogy (*énekel*):

1. Csor - da pász - to - rok mĩ-dõn Bet - le - hem - be'
 2. Is - ten an - gya - li jö - vé - nek mel - lé - jük.

csor - dát õ - riz - tek éj - jel a me - zõ - be'.
 Nagy fé - le - lem - mel tel - lik meg a szí - vük.

Akkor b  érkezt  nk, ugy  ! Akkor a két angyal bel  p  tt, rögtön azt n  zt  k, hogy hol van az asztal. Például itt itt van az asztal (*mutatja*), akkor oda f  lt  tt  k a betlehemet, m  ggyujtott  k a gy  rty  t benne. Ugy  , ott abba v  t moha m  g minden, ij  n szentképek. M  g h  t a kisj  zusk  t, ugy  , a b  cs  be belehejezt  k, oszt akkó   kezdt  k, hogy –   ggyik   d  r     t a z  ggyik angyal, a másik   d  r   a másik – (*  nekel*):

Menny - b  l az an - gyal le - jött hoz - z   - tok, p  sz - to - rok, p  sz - to - rok,
 hogy Bet - le - hem - be si - et - ve men - v  n l  s - s   - tok, l  s - s   - tok.

* 2. versszak

M  gfogta cs  ng  t: „Gl  ri(j)a!”
 Gy  tt a zels   pásztor: „Dics  rj  k a Jézus Krisztust!   n hoztam istennek legsz  bb ajándékát,   gy hófehér galambocsk  t!”
 Akko (*  nekel*):

Mellette vagyon az   d  sanyja, M  ri(j)a, M  ri(j)a,
 Barmok közt fekszik, jászolba nyugszik szent fi(j)a, szent fi(j)a...

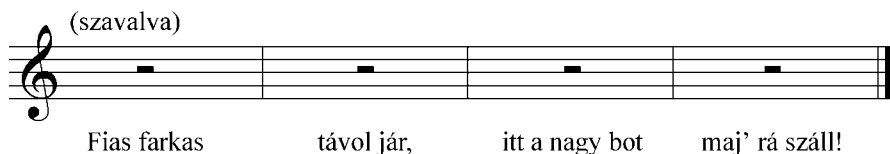
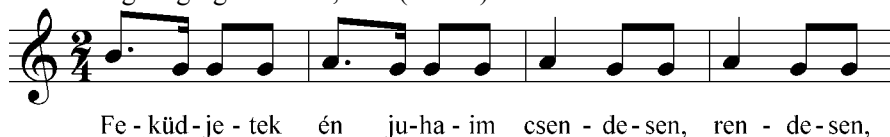
Akkor: „Gl  ri(j)a!”
 „Dics  rj  k a Jézus Krisztust” – jött a másik pásztor. „  n hoztam istennek legsz  bb ajándékát,   gy hófehér báránkát!”
 Akkor (*  nekel*):

El is menének köszöntésére azonnal, azonnal,
Szép ajándékot vivén szívükbe magukkal, magukkal.

Akkó gyűtt a zöreg. Az béesett: „Dicsírjük a Jézus Krisztust!” Ugyë, az zuhant. „Hát kentéknek ijén nagy küszöbjük van? Úgy elestem, hogy ez a vén szőrös lelkem maj kiugrott belőlem!

Hát tik, förtelmes pásztorok, itt korhélkottok?
Engémet vén öreg léttemre a juoknál hagyatok?
Körülfogtak a fi(j)asfarkasok, igén mēgrēttentem,
Vót egy csortos píípám, még azt is elvesztettem!”
A két pásztor ráfelelte, hogy:
„Sēmmi, öreg, sēmmi,
Csak lē köll fekünni!”

A zöreg mēgfogta a botot, oszt (*énekel*):

Akkó ráfeküdt a zöreg... Körösztyültette a botot a két pásztoron, oszt rájuk-feküdt. Akkó ēkezdek „hrrr, hrrr!”, horkolni, „hrrr!” Ęggyik jobban, mind a másik, ugyë. Akkó ēgyszercsak hallatszott akkó az ēggyik angyal (*énekel*):

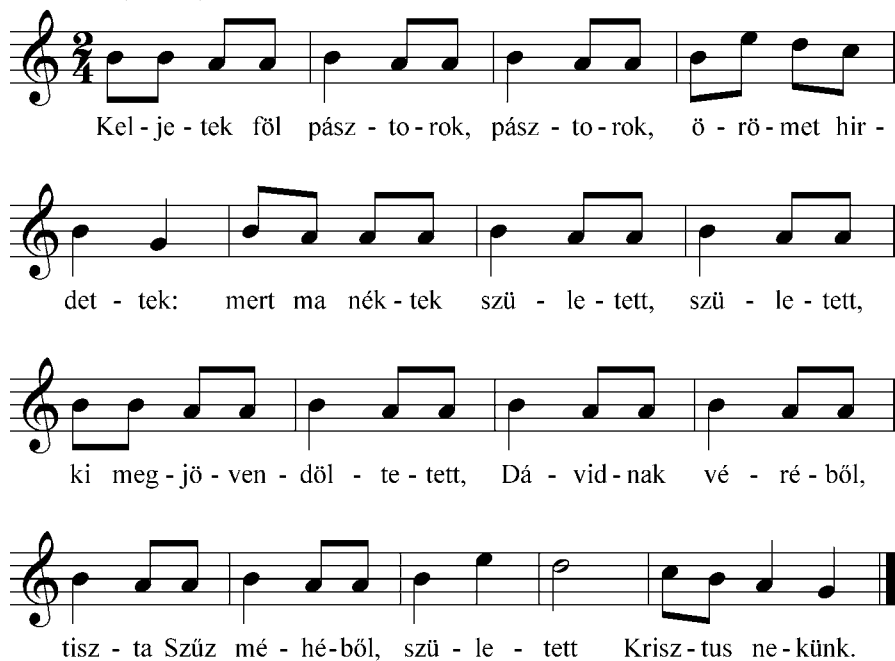

Ez elhallgatott.

Aszondja (*az egyik pásztor*): „Hallod, pajtás? Angyalszólás. Tán föl is köl-lene má kelni.”

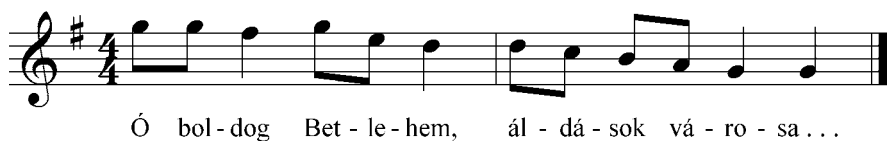
„Hát, tē, pajtás, mit ámodtá?” – mēgrázta ja zēggyik pásztor körösztyú a zö-regēn a másikat.

„Én azt ámodtam, hogy kórét hítak kaszálni.
 Nem megyek én kórét kaszálni,
 Hisz jobb az istent imádni.”
 „Hrrr”, hortyog, „hrrr”, a zöreg még mindig alszik keményen. Mëgsózza a
 másikat: „Hát tē, pajtás, mit ámodtál?”
 „Én azt ámodtam, hogy a gazdasszonyom akkora szál kóbászt adott, hogy
 háromszor a dërëkamon körösztülsavartam, mégis a harmadik utcába a kutyák
 rágták a végét!”
 „Hát, tē, öreg, mit ámodtál? Hát, kend, öreg, mit ámodott?” – rázzák.
 „Öh-há-há-há-há, öh-há-há-há-há!” (*köhög*) Én azt ámodtam, hogy Krisztus
 urunk Behelembe született.”
 „Nem Behelembe, hanem Betlehembe!”
 „Betlehembe, Betlehembe.”
 Akkó (*énekel*):

Kel - je - tek föl pász - to - rok, pász - to - rok, ö - rö - met hir -
 det - tek: mert ma nék - tek szü - le - tett, szü - le - tett,
 ki meg - jö - ven - döl - te - tett, Dá - vid - nak vé - ré - ből,
 tiszt - ta Szűz mé - hé - ből, szü - le - tett Krisz - tus ne - künk.

Akkó még hát elénekeltük, hogy:

Ó bol - dog Bet - le - hem, ál - dá - sok vá - ro - sa . . .

No, mikor ezt eléneköltük, akkor utánna a zöreg mondta, hogy *(énekel)*:

Vödd föl Ka - ta köd - mön - ké - det, kösd be bog - lyás fe - jecs - ké - det,

ma - radj itt. Ma - radj itt a nyá - junk - nál,

nyá - junk - nál, min - gyá' visz - sza jö - vünk má', jö - vünk má'!

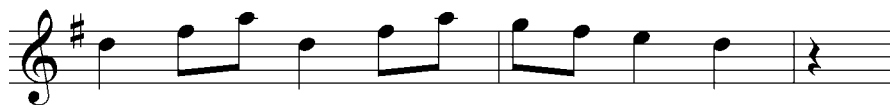
Akkó: „Dicsértessék a Jézus!”

Akkor: „Mindörökké ammën!”

Akkor még eggy énekét elénekőtünk:

Pász - to - rok, pász - to - rok ör - ven - dez - ve,

si - et - nek Jé - zus - hoz Bet - le - hem - be'.

Kö - szön - tést mon - da - nak a Kis - ded - nek,

ki vált - sá - got ho - zott az em - ber - nek.

No mikor most elénekőtük, akkó:

„Sürög-forog a gazdasszony,
Nézi, hogy mit adjon,
Pipiskedik a pócra,
Hogy egy szál kóbászt rántson,
Gazda nézi erszényét,
Hogy egy máriást adjon,
Ha egy máriás nem fog lenni,
El sē fogjuk venni!
Dicsértessék a Jézus Krisztus!”

Akkó (ének):

El - in-du-lá - nak, és el is ju - tá - nak,
Szűz Má-ri - á - nak jó na-pot mon - dá - nak.

Cs. B.: – Vót-ē ojan ének, hogy „í-í-í”?

D. K.: – Vót.

Cs. B.: – Ezt mikó mondták?

D. K.: – Ezt is belemondtuk akkor, amikor fölkelünk. No, mi(j)előt mondtam, hogy „védd föl, Kata, ködmönkédet”. Vót hogy (ének):

1. Tyúk, tyúk, tyúk, ha az Is - tent i - mád - juk,
2. Í - í - í, a ka - lács min - den - na - pi,
3. É - é - é, egy kor - só bor e mel - lé,
*
menny - or - szá - got meg - lás - suk.
hogy - ha ad - na va - la - ki, úgy le - het - ne jó - lak - ni.

Í-í-í,
A kalács mindennapi,
Hogyha anna valaki,
Úgy lehetne jólakni!

É-é-é,
Egy korsó bor emellé,
Ki torkunkat megkenné,
Mi lehetne jobb enné?!

Cs. B.: – Maguk éneköltek-e a kisjézus számára olyan altatót, hogy „csuj, csuj, Jézus”...?

D. K.: – Mink nem éneköltük. Hallottam, de mink nem tanútuk. Szóval ahanyan vótak, annyi féle...

Cs. B.: – Károly bácsi, maga kitű tanúta?

D. K.: – Én, mad úgy mondom, vót a, úgy mondták, Szélmalom sor, máskülönben Szűnyogszigetnek is nevezik mostanába, Rákóczi utca vége, ez a Nemes Jóska bácsi, a zöreg, a megboldogútt, ennek vót a betlehemje is. Ez adta ide nekünk, és akkor ennek a fi(j)a – már a Jóska – ez ojan nagyobb gyerek vót, ez tanított meg bennünket. Szóval ettű tanútuk még a betlehemét. Ő is járta velünk, még akkor vót a megboldogútt Bollók Fercsi, az is ára lakott, oszt akko úgy.

A PRAVOSZLÁV SZENTKUTAK – VODICÁK – KUTATÁSA A VAJDASÁGBAN

Az 1990-es évek délszláv eseményei nagyfokú változásokat eredményeztek a Szerbiára szűkült ország vajdasági régiójában is. Az első világháborút követő 1918–1920, majd a második világégés és az 1944–1945-ös események és migrációs folyamatok után a Vajdaság tartomány etnikai arculata – bár nagyot változott –, de a XX. század végére megállapodni látszott, mintha stabil helyzetbe került volna, s a régió magát „kis Európának”, „Európa kicsiben”-nek kezdte érezni és nevezni: a népek és nemzetiségek Európájának. Ez természetesen a hivatalos jugoszláv, illetve szerb álláspont volt. A tízévenkénti népszámlálások adatai minden nációnál lassú fogyatkozást mutattak, kivételt csupán a *jugoszláv*-ságban magukat megtalálók és feltalálók képeztek. Számuk a milliót is meghaladta. Közöttük többnyire a vegyes házasságból származó polgárok voltak, akik nem tudták s nem is akarták a besorolást, sem a behatárolást. Egy, az Amerikai Egyesült Államok társadalmában létrejött egységes amerikai nemzet képe lebegett a szemük előtt, de az ottani emberek jól ápolt származástudata nélkül. Ez a nációnélküliség felekezeti hovatartozást sem szült. A vallásgyakorlás hivatalosan ugyan szabad volt az ex-Jugoszláviában, csak az e joggal való élés járt sok kellemetlen zaklatással. (Erről a pedagógusok tudnának a legtöbbet mesélni.)

A korszak az ateizmus virágkora volt. Az 1920-as, majd az 1940-es években is a Vajdaságba érkezett több százezres szerb és montenegrói jövevény nem kereste a templomot új lakóhelyén. Meglévő szentélyeik, az Osztrák–Magyar Monarchiában épült pravoszláv templomok a tősgyökeres szerb településeken voltak. Papjaik a karlócai bogosloviján – papnevelő középiskolában végeztek, s csak kevesen folytatták tanulmányaikat a belgrádi Teológiai Karon. Az ortodox templomokat csak a régóta itt élő hívők látogatták, azokat is egyre kevesebben. Kivételt a hagyományaikhoz ragaszkodó ősi vajdasági szerbek képeztek, ők is leginkább a nagy ünnepeken. A szerb ortodox családok külön ünnepe a szlava, a családi védszentünnep, amelyet a legidősebb apa ül meg évente a maga házában családja körében, s ezt öröklik azután a fiú utódok, ha elköltöznek apjuktól, vagy ha az elhalálozik. Nos, ezt a nagyon archaikus szerb vallási ünnepet igyekeztek a vendégségbe meghívott pópa jelenlétében megülni, de templomlátogatás nél-

kül, s a pópát is akkor, otthonukban javadalmazták. A szlavát többre becsülték a karácsonynál és a húsvétnál – a hagyományos ünnepi rendben (étkezésben, ajándékozásban) nemzeti identitásuk nyerhetett így kifejezést –, de még ezt is igen sokan titokban, este tartották.

A pravoszláv templomokról a háttérből az állam viselt gondot a műemléki felügyelőségekre bízva a védelmet.

Az 1990-es évekig egyetlen új templomot vagy szakrális emléket sem emeltek a szerbek a Vajdaságban. Igaz, nemcsak a szerbek. Az itt élő katolikus vagy protestáns magyarok, horvátok, németek, szlovákok sem. A németek kitoloncolásával vagy elvándorlásával szakrális épületeik és kisemlékeik gazdátlanok lettek. A templomok egy részét – ha a település római katolikus lakossága teljesen eltűnt – vagy hagyták összedőlni, vagy az új lakosok apránként hordták szét épületanyagnak. Gyakran előfordult, hogy a szabadkai vagy a nagybecskereki római katolikus püspökség eladta a romos templomépületet építkezőknek, míg a maradék templomi felszerelést, kegytárgyakat a szomszédos templomokba, illetve a püspökség székhelyére szállították. Katolikus jeleink a térben fogyatkozni kezdtek. Ugyanez történt köztéri szakrális emlékműveinkkel, keresztjeinkkel, szobrainkkal, kápolnáinkkal, kálváriáinkkal. A bánáti és bácskai gazdag sváb temetőket, több helyen, a szó szoros értelmében felszántották; a fészületeket, képoszlopokat deszakralizálták, kifosztották, megcsonkították. Ha nincs, akkor nem is volt! A kései keresőket elzavarták, az érdeklődőket feljelenítették, a látogatókat zaklatták. Így újabb szakrális jelekkel nem gazdagodott a földrajzi tér, s a meglévők is pusztulni kezdtek, illetve pusztulnak. Napjainkban ez kimondottan érvényes a volt német lakosságú településeken, melyeket most szerbek laknak. Ha maradt kevéske német egy-egy városban, az ő németországi kapcsolataik által a templomot próbálják még karban tartani, amennyire lehet. A szobrokra, kápolnákra már nem futja az érkező támogatásból. Meg a hivatalos műemlékvédelem ezeket már nem is tudta számba venni. Az evangélikus templomok állaga is jelenleg olyan siralmas, hogy évek kérdése, meddig állnak. Híveik száma annyira kevés lett, néhol csak egy-két lélek, hogy már istentiszteletet sem tartanak bennük.

A kelet-európai új idők azonban változást hoztak a valláshoz való viszonyulásban Szerbiában is. A harsányan ébredő szerb nacionalizmusnak meghatározó jellemzője lett a hivatkozó vallástisztelet. Először a belgrádi Szent Száva-templom óriási kupolája emelkedett a főváros fölé, majd a karácsonyi liturgiára érkező akkori államfő, a későbbi hágai vádlott jelenléte óriási bátorságot és lendületet adott a szakrális épületek, leginkább új ortodox templomok építésének. A Vajdaságba az 1990-es években érkezett újfent csak szerbektől jócskán megszorodott görögkeleti felekezetű lakosság bizánci stílusú templomokat épít az addig templom nélküli, vagy más felekezetű templommal rendelkező falvakban, városokban. Az új lakosság a népesség etnikai összetételének ará-

nyát, az új templomok pedig a Monarchia barokk templomainak hagyományos harmóniáját bontják. Hiszen a korábban épült ortodox templomok is a barokk és a rokokó stílusában épültek, ahogy az Közép-Európában mindenütt szokás volt a 18–19. században. Nos, az új szentélyek, bizony erőteljesen jelzik a balkáni származás és a balkáni vallás vajdasági megerősödését. Tudatosan és tervszerűen, sokszor erőszakos módon választják ki a vegyes lakosságú településeken a legfrekvenciáltabb földrajzi pontot az új szentély felépítésére. Mindenkinek szembeötlő ez a tendencia, de nem szemet szűrő. S ez az új térjelölési, azaz térfoglalási törekvés együtt jár a pópák ottani megjelenésével is, ahol eddig hívük és hírük sem volt.

A szlavák jelenleg reneszánszukat élik, s Szent Miklós vagy Szent György napján a fél ország ünnepel, lévén e két szent tisztelete a legelterjedtebb a szerb pravoszláv családoknál. Ilyenkor a fél ország nem is dolgozik, ugyanis minden dolgozónak munkaszüneti nap jár a szlavájára. Családi védszentünnepek felér egy kisebb lakodalommal, s több napig tart. Érdemes megjegyezni, hogy a szlavára csak egyszer kell meghívni a vendéget, akinek a következő évben már hívatlanul is meg kell jelennie, és sohasem üres kézzel. De ez már egy másik előadás anyaga lehetne.

A szakrális tér megjelölése a 18–19. században – amikor vidékeinken még hírből sem ismerték a vallásgyakorlás tiltását a keresztények között –, különböző okok miatt, különféle céllal, erőteljes volt a mai Vajdaság mindhárom régiójában, azaz a Bácskában, a Bánságban és a Szerémségben egyaránt. Feszületek, kutak, képoszlopok, kisebb kápolnák, templomnyi szentélyek épültek közadakozásból vagy egyéni hitbuzgalomból az egész nagytájon, s a szentek tiszteletének tudatosítását fontosnak érezték az emberek. Ezeknek a kisemlékműveknek a sorsa a nagyobb szentélyek, azaz a templomok sorsával volt ugyan azonos, de a kicsiny emlékmű kisebb ráfordítással, odafigyeléssel is megtartható maradt. S néhány jámbor lélek mindenütt akadt, hogy egy-egy csodás esemény emlékére s valamely szentnek a tiszteletére állíttatott emlékművet megőrizze.

Napjainkban pedig a vajdasági Tartományi Műemlékvédő Intézet munkatársai hivatalból kutatják és próbálják védeni a pravoszláv szentkutakat – vodicákat. Mert ezek az épületek sorra víz mellé épültek, ahol a víz természetes forrásból, illetve ásott kútból kerül a felszínre. Jobbára ez utóbbi módon, hiszen a természetes források inkább a szerémségi Fruška gora hegyen találhatóak. Az itteni vizet mindenütt jó víznek, hasznos víznek tudják, úgy is nevezik. Íme négy példa négy délszláv régióból: a nyugat-szerémségi, most horvátországi Dályhegy pravoszláv Mária mennybemenetele szentkútjái, illetve a szlavóniai Vukováron Szent Petka vodicái, a nyugat-szerbiai Mokra Gora környékén lévő, ahol az ismert szentkútnak Dobro vodo, azaz Jó Víz a neve, s mellette Keresztelő Szent János megújuló kápolnája igen látogatott; valamint Kelet-Bosznia-ban a Dobrun kolostor Mária mennybemenetele temploma melletti forrás vize is. Ezek a szentkutak ma is állnak s látogatottak.

A vajdasági keresztények között a római katolikusok szentkútjaiból kevesebb van ugyan, de nagyobb tiszteletnek örvendenek, hiszen a nyugat-bácskai Doroszló szentkúti búcsúja Kisasszony-napkor több ezer hívőt is vonz. Tudni kell azonban, hogy korábban a vidéken több katolikus ember élt, mint pravoszláv. A maradék magyar, horvát és német katolikusság hagyományos vallási életének része a zarándoklás, a kegyhelyek felkeresése. A történeti Magyarország feldarabolásával az ott élő embereket elszakították a maguk évszázadok óta tisztelt kegyhelyeitől, például a bácskaiakat a baranyai Máriagyúdtól, vagy a csongrádi Szeged-Alsóvárostól, a bánságiakat az Arad megyei Máriaradnától. Az új geopolitikai tényezők közepette a lakosság kisebb vonzáskörzetű, de ugyancsak régi szent helyeket kezdett tisztelni, s így virágoztatta fel Doroszlót, tette jelentőssé az ottani kápolnát, szentkutat, amelynek korábban a pünkösdi búcsúja volt az ismertebb, de az 1960-as évek óta a pápa is áldását adta a Segítő Szűzanya e kegyhelyének búcsújára. A Vatikán is elfogadta a beállt helyzetet, létrehozta a szabadkai és a nagybecskereki püspökséget, míg a szerémségi hívők a ma Horvátországhoz tartozó djakovói püspök fennhatósága alá tartoznak jelenleg is. A legújabb fejlemények közepette az egykori Szerém megye keleti részén élők elszakadtak a diakóvári központtól, s valószínűleg a belgrádi katolikus érsek lesz a közvetlen egyházi vezetőjük. Az ő kedvelt zarándokhelyük a péterváradi Tekija Havasboldogasszony-kápolna, amelyet a közeli dél-bácskaiak is előszeretettel keresnek fel. A lokális zarándokhelyek így lettek regionális jelentőségűek.

A vajdasági görögkeletiek szent helyei közül a nemzeti identitás és jelenlét szempontjából mindig is nagy szerepe volt a Szerémség északkeleti részén húzódó Fruška gora hegynek. Néhány éve már Sveta Fruška gora névre keresztelte a belgrádi pátriárka. Ezen a hegyen nemcsak szentkutat, hanem régi, középkori kolostorok, monostorok őrzik az említett vallást, s az idők folyamán ezen a hegyen a szerb nép történelméhez kötődő események zajlottak le. Gondoljunk csak a középkori szerb államfő, Lázár kenéz ereklyéinek török kori menekítésére, s azoknak egy ideig a kevéske magyar lakossággal is bíró Vrdnik kolostorában történt őrzésére. Később a mi számunkra is fontos, a törököt a Bácskából végleg kitiltó karlócai béke is e hegy lankáin kötöttetett – helyét ma a Béke Királynőjének kápolnája őrzi. Nos, ezen a területen, igaz, a Száva folyóhoz és inkább Belgrádhoz közelebb fekvő Obed településen már a 15. században létesített kolostort az Angyali Üdvözlés tiszteletére és szentkutat a főnemes Brankovics családból származó Angelina nővér, a 16. században pedig ő építtette az ugyancsak a szerb fővároshoz közeli, de szerémségi illetőségű Fenek faluban ma is álló Szent Paraszkéva-kolostort, ahol ma is található vodica. A titulus az autokefális szerb ortodox egyház saját szentje. A Brankovics családnak különben a dél-magyarországi területeken voltak hatalmas birtokai, tehát a vallási kegyhelyek létesítése terén is illett elől járnia.

A Fruška gora hegyen 1753-ban 14 pravoszláv kolostort írtak össze, s nem egy mellett vodicát, szentkutat is említ az összeírás, pl. a már említett Fenek kolostoránál, majd ugyancsak a 18. századból van emlék a Velika Remeta-kolostor Szent Dömötör-temploma melletti vodicáról. A hegyen lévő szentkutak egész bokra létezett már a 18. században, s egészen közel egymáshoz. Nemcsak a laikus szakralizmusban, hanem a népi gyógyításban is jelentős volt a szerepük. Felkeresésük jobbra gyalogszerrel történt, ami a meddőségből szabadulni kívánó nők számára szinte kötelező volt. A vodicáknak mindig járt a dinár, azaz illett, illik megköszönni a várható segítséget.

Jelenleg a szerémségi pravoszláv érsekség területén 17 kolostort tartanak számon, s szinte mindegyik felújított, rendezett, de még az idők folyamán elpusztítottak helyét is jelöli egy kereszt vagy egy kisebb kápolna. De vodicák nemcsak a kolostorok mellett jöttek létre, hanem másutt is, mint például Vógányban, ahol a középkori legenda szerint egy forrásba sárkány járt fürödni, s már akkor jó, hasznos víznek hitték az ottanit. Később csodás gyógyulások történtek a forrásnál, míg végül a 19. század közepén kis kápolnát építettek a forrás mellé, s azt Szent Petkának szentelték. Ez a női szent a szerb görögkeleti egyház legtiszteltebb női szentjei közé tartozik, és több szentkútnál is az ő jelenését vélték látni, illetve megálmódni. Szerémségben a napjainkban számon tartott vodicák száma 23. Az említetteken kívül ismertebb még Hopovo, Grgeteg, Berkasovo, Bukovac, Čortanovci, Jazak, Golubinci stb.

A Bácska déli részén több pravoszláv szentkutat találunk, mint a terület többi régiójában, hiszen a lakosság nemzetiségi összetétele ott a szerbeknek kedvezőbb, s a szerbiai hatás is érzékelhetőbb.

A délnyugat-bácskai pravoszlávok egyik jelentős kolostora az egész régiót elnevező Bács várához közeli Bođani, amelyet szemének itteni csodás gyógyulására egy dalmáciai Bogdan nevű szerb kereskedő emeltetett az Istenszüllő tiszteletére, aki kéri imáját meghallgatta. Az építkezésre engedélyt Korvin Mátyás királytól kapott 1478-ban. Ez a kolostor ma is a legrendezettebbek közé tartozik a Bácskában. Női szerzetesrend lakja, templomát középkori freskók sokasága díszíti.

Bođanihoz közel van Deronje régi szerb település, ahol egy a 19. században épült kis kápolna áll, egy csodatevő szentkút fölött. Ritka eset, de ennek a kápolnának nincs védőszentje, mert valójában a szentkút volt fontosabb. Évente a deronjei pópa egyszer, nagypénteken keresi fel, míg a hívők Deronjéból és Karavukovóból gyakrabban is látogatják. Dél-Bácskában jól ismert még a palánkai szentkút is, mellette korábban csak egy feszület állt, majd kis kápolnát is építettek Szent Trifunnak, a szőlőskertek pravoszláv védőszentjének tiszteletére – hiszen szemben a várossal, a Fruška gora hegy lejtőin gazdag szőlőskertek voltak, vannak, s ez hatott ki a védőszent választására –, de ma már oda is Szent Petka napján (augusztus 8-án) jár leginkább a környék cigány lakossága.

Nyugat-Bácskában a Mosztonga folyó mentén jött létre a szentkutak egész bokra. Ez már felekezetiileg vegyes lakosságú vidék, s itt katolikus és pravoszláv szentkutak egyaránt találhatók, ahogyan azt Beszédes Valéria részletes tanulmányában meg is írta. A legismertebb közöttük a doroszlói katolikus szentkút, a görögkeletiek közül pedig a bükkszállási Szent Illés próféta temploma melletti vodica, míg a legrégibb a Sztapár falu határában található, ahol is két kápolna áll, s a kisebb mindjárt a törökök kivonulása után épült. Ezek a vodicák szinte mind a zombori körzetben találhatók, kivéve a Baja alattit, amelynek tisztelete és eredete ökumenikus: római katolikus és pravoszláv egyaránt. A Mosztonga menti tanyacsoportok görögkeleti szentkútjai mellett kápolnák is épültek Bilićen, Šaponjén, Rančevo közelében.

A közép-bácskai vidék ismert vodicaí heterogén lakosságú településeken: Szivácon, Kúlán, Pacséron, Verbászon, Szenttamáson, Szilbáson, Turiján található.

Ugyancsak ökumenikus tiszteletű a Szabadka határában található, szépen rendezett ligettel körülvett sándori Bunarić, azaz Szentkút két szentélye, melyeket az itteni hívők kivétel nélkül a pravoszláv Nagyboldogasszony napján, azaz augusztus végén keresnek fel előszeretettel. A Szabadka központú régió leglátogatottabb kegyhelye ez a bunarići, s a szabadkai római katolikus megyés püspök gyakorta tart a katolikus szentélyében szentmisét, míg a pravoszláv kápolnában a szabadkai szerb pópa.

A Tisza mente jelenti a bácskai tömbmagyarság lakhelyét, mégis ezen a vidéken csak pravoszláv szentkutak keletkeztek. Méghozzá itt van, Péterrévén, a legismertebb szerb szentkút, a Nagyasszony-kápolna mellett, amelynek népszerűsége minden felekezetről fokozott, ugyanis a vodica gondozó szerb szerzetes „csodatevő ereje” közismert ma az egész Vajdaságban, s görögkeletiek, római katolikusok, sőt még a vallástalanok is buzgón látogatják, s viszik haza az ottani szenteltvizet betegségeik gyógyítására.

A délkeleti Bácskát Sajkásvidéknek nevezi a földrajz. A történelem a második világháború utáni magyarüldözés és pogrom miatt kutatja napjainkban egyre intenzívebben. A néprajztudomány alig tud erről a vidékről, melynek lakossága mindenkor vegyes volt: szerbek, németek, magyarok, románok lakták. A Csúrog, Gospodinci, Đurđevo, Mozsor, Káty, Kovilj, Vilovo, Sajkáslak közelében található pravoszláv vodica már maguk is megérdemelnék a kutatást, meg az egykor itt élő, de innen a partizánok által elűzött magyar népesség hagyományai is. Ez a vidék a Tisza-torkolat, de róla alig tudunk vajmit. Szép, 18. századi vodica van Koviljnak, a Szent Petka, archaikus berendezésű kápolna melletti. Titel pedig számtalan katolikus emlékü, hajdan német és magyar lakosságú városka volt, s a magyar Alföld Duna–Tisza-közének legdélibb települése, hajdani híres vásárok egykori színhelye.

A Vajdaság harmadik régiója a Bánság, a Tisza, a Temes, a Szamos folyók vidéke, ahol ugyancsak a déli, a temesközi, azaz a Szerbiához közelebbi része-

ken találunk nem kevés pravoszláv szentkutat. Délen Pancsova város jelentette hajdan a bánsági svábok központját, s a várost ma már szinte bekebelezi a közeli Belgrád. Pancsova közelében, ahol a Temes találkozik a Dunával, igen ismert és nagyon gondozott a Vojlovica kolostor, amelyet a hagyomány szerint már 1393-ban megalapított a Lazarević főúri család. Ezt a települést később Hertelendyfalva néven az al-dunai székelyek lakták be, de a kolostor megmaradt a faluban, s mára már a székelymagyarok száma is csupán százakban mérhető. Utoljára az 1980-as években újítták fel a híres kolostort. Nem messze ettől a helytől találjuk Bavanište falut, ahol a Kisboldogasszony tiszteletére emelt szép, a 19. század közepétől itt álló neogótikus stílusú kápolna fedi a szentkutat. Kovilj dél-bánáti faluban is van 19. századi szentkút a Sveta Petka-kápolna mellett. Kovin, azaz Temeskből ugyancsak dél-bánáti település, melynek pravoszláv vodicája a Szent Prokopiusz-kápolna oltalmában található. Ezen a dél-bánsági vidéken található a mai vajdasági Bánságban élő római katolikus magyarok, horvátok, csehek legismertebb kegyhelye, a verseci Szent Kereszt-kápolna, amely az 1720-as évek elején épült a hajdani szabad királyi város, Versec feletti hegyen.

Közép-Bánát, azaz a Nagybecskerek központú vidék pravoszláv vodicákban szintén gazdag. Itt a Szamos mente szentkutai vannak jelen: például Orlovaton, a Temeshez közel, egy vén körtefa alatt épült Gábrriel főangyal tiszteletére egy kis kápolna s benne a szentkút; Uzdinban a romos Szent Kereszt Felmagasztalása romos kápolnácska őrzi az egykoron látogatottabb szentkút emlékét; Dobricán a templomudvarban van a pravoszláv szentkút; Jarkovac kis faluban két vodica is van, mindkettő mellett kápolna, az egyik Urunk színeváltozását, a másik Mária mennybevitelét tiszteli.

Nagykikinda az észak-bánáti régiónak a központja, a történelem folyamán is nevezetes szerb város volt. Észak-Bánát legismertebb szerb szentkútja is itt található. A város melletti domb oldalába épített Ognjena Marija, azaz Marina-kápolnában található a gyakorta látogatott csodatevő vizet adó forrás. A keleti határszélen fekszik Mokrin (Homokrév) falu, s annak határában, egy akácerdő rejtekében áll a 19. század végén a domboldalba vájt kápolnácska egy csodakút mellett. A Nagyasszony tiszteletére szentelt kápolna szinte a veremkápolnák jellegzetességeit viseli magán, s a két világháború között népszerű szentkutat ma már alig látogatják. A Tiszához közel fekszik Szanád település, melynek lakossága vegyes, jobbra szerb, de magyarok is élnek itt. Szentkútján a pravoszláv hívek ájtatoskodnak. Ezen a vidéken a római katolikusok Nagyboldogasszony napján Töröktopolýára zarándokolnak, ahol a templomi Mária-jelenés nem túl régi keletű, de a vidék híveit immár jócskán vonzza ez a kegyhely.

A pravoszláv vodicák gyakori védőszentjei az Istenszülő-Bogorodica, Szent Petka, Ognjena Marija, Szent Illés, Szent Kozma és Damján, Szent Trifun, Szent János, a Szent Kereszt, Mihály és Gábrriel arkangyal, Szent Paraszkéva, Szent Prokopiusz, Szent Panteleon stb.

Beszámolómban nem tudtam felsorolni az összes vajdasági pravoszláv szentkutat. Feltérképezésük, kutatásuk folyamatos munkája a Tartományi Műemlékvédő Intézetnek, s minden bizonnyal szép eredményekkel jár majd ez a nagy vállalkozás, amely jelenleg 112 pravoszláv vodica-szentkút történetéről rendelkezik bizonyos ismerettel. Ugyanis az Intézet már bizonyított, s a *Vajdasági barokk* című vándor-fotókiállításával eredményes figyelemfelkeltő és értékmentő munkát végzett. Csak a más felekezetű szakrális kisemlékek dokumentálása is elvárható lenne a soknemzetiségű Vajdaságban. Igaz, erre is vannak már ígéretes próbálkozások, mint amilyen a szabadkai kisemlékek szerb nyelvű regisztere Svetislav Rajšić tollából (RAJŠIĆ 2001), vagy pedig a szabadkai járás kisemlékeit számba vevő Csúszó Dezső-féle, most megjelenő kiadványsorozat a szabadkai Életjel kiadásában (CSÚSZÓ 2003, 2004), illetve e sorok írójának kiadványa szülőfaluja szakrális kisemlékeiről (SILLING 2001).

Nagyon fontosnak tartom az egykor német lakosságú településeken megmaradt szakrális kisemlékek felkutatását, dokumentálását, s ha lehetséges volna, megmentését. A Vajdaság kulturális arculata, történelmi emlékezete elképzelhetetlen az ő hagyatékuk megkerülésével.

Az új szakrális épületek, építmények megjelenését is figyelemmel kellene kísérnie tudományunknak, hiszen nemcsak eltűnő, de újonnan jelentkező jelei is vannak a térségünknek, amelyek az új idők próbálkozásait, sokszor egyoldalú igyekezetét dokumentálhatják.

IRODALOM

BESZÉDES Valéria

- 1993 Szentkutat a Mosztonga mentén. Hét nép kegyhelyei Nyugat-Bácskában. *Életjel*, XXIII. évf., 11–12. sz., 530–540.

CSERVENÁK Pál–NAGY Tibor

- 2002 A topolyai szobrok és emléktáblák – múltjuk és jelenük. *Topolyai Füzetek*, 2002/2. Topolya

CSÚSZÓ Dezső

- 2003 Könyörgésünk színhelyei I. Közkeresztek Szabadkán. Szabadka
2004 Könyörgésünk színhelyei II. Közkeresztek a szabadkai határban, Szabadka

ĐEKIĆ, Mirjana

- 2000 Vodice u Vojvodini. Draganić, Beograd

MAŠIĆ, Boris

- 1998 Kratka istorija apatinske crkve i grada Apatina. Apatin

RAJŠIĆ, Svetislav

- 2001 Subotički hrišćanski verski spomenici. Veternik

SILLING István

- 2001 Megszentelt jeleink. A 250 éves Kupuszina szabadtéri vallási emlékei. Kupuszina
2002 Vallási néphagyomány. Írások a vajdasági népi vallásosság köréből. Újvidék
2003 Adorján vallási életének sajátosságai. In: Papp György szerk.: Adryantól Adorjánig. Szociográfiai műhelytanulmányok. Tóthfalva

Csáky S. Piroska

JUBILEUMOK JEGYÉBEN

B. Szabó György – Bartók Béla – József Attila

B. Szabó György írásaiban találkozunk József Attila névvel, munkásságának méltatásával. Talán kevésbé ismert, hogy B. Szabó György vonzódott a zenéhez, a klasszikus muzsikához. Akkor győződünk meg erről, amikor – főiskolás koromban – a képeit mutogatta a lakásán, zenei aláfestéssel. Az újvidéki tárlatának megnyitóján is fontos szerepe volt a zenének. Mindkét alkalommal jelen voltam. Igaz, egyik alkalommal sem Bartók-muzsikát hallgattunk, hanem Beethoven szimfóniáját, később azért sikerült kiderítenem, hogy Bartókot is nagy művésznek tartotta, s erről meggyőződhetünk az *Éjszakák, hajnalok*¹ című kötetében írt szövegéből, amely *Számadás helyett* címen jelent meg. Ez a szöveg egyik részekre tagolt előadása volt. Innen idézném kezdő sorait (kissé magamat is mentegetve):

„A rögtönzések korát éljük, engedjék meg, hogy én megpróbáljak – nem rögtönözni, engedjék meg, hogy én megszerkesszem az előadásomat. [...] A rögtönzések korát éljük, engedjék meg, hogy én *nem rögtönözve*, okos emberek könyvéből idézzek gondolatokat, nem azért, mert nincs gondolatom, hanem azért, mert van.”

I. B. Szabó György nemcsak idézett bőven ebben az írásában, hanem mottó használatával is élt, mondván, hogy ő régimódi. A *Számadás helyett* című írásának második része szól Bartókról, az ő révén általában a művészetről. Gondolatmenetét Balázs Béla *Az oszthatatlan ember* címen megjelent írása² alapján fejtette ki. Már a szöveg elején kiderül, hogy a költő etikai magatartásával összefüggő problémákról beszél. Pontosabban általában a művész magatartásával foglalkozik. („Ha költészetéről beszélek, akkor nemcsak a lírára gondolok, hanem mindarra, ami költött, tehát művészetre; általánosítom a kifejezést így értelmezve.”³)

Bartókot az említett Balázs Béla-szöveg alapján közelítette meg, felvillantva életének három pillanatát:

1. Svájc – nudistastrand, eső, fedezékben: zongora, muzsika, Rosenthal bécsi zongorista: „Uraim, én elhiszem, hogy ez a zene, amit maguk játszanak, jó zene, modern zene, de én nem bírom hallgatni!” Bartók tisztelte ezt a véleményét, és befejelte rögtönzött hangversenyét.

2. *A fából faragott királyfi*. Bartók életének mélypontján volt, amikor Balázs Béla meséje alapján a balettzenét írta, az ő biztatására. Nemrégén láhattuk a Duna tévében a történetnek a filmre vitt változatát a gróf Bánffy Miklós életét bemutató filmben, s ezt a történetet olvashatjuk Balázs Béla szövege alapján B. Szabó György írásában is. A táncosok, a zenészek ellenálló magatartásától a közönségsikerekig.

3. Pillanat: a meghajlás. „Bartók egyik legnagyobb problémája a meghajlás... A karmesterek java kiválóan hajlong, a szerzők is nagyszerű hajlongással csinálják ezt. Bartók ... szinte nyikorgott, amikor meghajolt a közönség előtt, s akkor is inkább valami ügyetlen fejbiccentés volt ez, nem meghajlás. ... az alkotó Bartók és a tapsoló, tapsviharban úszó közönség közötti vákuum mindörökké megmaradt. Bartók egész életén keresztül érezte ezt a vákuumot, és Amerikában sem tanulta meg a meghajlást.”⁴

Ez a néhány pillanatkép Bartók Béla életéből arra szolgált B. Szabó Györgynek, hogy bemutasson egy alkotói magatartást, a művészettel foglalkozó ember magatartását és munkáját. Mert szerinte bármilyen művészettel foglalkozik is az ember, az alkotói tevékenység az munka, legyen az írás, zene vagy képzőművészet. Természetesen nem az alkotások száma alapján lesz valaki művész. „A grafomániát meg kell különböztetni az írásművészettől. Lehet valaki szenvedélyes író, de nem biztos, hogy az művészet is, amit ír. ... Éppen így van a festészetben is. Bizonyos új harmóniák megteremtése a kétdimenziós felületen a vonal, a síkok, a felületek egymáshoz való viszonyításával, megszervezésével lehetséges.”

Míg a költészetről, festészetről magabiztosan elmélkedik, addig a zenéhez Balázs Béla segítségét kéri. Szólt még egy fényképről: amelyen Balázs Béla és Bartók Béla háttal állnak a fényképezőgép lencséjének. Ez a találó cím volt aláírva: Bartók Béla és Balázs Béla „kivándorolnak”.

A szöveg többi része már nem foglalkozik a zeneköltővel. B. Szabó György nem azért írt Bartókról, hogy munkáit és őt jellemezze, hanem a művészetek, a művészi kifejezésforma elméleti megközelítése volt a célja.

Más írásában is foglalkozott zenével, a zene, pontosabban a hangszerek megszólaltatásával, a harmóniájukkal, de ezekben az írásokban már nem a nagy magyar zeneszerzőről van szó.

II. Bartók Béla viszonyulása az irodalomhoz arról tanúskodik, hogy a művész szerette a költészetet. Verseket zenésített meg, többek között Ady verseit.

Fejtő Ferenc a *Budapesttől Párizsig* címen megjelent emlékirataiban⁵ foglalkozik József Attila és Bartók találkozásával, megismerkedésükkel, s azzal hogyan lett Bartók munkatársa a *Szép Szónak*, amelyben közölt néhány cikket: *Népdalok és népzene* (1936. december), *Válasz Petraunék támadására* (1937. április–május), *A gépzene* (1937. február) stb. Kapcsolatuk nem csupán abban nyilvánult meg, hogy Bartók Béla kéziratokat engedett át a *Szép Szónak*. Nagyra becsülte József Attilát. Fejtő Ferenc szerint „nemzedéke legnagyobb költőjének tartotta, és tervbe vette, hogy megzenésíti néhány versét”⁶. Ezt a tervét

tudtommal nem valósította meg. Szabolcsi Miklós tanulmányában hasonlóan vélekedik. Szerinte József Attila Bartóknál tett látogatása után is, Bartók számára Ady maradt a nagy magyar költő mindvégig, jóllehet József Attila költészete, költői törekvései álltak a legközelebb az ő zenei törekvéseihez⁷. A két művész találkozása jelképszerűen sokatmondó volt, hiszen mindketten a modern kifejezés eszközeit kutatták és találták meg a maguk módján, olykor sajátos, nehezen értelmezhető eszközökkel. Ismét Fejtő Ferencet idézem: „A muzsikusz és a poéta ugyanazt a tiltakozást fejezte ki, ugyanazért az akkor lehetetlen szabadságért kiáltott. Attila utolsó versgyűjteményének ugyanaz volt a címe, mint Bartók egyik darabjának: *Medvetánc*. Attila egyik másik szép verse, *A Dunánál*, amelyet (...) a folyóirat egyik különszámába (írt), határozottan bartóki, a dunai népek testvériségének himnusza volt.”⁸

III. József Attila Bartók iránti tisztelete – vagy úgy is mondhatnám – Bartók népdalgyűjtésének értékelése felé több síkon is elindulhatnánk⁹. József Attila költészetében is megjelenik az egyszerű verselés, s költői nyelvét a népdalok tisztaságához, nyelvi tömörségéhez igazítja. Különösen az 1924. évben keletkezett versei igazolják ennek a stílusnak az eredményes alkalmazását. (*Szomorúfűz*, *Nyolcesztendő lányok*, ilyenek a „szegényember”-versek¹⁰, a *Tiszta szívvel*, 1925 vagy 1932-ben a *Medvetánc*¹¹ stb.) Balladai tömörséggel megírt versek ezek. Csak a leglényegesebb, a legjellemzőbb dolgokról szólnak drámai sűrűséggel. A *Medvetánc*-ot a kritikai kiadás alapján Bartók Béla *Medvetánc*-nak ihletésében írta. Utóbb ezt a verset az 1934 végéig alkotott verseiből válogatott kötetének címadó versévé tette.¹²

Említhetünk egyéb érintkező pontokat is. 1923-ban jelenik meg Bartók *Allegro Barbaro* című szerzeménye, a modern magyar zene meghatározó műve. Érezhető a korkülönbség: József Attila ekkor érettségizett magánúton Budapesten.

1926., Párizs. Találkozás a szürrealizmussal. Itt jön rá József Attila a szürrealizmus lényegére. Egyik értelmezője szerint: „szövevényes korunkban a művészetek leíró, magyarázó, a valóságot közvetlenül ábrázoló jellege a tudományok, a technika, a civilizáció hatalmas előrelépésével jelentős mértékben feleslegessé vált s a világ bonyolultságáról a hagyományos ábrázolás csupán semmitmondó közhelyeket, üres szólamokat képes adni”.¹³ A szürrealizmus megértése alapján tudatosodott benne, hogy Bartók zenéje „a szemlélt valóságnál törvényszerűbb igazságot, a társadalom és a természet összetettebb viszonyait, az emberi tudat és lélek mélyebb, disszonánsabb világát akarja kifejezni”.¹⁴ A festészet és a zene modern irányzata megelőzte az irodalmat. Ez azzal magyarázható, hogy míg a színek, vonalak, hangok eleve absztrakciói, lényegelvonásai a fizikai létnek, addig a szavakhoz, a szavak összefüggéséhez, a mondatokhoz mindig konkrét, egyedi jelentés tapad. Ezért „az irodalom, a költészet bizonyos leíró, magyarázó jellegétől sohasem tud megszabadulni, lévén eszköze, a nyelv nem-

zeti és társadalmi szempontból sokkal korlátozottabb, merevebben körülhatárolt, mint a festészeté vagy a zenéé”.¹⁵

József Attila szürrealista kísérletei ismertek az irodalomtörténetben. A *Medáliákban* érzékelhető, a rendszerint két négysoros, páros rímű versszakokban, ennek a zárt, kerek formának szinte népzenei ritmusa van, a népdalok lejtésére ismerhetünk benne, a kimondott képek között feszültség érezhető. Ez „a lap-pangó, ősi zeneiség tartja össze, zárja szoros keretbe a miniatűrök világát”.¹⁶ Számos későbbi versében is érezhető a népköltészeti ihletés, amit egyéni módon valósított meg.

Bartók műveinek tisztelete érezhető volt József Attila műveiben. Elsősorban a népdal, a népi kultúra iránti tisztelet ragadta meg. De más is vonzóvá tette számára Bartók egyéniségét: ez pedig a rend, a tudatosság, a tudományos pontosság. Bartók a század elejei nemzedékhez tartozott. Egyfajta „magasabb rendű polgári humanizmus” jellemző rá, az egyetemesség felé törekszik, nem szűkül pusztán nemzetivé. (Ez a szemlélet rokonítható Thomas Mann vagy Roger Martin du Gard humanizmusával). A huszadik század második évtizedétől kezdve az ilyen a magatartás, ez a világnézet, ez az életszemlélet szembekerül az előretörő barbársággal, a fasizmussal. Bartók hatása József Attilára főleg a harmincas években bontakozott ki (1933 és 1937 között), amikor a fasizmus kezdett úrrá lenni Európában. Többek között Szabolcsi Miklós foglalkozott a két művész közötti kapcsolattal, anélkül hogy részletesen összehasonlította volna a két szerző műveit. Ezt nehéz lett volna megtenni anélkül, hogy tudnánk mennyire ismerhette József Attila Bartók zenéjét. Valamennyire bizonyára ismerte. Hangversenyen, előadóesteken hallhatott Bartók-műveket.¹⁷ Ha nem lett volna zenei élménye, nem írhatta volna meg a Bartók-vázlatot. A kézzel írott vázlat szövege megtalálható a kritikai kiadás 3. kötetében, *Egy Bartók-tanulmány vázlat. Medvetánc* címen.¹⁸ Németh Andor szerint ő játszotta el a költőnek Bartók Béla *Medvetánc* c. zongoradarabját, amelyet még 1911-ben írt a zeneszerző. Ez olyan hatással volt a költőre, hogy néhány nap múlva – ugyan-ezen a címen – megírta szokatlan, népdalszerű versét. (József Attila jóval később írta meg versét, csak a közvetlen zeneélmény ihletésében született meg a vers.) Szabolcsi Bence úgy véli, hogy a zenei élmény „inkább csak elindítója és kerete lehetett a *Medvetánc* gondolatának: hangulatban, indulatban, ritmusban és dinamikában”.¹⁹

Egyéb közös vonások, közös mondanivaló is fellelhető a két művész életművében, amelyet a kor váltott ki belőlük, amelyben éltek. Csak példaként említem a *Bá-nat* I. című verset – amely a *Cantata profana* című zeneművel rokonítható stb.

Korántsem sorakoztattam fel az összes szerzőket, akik foglalkoztak a huszadik század két nagy művészeinek kapcsolatával, egymásra tett hatásával. Bartók-évben valószínűleg avatottabb szakemberek tollára is kívánczok a most felvetett téma, a két művész kapcsolata.

JEGYZETEK

- ¹ B. Szabó György: Éjszakák, hajnalok. Forum, Novi Sad, 1963., 124–130
- ² Balázs Béla: Az oszthatatlan ember = Forum, 1948. december, 956–965.
- ³ B. Szabó György: Éjszakák... i. m. 124.
- ⁴ B. Szabó... I. m. 126.
- ⁵ Fejtő Ferenc: Budapesttől Párizsig. Emlékeim. Magvető, Budapest, 19?
- ⁶ Fejtő i. m., 156.
- ⁷ Szabolcsi Miklós: József Attila, Derkovits Gyula, Bartók Béla : Kísérlet = Költészet és korszerűség. Magvető, Budapest, 1959., 91.
- ⁸ Uo. 158–159.
- ⁹ Bartók és József Attila kapcsolatáról többen is írtak. Szabolcsi Bence : József Attila „dallamai” = Vers és dallam. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1959., 197–207. Szabolcsi Miklós: József Attila, Derkovits Gyula, Bartók Béla : Kísérlet = Költészet és korszerűség. Magvető, Budapest, 1959., 52–94. Németh Andor: József Attila élete és kora = Csillag, 1948/7. Demény János: József Attila Bartókról : Egy tanulmány vázlata = Kortárs, 1958/8., 661–669.
- ¹⁰ Fodor András: Így élt József Attila. Móra Könyvkiadó, Budapest, 1980., 66.
Balogh László: József Attila. Gondolat, Budapest, 1970., 35.
A Nem én kiáltok kötetben jelentek meg: *Szegényember szeretője; Aki szegény az a leg-szegényebb; Lopók között szegény ember; Szegényember balladája.*
- ¹¹ József Attila összes művei. II. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1955., 395. (kritikai kiadás)
- ¹² Uo.
- ¹³ Balogh László i. m., 45.
- ¹⁴ Balogh László i. m., uo.
- ¹⁵ Uo.
- ¹⁶ I. m., 47.
- ¹⁷ Szabolcsi Miklós i. m., 83.
- ¹⁸ József Attila: Összes művei. III. Cikkek, tanulmányok, vázlatok. – Akadémiai Kiadó, Budapest, 1958., 288–278
- ¹⁹ Idézve Szabolcsi Miklós i. m., 84.

Fekete J. József

NEM „NEMZEDÉK”, DE KOROSZTÁLY

2006 – 1956 = 50

Magam és mások pedagógusi tapasztalatából ítélve biztosnak tűnik, hogy időnként fölbukkan egy-egy olyan nemzedék, amelynek szinte minden tagja akadálytalanul teljesít az osztályban, míg előtte és utána sokkal nagyobb teljesítménybeli szóródás mutatkozik a tagozatokon belül. Fogalmam sincs, hogy az „erősebb” nemzedék kialakulása „évjárat”- és helyfüggő-e, de tény, hogy a jelenség létezik. Az irodalmunkban például ilyen – évjárat-alapú – megkülönböztetéssel beszéltünk a „28-asokról” (Ács Károly, Dér Zoltán, Fehér Ferenc, Kalapis Zoltán, Kopeckzy László, Vukovics Géza), és ennek mintájára beszélünk most az 1956-ban születettekről. És innen fogva igazságtalanok leszünk. Egyfelől azért, mert se 1956 előtt, se utána egyetlen korosztály sem volt agyilag zokni, és egyáltalán nem biztos, hogy az ’56-osok nemzedéke bármivel is kiemelkedne közülük. Csakhogy ők most ötvenévesek, és ez talán magyarázza, miért éppen közülük foglalkozunk néhányan. A következő igazságtalanság, hogy az irodalom, az írott szöveg körében szorgoskodókra szorítkozik figyelmünk: tágabb értelemben a nemzedéket a jó szakemberek, a tudomány és más művészeti ágak művelői együtt határozzák meg – mentségünk, hogy a velük való foglalkozás nem tartozik az irodalom feladatkörébe.

Ha ötvenéves egy alkotó, általában kijár neki egy gyűjteményes kötet, vagy egy szolidabb irodalmi díj – persze nem nálunk, de ehhez a gondolathoz még visszatérünk e szöveg legvégén –; az alább méltatásra kerülőknek lehet, hogy be kell érniük ezzel az írással.

AHOL NINCS NÉP, HIÁBA A HIT

Bogdán József számára tulajdonképpen megadatott a születésnapj kötet. Huszonöt év verterméséből válogatott a *Fohász a déli végeken* (2006) című kötetébe. A tíz bánáti falut szolgáló törökkanizsai plébánosnak e negyed évszázad alatt kevés alkalma adódott, hogy tájról, természetről, idillikus hangulatokról verseljen, bár ezeket a témákat se kerülte el. Emberi és költői érzékenysége a papi szolgálattal párosulva az élet határhelyzeteire hegyezte ki figyelmét, s

ilyenből akadt bőven, a joghurtforradalomtól kezdődően a polgárháborúk során keresztül a NATO-bombázásokig, ami egyenként és összességében a délvidéki magyarság megállíthatatlan fogyásához vezetett. Ahol pedig nincs nép, nincs hit, ahol a hajdani múlt emlékei a porba omoltak, oda már aligha köt bármi, csak a porladó csontok és felemás emlékek, onnan el lehet menni, megy is, ki hogyan teheti, a büszkébbje csak akkor, amikor pap kíséri a föld alatti faluba. Az átlagosnál nagyobb érzékenységgel megáldott vagy megvert egyén lírai rezdüléseit rezonátordobozként erősíti a negyed évszázada betöltött papi hivatás alatt szerzett tapasztalat. Ennélfogva természetes versvilágának sajátossága és az átható empátia poétikai nyomatékosítása, a megszólítotttság hangsúlyozása. A mázsás terhek elviseléséhez az önirónia nyújt segítséget, amikor verse a fohászok ütemes, rímes, olykor megoldásaiban a keresettséget palástolni képtelen szövepítéseit, a csiszolás fogyatékoságait, mellettük az ismétlődések, nyomatékosítások, kiemelések retorikai alakzatait is elhagyva narratív formát ölt, rövid, képekké kristályosodó történeteket *beszél el*, miközben nem él szinte még hasonlattal sem, a költői képalkotás bonyolultabb alakzatait meg egyenesen kerüli. Ezekben a költeményekben mutatkozik meg igazán Bogdán József költői tehetsége, az élmény műalkotásba való transzponálásának adottsága nyomán ugyanis remek miniatűrök születnek.

Hat verseskötet és két falumonográfia mellett egy irodalomtörténeti jellegű kötetet is megjelentetett Bogdán József. *A Kosztolányi család közelében* (2004) című könyvről első pillantásra látszik, hogy tulajdonképpen nem irodalomtörténeti föltárás vagy értelmezés szándékával készült, pazar kivitele, formátuma sokkal inkább emlékkönyvre és fényképalbumra utal. Nagyjából ezt is találjuk a könyv lapjain, egy emlékkönyvet, amelyben a szerző rendbe rakta a Kosztolányi-hagyatékból a véletlen során neki jutott tárgyakat és dokumentumokat, Kosztolányi Dezső rózsafa pipáját, fia, Kosztolányi Ádám rubinköves gyűrűjét és egy nagy, poros, málladozó kartondobozban lelt jegyzeteket, leveleket, képeket, iratokat. A könyv első részében a beleélés vezérli tollát, a kis Kosztolányi Ádámmal foglalkozó Kosztolányi Dezső nevében szólal meg egy-egy dokumentum kapcsán, majd családi jelenetet dramatizál, saját versében kelti életre Ádámot, s annak szeretett dajkáját, Bözsit, sőt, Kosztolányi Dezső nevében megírja annak hetvenötödik születésnapjára szóló versét, vagyis az 1936-ban elhalálozott költőt tovább élteti 1960 márciusáig, félszázadnyi kurta életét negyed évszázaddal meghosszabbítván. Az ilyen csalafintaságok sora olvasztja egymásba a két világot, mondhatnám úgy is, a két költői világot, Kosztolányiékét és Bogdánét, az utóbbi magába szippantotta az előbbi, és éltető táplálékként használja beleérzéses, átéléses gondolataiban.

AZ ÚJRAOLVASÓ

Az irodalmi műnek az önmagáról való beszéde nem új keletű velejárója a maga megalkotott-jellegét soha le nem vetkezhető műalkotásnak, nem a modernizmus világ- és alkotás-átértelmezési szándéka hívta életre, ugyanakkor nem is a posztmodern éra egyedüli velejárója, miként azt a posztmodern szövegek hangsúlyozott önreflexiója, metatextualitása, metanarrációs és metafikciós vonulata alapján feltételezhetnénk. Csányi Erzsébet már az 1992-ben megjelent, *Szövegvilágok: a fikció fölénye* című tanulmánykötetében a metanarráció kérdését kezelte célmotívumként a múlt század 20-as, 30-as éveinek regényeit vizsgálva, *A regény öntudata* című, 1996-os kötetében már kizárólag erre a témakörre összpontosított, és a hetvenes évek végén született, korszaknyitó (de egy korszakot le is záró) műben, Esterházy Péter *Termelési regényében* fedezte fel „a minden ízében önreflexiós próza” legdinamikusabb megtestesülését, amely az általa vizsgált jelenségeknek már „a bőség zavarát”-val fenyegető „gyakorlótere”, majd a 2000-ben kiadott *Világirodalmi kontúrjában* a jelenség gyökerét egészen a mítoszokig és a Bibliáig vezette vissza.

Az irodalomelmélet több diszciplináját is felhasználó tanulmánykötetek teljes tudományos felvérteztségében állítják elénk a kutatót, aki célratoró szűkszavúsággal, terminológiai pontossággal fogalmazza meg „a regény kiismerhetetlen formai rendszerének egy lehetséges vízióját” (Thomka Beáta). Beszédmódja, részben a tudományos szaknyelv szikársága miatt, csupán a beavatottak számára érthető. És fontos. Azért, mert egy pillanatra se lehet mellékes számunkra, hogy létezik egy ilyen beszéd az irodalomról, s éppen itt, és éppen most. Amikor az élet különböző területein az analfabetizmus terrorja az elfogadott norma, amikor a helyi jellegű történelem-/át/értelmezésekkel szemben az irodalomelméleti komparatiztika a létfelfogások olyan összetartó erejét tárja fel, ami sajátos próza-poétikai erővonalakkal hálózza át (össze) Közép-Európa irodalmait. Ez azonban ugyancsak a beavatottak, a kissé megszállottak számára lényeges.

Az irodalom nem egyéb, mint a nyelvet használó emlékező tudat; szüntelen palimpszeszt. Vagyis: a nyelvet használva egy-egy irodalmi mű az irodalom összességénél lényegében kevesebbre, de a nyelv adta lehetőségeknél fogva mégis annál többre építkezik, ezért Csányi Erzsébet annak a nyelvnek ered nyomába, amely nemcsak a világnak, hanem önmagának a nyelvnek a leírására törekszik.

Harmadik kötetében a világirodalom nagyjait újraolvasó esszéíró nem hermeneutikai traktátust kínál, nem recepcióesztétikai, nem retorikai elemzést végez, nem dekonstruál, hanem az irodalom által nyújtott izgalmakat éli át, amelyek még csak nem is kötelezően az esztétikum tárgyasulásából fakadnak, hanem olyan, a posztmodern szellem által figyelmen kívül hagyott, korszerűtlen diszciplinák folyománya, mint például a metafizika. Csányi Erzsébet egyike

azon keveseknek, akik az első ismerkedést követően még egyszer átrágták magukat a mai irodalom gyökerein, kezdve a mítoszoktól, a Bibliától, az ókorban született alkotásoktól egészen a huszadik század jelentős művei legtöbbszöréig.

Az újraolvasás mikéntjéről és miértjéről egyaránt vallomást tevő szövegei érdekes módon nem arról beszélnek, hogy mi tette a vizsgált irodalmi alkotásokat irodalommá, hanem arról, hogy milyen szellemi kapacitásokkal rendelkezett a mindenkori ember az egyes szövegek megszületésének korában. Milyen volt a léttel és a létezéssel szemben kialakított habitusa, kozmogóniája, erkölcsi alapállása, izlésérzékenysége. Az európai kultúrtörténet irodalmi alapműveit eleve referenciális, vagyis nyelven kívüli aspektusból vizsgálja. Ez fölöttébb különös egy olyan szerző esetében, aki egyébként narratológiával és annak néhány speciális szakával foglalkozik. Ez teszi esszéketét értékessé: hogy a szerző a szűk elméletiségből vissza tudott térni a másfél könyvoldalny esszében ahhoz a tudományhoz – mert talán inkább tudomány, mint művészet –, amelynek birtokában egy írástudó ember módot talál egy kor néhány leglényegesebbnek tűnő problémájának, vagy jellemzőjének megfogalmazására, így Csányi Erzsébet esszé-nyelve végső soron ugyanolyan figuratív beszéd, mint a szépirodalomé.

AZ IDEGENSÉG OTTHONOSSÁGA

Faragó Kornélia elméleti és kritikai érdeklődésének középpontjában a fikcionális térformálás lehetőségei, valamint az ebből (is) eredeztethető idegenség – otthonosság regénypoétikai elágazódása áll, amiről *Térirányok, távolságok. Térdinamizmus a regényben* (2001) című doktori értekezése, majd a *Kultúrák és narratívák* (2005) című kötete tanúskodik.

A művészet lényegét fürkésző poétikák mindegyike behatóan foglalkozik az idővel, úgy is, mint filozófiai, úgy is, mint ontológiai és úgy is, mint fenomenológiai kategóriával, s nem utolsósorban, mint a műalkotáson belül megoldandó problematikával. Maga a regény is problematizálja az időt: amíg a klasszikus román időszemlélete szinte észrevétlen, addig a modern regénynek már tárgya és témája az idő. Ennélfogva bőséges irodalom foglalkozik az idő megjelenési és ábrázolási formáival. Emellett a filozófia természetesen a tér meghatározó szerepét is taglalja, például a kultúráteremtés viszonylatában, újabban az irodalomelmélet(ek), a poétikai iskolák is külön-külön érdeklődésük homlokterébe emelték az irodalmi térségek kérdéscsoportjait. Ezeket áttekintve és tapasztalataikat felhasználva végez Faragó Kornélia térpoétikai vizsgálatokat regényeken, mint a műfajok legkomplexebb reprezentánsán, illetve, mint az irodalom leginkább változó, és ebből eredően mindig csak megközelítően definiálható műfaján.

A művészeteknek az időbeliekre és térbeliekre történő felosztása az irodalmat markánsan az időbeliek közé utasítja, amelyeknél a távolságnak nincs

hangsúlyosabb szerepe, illetve a térbeliség az interpretáció során – nevezzék ezt a folyamatot bárhogyan is az irodalomelméleti iskolák –, egymásutániságban megnyilvánuló időbeliségbe fordul át. Az irodalomnak az ilyen módon való megnyilvánulása azonban nem is annyira egyértelmű, miként az a korábbi elméletek által vezérelt beidegződések nyomán tűnik – mutat rá számos poszt-strukturalista elméleti kutató idézve Faragó Kornélia. Szemléletében messze túllép a hagyományos művészetfelfogáson, ami szerint: „Paradoxálisnak tűnhet az irodalom vonatkozásában térről beszélni: egy irodalmi mű létmódja elsődlegesen időbeli, minthogy az olvasás aktusa – ahogyan a zenei partitúra előadása is –, amely napvilágra hozza egy írott szöveg rejtett valóját, pillanatok sorából áll, amelyeknek léttartamunk részeként van tartalmuk.” Lépése logikus, hiszen nem alaptalanul vált metaforikus közhellyé, hogy az irodalom idegen *tájakra* visz, ismeretlen *vidékre* kalauzol. Faragó Kornélia ezt a meglátást a tudomány eszközeivel igazolja, és a tudomány nyelvén mondja el. Következtetése nyomán, hogy meg kell vizsgálni az irodalmi szövegek térstruktúráját is, a térvizonylatok kutatása kézenfekvő.

A térpoétika számol a területek immobilitásával, vizsgálódása ezért a kultúratörténet viszonyrendszerét érinti, aminek geofilozófiai alapelvei Gilles Deleuze és Felix Guattari nyomán a rögzülés, elmozdulás és az újarögzülés hármas szerkezetén nyugszik. Faragó Kornélia bölcséleti áttekintésében kiemeli még Günther Anders „akadályoztatási” formákra, illetve a jelenlét és a távollét distanciájára utaló filozófiáját, amivel lényegében meghatározza második kötetének célmotívumát; Lotman világszemléletéből azt hangsúlyozza, hogy „a topológus tér, mint az alapvető kulturális kategóriák egyike, integráló, strukturáló egységként jelenik meg, amely a véletleneket kiszűrő mechanizmusként, egységesítő erővel bír”; felhasználja Ernst Cassirer mitikus tér-fogalmát, Kenneth White nomadológiai tipológiáját, de a szélesre terített bölcséleti háló csomópontjait képezik Barthes, Bahtyin, Foucault, Derrida, Gadamer, Rorty, Baudrillard, Kate Hamburger, Gérald Genette, Merleau-Ponty, Lejeune, Paul de Man és még számos iskola-alapító kutató elméletei. Távolról se ismeretterjesztő műről van azonban szó; aki nem járatos a hivatkozott filozófiai iskolák, módszerek, kutatások, elméletek háza táján, az nem ebből a könyvből szerez hasznosítható tapasztalatot – ahhoz túl tömörek az összefoglalók, csupán felidéző jellegűek, a kötet későbbi tárgyára vonatkozó gondolatok kiemelésével, amelyek megértéséhez ráadásul a filozófia nyelvén kellene tudni beszélni.

A teoretikusan megterhelt nyelv egyik állandó sajátossága Faragó Kornélia beszédmódjának, szemléletmódját pedig a jelenlét – távollét, az idegenség és otthonosság, a kint és a bent dichotómiáinak feltárása és a harmonizálásukra tett kísérlet, valamint az úton levés sajátos kronotoposzáinak körbejárása határozza meg, mindenekeelőtt a Bernhard Waldenfels reszponzív fenomenológiájában kifejtett idegenség-fogalomra építvén az egymástól tematikában, műfajban, a vizsgált szegmens korpuszában eltérő szövegek vizsgálata során.

A SZÓTLANSÁG ÍRÓI MAGATARTÁSA

Az elméletet és az irodalmat egymásra olvasó, a tanult kritikus eszményét hirdető Faragó Kornéliával szemben Harkai Vass Éva az elméletet olvassa, az irodalmat pedig írja is. Olvassa is persze. Ennélfogva művekkel, verssel és prózával, szerzői alakulástörténetekkel, az írói eljárások megvalósulásával, a költői gyakorlat megállóival foglalkozik újabb kötetei közül az 1998-ban megjelent *Ezredvégi megállóban*. Az 1986 és 1996 között írt tanulmányok és kritikák a tárgyalt alkotások megjelenési idejét illetően nagyjából ezt az évtizednyi időt fésülik át. A legkorábbi esztendőből, 1986-ból csupán egyetlen szöveg került be a könyvbe, majd a kilencvenes évek elejétől már egyre több írás datálódik egy-egy esztendőből. S amíg a korábbi tanulmányokat a más irodalomtörténészek és kritikusok megállapításaival való alátámasztás gyakorisága jellemzi, addig az újabb keletűeknél ezek a hivatkozások ritkábban fordulnak elő, vagy teljesen elmaradnak. Ez a jelenség a szerzői magabiztosság beérésének jele. Mert már nem a szakmában tekintélyt élvezők megállapításaival hitelesíti a saját véleményét, hanem a birtokában lévő tudás és ismeretek alapján hangot, hangzást és műfajt vált, a tanulmányt kritikára cseréli, a tekintélyt nem idézéssel, hanem saját értékítéletének bizonyosságával teremti meg. A szakmai komolyságból azonban egyetlen pillanatra sem enged, ha kritikát ír, mindig egy kicsit közelebb marad a tanulmányhoz, mint hogy az esszé irányába kanyarodjék. Megszólalásában mindig mértéktartó, bár soha nem cseverészik, de nem is tudálékoskodik.

Doktori értekezése – *A művészregény a 20. századi magyar irodalomban* (2001) – a művészregény fogalma alatt olyan autonóm alkotásokat ért, amelyeknek művész-hőse a művészet kérdéseit veti fel, illetve kibontja az élet és a művészet, az általános emberi és a művészi létforma eleve oppozíciós megnyilvánulási formáit, ám kizárja a típusból az életrajzi és az önéletrajzi regényeket és a didaktikus szándékkal készült regényes életrajzokat, valamint a szórakoztató irodalmon belül jelentkező, életrajzi vagy önéletrajzi jellegű, művészekről, a közérdeklődés vonzáskörébe került egyénekről szóló alkotásokat. A művészregénynek is kialakult a maga kanonizációja, ezzel egyetemben a definiálhatósága is. Ez a kánon azonban inkább a szerzői szándék és az olvasói elvárás szintjén jelentkezik, mint a regényelméletek és a prózapoétikák leírásaiban, amelyek elvértve foglalkoznak ezzel a típussal, illetve akár még az irodalomalatti műfajok közé is sorolják a művészregény reprezentánsait. A szerző ezzel kapcsolatosan azt szűri le vizsgálódásaiból, hogy téves a művészregényt más regénytípusból (leginkább a nevelődési regényből) eredeztetni, sokkal inkább önálló típusról van szó, és ennek tipologizálására tesz kísérletet értekezésében.

Szépprózája, annak ellenére, hogy megélt életanyagot görget, nem a tartalmi közlendőt helyezi előtérbe, hanem a stílust, ami egyszerre hitelesíti az írói eljárást és a létanyag-referenciákat. Stílusában nem a megjelenítésre vagy az

ábrázolásra törekszik, inkább jelzés-értékű feljegyzéseket tesz. Mintha nem is magát a szöveget írná, hanem a tervezett próza vázlatát készítené, az emlékeit rekonstruálná, tömondatos feljegyzésükkel ragadván ki őket a biztos feledésből. A szótlanság írói magatartását teremti meg azzal a gesztussal, amiből arra következtethetünk, hogy mondandóját legszívesebben mindvégig csak hiányos mondatokban közölné. Stílusával megteremti sajátos elbeszélői pozícióját: fölibe helyezkedik emlékeinek, az ironia szűrőjén átszorgatva értékeli újra családjának történetét. Ennek a látószögnek a következetes alkalmazása teszi azzá a szöveget, ami – a szerző szóhasználatával: revoltprózává.

A város bejáratánál (2003) című verseskötetében – korábban 1979-ben, majd 1999-ben jelent meg versgyűjteménye – is a revolt, az ironia és a poézis elletetlenülésének bizonyossága határozza meg a költemények hangját, egészen addig a tragikus pillanatig, amikor cenzúrázza saját episztoláját, és a szavakat kipontozással helyettesíti. Rettenetesebb cselekedet ez az öncenzúra még annál is, mint ha meg sem írta volna a verset. A versnek nincs jövője, a jelene pedig keserves. A tájélményből fakadó „topográfiai költemény”-ei is a pusztulással, a világ eróziójával és a rombolással szembesítik a költőt, így talán nem is marad számára más kiút, mint az emlékek közé menekülés, amit versben elképzelve, aligha lehetne mentesíteni a nosztalgia indázásától. De csak akkor, ha a múlt nosztalgikus lenne.

KETTŐS KIREKESZTETTSÉG KÖZEPETTE

Majoros Sándor újabb novelláiban – *Akácfaünk sokáig élnek* (2004) – és regényében – *Meghalni Vukovárnál* (2003) – az elbeszélt események színhelye „a Balkán északi része”, ahol senki nem felel semmiért, ahol „mindenütt lopnak, csalnak”, ahol „nincs rend, nincs tisztesség”. A társadalmi körülményekre vonatkozó meghatározások az egykori kirakatország végnapjaira utalnak, az 1980-as évek végére és az 1990-es évek elejére, az utolsókra, amelyeket a kártyavárként összeomló, polgárháborúk sorába és az általános nyomorba dőlő államban töltött a szerző. Harminchárom éves korában és egyszeri kiadói elutasítás után jelent meg első elbeszéléskötete, ami az irodalmi díjak sorát hozta számára, de egy évre rá kitört a háború, és ettől fogva nemcsak irodalmi ténykedését, hanem életét is új hazában volt kénytelen folytatni. Majoros vállalja a magával vitt regionalizmust, szülőfaluja, Moravica (Ómoravica, Bácskossuthfalva, közkeletűen pedig Morovica) és annak lakói történeteit írja, beleértve a saját valós és fikciós élettörténetét is. Azok a kis pizsmogások, szöszmötölések, hogy hiteles legyen a helyszín, hitelesek legyenek a nevek, hitelesek legyenek a hősök, annak a koncepciónak a részét képezik, amely végtére hitelessé teszi a történeteket, és végső soron a szerzőt magát, hogy hiteles elbeszélője legyen a maga teremttette világnak, ami keveseknek sikerül úgy, mint Majorosnak. El-

gondolása végtelenül egyszerű, és mint minden, ami egyszerű, többnyire eredményre vezet, különösen, ha olyan elbeszélő tehetséggel, tapasztalattal és készséggel párosul, mint a szerzőé. A lényege, hogy Majoros Sándor önmagát írja. Mindenki előtt világos persze, hogy a legtöbb valóságreferenciát tartalmazó szövegek mögött is ott a szerzői akarat, a szerkesztés, ami az elbeszélés nyelvi megformálása útján fordítja át a megtörtént eseményeket irodalomba, amelyben a reáliák túltengést mutató mennyisége ellenére is a szerzői fikció uralja a történetet, ám Majoros éppen arra játszik rá, hogy az elbeszélőt és az elbeszéltet azonosíthatóvá, leellenőrizhetővé, hitelesíthetővé formálja.

Majoros Sándor koncepciója arra alapul, hogy egyazon bőrben marad elbeszélőjével, magát játssza meg tétként novelláiban, vállalván önéletrajzát. Majoros Sándor és vele elbeszélői alteregója elszakadt egy világtól, ahol fiatal éveit töltötte, úgy, ahogy azt novelláiban elbeszélte, és amiről végtelen közvetlenséggel tud emlékezni. Dobálózhatna sárral, hiszen helyzete megengedi. Nosztalgiázhatna, megértenénk. Ám ő egyiket se teszi. Tapasztalatáról egyik legmegrázóbb elbeszélése, a *Rejtőzködők* vall. Arról az emberről, annak a családjáról szól, aki tudatában van, hogy van anyanyelve, de azt nem abban az országban beszélik, ahol ők élnek. Amikor pedig végre átkerülnek a határon az anyanyelvét beszélők országába, kénytelenek belátni, hogy az nem a hazájuk, ugyanis mostohán fogadja és idegennek tartja véreit. „Haladtunk.” – szögezi le az anyaországban botladozó fiú magáról és apjáról, de azonnal hozzáfűzi: „Csak nem egyenes vonalban, és sohasem a saját akaratunk szerint.” Ennek a keserű megállapításnak a súlya visszaránt a másik országba, ahol más nyelvet beszélnek, s ami úgyszintén nem hazája a más anyanyelvűeknek. A vajdasági magyar számára a haza fogalma tulajdonképpen nem létezik, sugallja a szerző. Vagy ha igen, akkor csak a magasban.

Ezt persze tudtuk korábbi novellásköteteiből, az 1989-es *A visszhangkísérlet*ből, ami a rá következő esztendőben Sinkó- és Szirmai-díjat hozott a szerzőnek, és a terjesztési fiaskó nyomán kevésbé ismert 1999-es *Kirándulás a Zöld-szigetre* kötetből is. Csak azokban a Bácska még mágiával, misztikummal, babonával és fantasztikummal övezett régió volt. Az elbeszélések hangütése, cselekménybonyolítása, mondatainak megformálása ezt a mágikus-realisztikus, fantasztikus-metafizikus világképet erősítette meg. Újabb novelláiból a szerző szinte minden ilyen elemet kiiktatott, realista elbeszélésmódja inkább groteszk és ironikus felhangokkal párosult. Regionalista tájsejtelme azonban nem változott. Az 1994-ben megjelent, *Távolodás Bácskától* című novellagyűjteményében olvasható a *Fehér damaszt asztalterítő* című elbeszélése, amelyben majdani szemléletet megelőlegezve kibontja a táj egy súlyosabb jellemzőjét, ami a hősökre nézve már nem a véletlen jelenségek és események egybejátszásának következménye, hanem sorsmeghatározó törvényszerűség, történelmi determináció, vagy még közelebről megnevezve: istenverés. A vaksors sza-

bályai értelmében ugyanis a táj éppen attól fosztja meg az embert, ami miatt a leggörcsösebben kapaszkodik bele. Az álom és az ébrenlét egybejárásából, az idősíkok egybemosásából, az elbeszélői személyiség megkétszerezéséből fakadó fantasztikum jellemző a regényére is, amelyben – a novellákkal szemben – nem ódzkodott a narráció bonyolításától. Prózaírását tisztes elismerés övezi Magyarországon, díjak sora, köztük a József Attila-díj is tanúskodik erről, regényének fordítását jól fogadta a horvát irodalmi közvélemény.

A HONTALANSÁG ESSZÉÍRÓJA

Elmond egy történetet Szerbhorváth György az *Új Symposion* történetéről írott könyvében (*Vajdasági lakoma. Az Új Symposion történetéről.* 2005), miszerint a Sziveri-féle szerkesztőség szétverése idején a Magyar Szónál gyakor-nokoskodó Mák Ferenc érdekében állást foglaló Herceg János rámutatott annak abszurditására, hogy – az egyébként koncepciók per során – nem annak alapján ítélik meg az újságíró munkáját, amit megírt, hanem amiatt ítélik *el*, amit *nem* írt meg. Az akkor már hét évet az *Új Symposion*ban dolgozó Mák Ferenc ugyanis nem hajtotta végre a főszerkesztő határozott utasítását, és nem marasztalta el Sziveriék (és a saját) szerkesztőségét. A szerkesztőség erkölcsi meghurcolásával és egzisztenciális ellehetetlenítésével tetőző történet nyomán lett Mák Ferenc a kor emblematikus figurájának egyike, akinek sorsa a sodortatásban és a hontalanságban teljesült be. Az eset után Újvidékről északra húzódott, előbb Szabadkán dolgozott a Városi Könyvtárban, majd a *Forrás* folyóirat munkatársaként már Magyarországra költözött, Kecskemétre pedig Budapestre került. Egyre távolodott. Az országot 1989-ben hagyta el, a rá következő esztendőben pedig két könyve is megjelent idehaza: *A magam iskolája* Újvidéken, a *Fényességek titkai* Szabadkán. Utána pedig semmi, egyetlen újabb könyv se, az irodalomkritikus és esszéíró érdeklődése – feltételezhetően a Határon Túli Magyarok Hivatalában végzett munkája nyomán – a délvidéki magyarság kisebbség- és művelődéstörténete felé fordult, ezekben a témákban publikált tanulmányokat.

Érdeklődése ilyenén alakulásának csírája azonban jelen volt két kötete esszéiben és kritikáiban, tanulmányaiban, amelyekben az irodalmi műalkotás esztétikai megképződése helyett a szerzők világszemléletének feltárására vállalkozott, és ehhez – lévén esszéíró – a maga feladatvállalását is elemezte, folyamatos önvizsgálatot tartott. Azon a nyomon haladt, amit Szelei István jelölt ki a következő meglátásával: „... az eszmék és a társadalmi-politikai történések képezik az irodalom belső, tartalmi elemeit, nem pedig az ízlés, a stílus, az esztétikai ideál”. Történelem, erkölcs, etika, morál – ezek írásainak kulcsszavai, s miként *A magam iskolája* alcíme, *A hontalanság esszéi* utal rá – „a szellemi száműzetés”-ben élő, „a való világ emigránsává” lett értelmiségi látószögéből kiindulva fogalmazza meg rendkívül izgalmas gondolatait. Ismeretanyaga gaz-

dagságát, lényegre törő fogalmazását, szellemi és erkölcsi gerinccességét ezután is nagyszerű dolgozatokban kamatoztatta. Korábbi munkásságának folyamatait és erényeit mutatja például remekbe szabott könyvismertetője, amelyben a múlt század kilencvenes éveiben dúlt délszláv háború Vajdaságot megcélzó propagandagépezetét leplezte le (*A legboldogabb ország a statisztika tükrében*, 1994), vagy legutóbb a szlovéniai magyarságról készített nagytanulmánya („*A nagyok gondjainak peremén*”, 2006).

HAJDANI IDŐK NYOMÁBAN

Az információs társadalom műszaki-technológiai lehetőségeinek a laikus számára is korlátlanak tűnő hozadékai közül az írással foglalkozók és az írott szövegekkel törődők számára bizonyára az a legfontosabb, hogy a számítógép által szinkron időben dokumentálhatóvá vált a világ. Az azonnali feljegyezhetőséggel és a feljegyzések tárolásával régi, talán ősi álma teljesült az embernek, a világhálón pillanatról pillanatra gyarapodó adatbázisok az alexandriai könyvtár reinkarnációi. Az információ sorsa azonban a mulandóság. A művelődéstörténész ezért továbbra is a múlt krónikáinak faggatására kényszerül, kockánként kell összeraknia a hajdan volt harmónia mozaikját, amit nemcsak a tanulmányozott kor óta eltelt idő rejt homályba, hanem gyakran a különböző korszakváltások hangadóinak nyomán a kor gyermekei igyekeztek hatékony alapossággal széjjelszórni. A művelődéstörténész munkája a bogarászás, a kutakodás, a következtetés, és végül a dokumentálás. Németh Ferenc művelődéstörténész rész kutatásainak tárgyát mindenekelőtt a Bánság tizenkilencedik századi tárgyi és szellemi emlékei képezik, amelyekkel kapcsolatosan könyvek sorában (*A torontáli szőnyeg. A szőnyegszövés negyed százada Bánátban* Streitmann Antaltól Kovalovszky Saroltáig. 1993; *A Fülep család Becskereken*. 1997; *A bánáti fényképészet története 1848–1918*. 2002; *Úri világ Torontálban*. 2003; *A nagybecskereki sajtó története 1848–1918*. 2004) jelentetett meg feltáró tanulmányokat, monográfiát írt Streitmann Antalról (2000), illetve Bittermann Károlyról és a szabadkai nyomdászat kezdeteiről (1994). (Nem véletlen Szentelky Irodalmi Díja 2002-ben.)

Munkáiban egy olyan hajdani harmonikus világot igyekszik rekonstruálni, amelyre a kutatásai híján maholnap végérvényesen rátelepedne a feledés mindent egyneműsítő pora. Egyik tanulmánya a Bánát jugoszláviai (ez az államformáció se létezik mára) részében nyilvántartott mintegy húsz kastély, kúria és úrilak legjelentősebbjeit mutatja be, amelyeket botanikus kertek, parkok és mintagazdaságok öveztek, az uradalmak művelődési életére pedig jellemző, hogy vendégük volt a gyermek Liszt Ferenc, a fiatal Munkácsy Mihály és Lauka Gusztáv koszorús költő, Petőfi egykori barátja, szívesen időzött itt a vadászó trónörökös, Ferenc Ferdinánd. Németh Ferenc igyekszik rekonstruálni a főúri

lakokban folyó társadalmi életet is, ami nyomán természetszerűleg adódik az általa megfogalmazott hiányérzet, miszerint a letűnt kor nemeseivel, a grófokkal és bárókkal egyetemben „szinte nyomtalanul eltűntek az egykori többezer holdas mintagazdaságok, a ritka növényzetű parkok meg a pazarul berendezett kastélybelsők”. Ferenc Ferdinánd főherceg négy bánáti vadászatát is felidézi a szerző. A trónörökös bizonyára nem mulatja idejét e télen sáros, nyáron poros vidéken, ha az Écskán és Eleméren szép birtokkal és kastéllyal rendelkező, udvari életét bécsi modellre megszervező, a társasági élet fellendítésére gyakran hangversenyeket és álarcosbálokat szervező, a bánsági nemesség körében azonban kevésbé népszerű Harnoncourt Félix gróf nem tart gazdag vadaskertetet is. A tetemes állatáldozatot követelő rókavadászatok és a kevésbé vérengzőre sikeredett nyúl-agarászatok felidézése mellett a korabeli sajtóra támaszkodva Németh Ferenc érzékletes képet rekonstruál a kor társasági életéről, szokásairól és etikettjéről, köztük a tizenkilencedik és a huszadik század fordulóján a főúri körökben már divatos, többnemzeti néptáncbemutatókkal. Ma már csak nosztalgiával gondolhatunk a hajdani idők emberére, akinek még nem jelentett gondot úgy berendezkedni, hogy évszázadokra szóló kastély építésébe, vagy erdő telepítésébe kezdjen, bízván, hogy a ma már elképzelhetetlennek tűnő összegbe kerülő beruházásokat nemcsak utódai, hanem maga is élvezheti, nem tűnt időpazarlásnak kényelmes utazásokat tenni, vadászatokat rendezni, félnapokat kvaterkázni, vagy az úri lak felé vetődött vendéget akár egy hétig is vendégül látni, mert jólesett vele a beszéd.

Németh Ferenc egyebek között sorra veszi azokat a lerombolt értékeket, amelyek a múlt század hatvanas–hetvenes éveiben estek áldozatul a lelkiismeretlen városrendezésnek, pótolhatatlan művelődéstörténeti anyagot semmisítve meg visszavonhatatlanul egy-egy betonparkoló vagy jellegtelen tömbház építése érdekében, majd teljes művelődéstörténeti apparátussal feldolgozva és bemutatva sorra veszi Nagybecskerek megmaradt, műemlék értékű épületeit. A torontáli fényírókról készített monografikus tanulmányában közel százhatvan bánáti fotográfus kilétét kutatta fel, ezek munkáiból közel 250-et adott közre, amit még vagy nyolcvan egyéb illusztrációval egészített ki. Máshol leírt mintegy negyedszáz bánáti találmányt, furfangos, csavaros eszű bánátiak újításait és találmányait, amelyek a kor és a hely műszaki kultúrájának szintjét is behatárolva emlékeztetnek könnyen veszendő értékeinkre.

Azon hajdani eredményekre, amelyek nem találhattak követőkre, amelyek eltűntek a történelem süllyesztőjében, amelyeket ideológiai eltökéltségből igyekeztek eltörölni, fizikai valójukban megsemmisíteni. Ennek a múltnak a dokumentálását, mintegy a hajdani valóság meglétének igazolását lelhetjük meg Németh Ferenc olvasmányos stílusban fogalmazott művelődéstörténeti írásaiban.

JUTALMAK, ELISMERÉSEK

A bevezetőben említettem, hogy ott, ahol mód van rá, a jubiláló alkotókat, így az ötvenesztendőseket is általában megjutalmazták egy gyűjteményes kötetük megjelentetésével, némelyiket egy irodalmi díjjal is. A méltatottak közül a számukra jubiláris esztendőben Bogdán Józsefnek jelent meg könyve negyed évszázados költői terméséből, s idén hivatásbeli előléptetésben is részesült: immár a Szeged-Csanádi Székeskáptalan tiszteletbeli kanonokja, tavalytól a Szent György Lovagrend lovagja; Németh Ferencet művelődéstörténeti és szerkesztő munkássága elismeréseként a Magyar Köztársaság 1956-os emlékéremmel tüntették ki, Faragó Kornélia pedig Híd-díjat kapott 2006-ban, a 2005-re szólót, és ennek semmi köze sincs ahhoz, hogy idén lett ötvenéves.

Hercenberger Sándor

SZÍNHÁZI EMLÉKEIMBŐL

A RIPACS

A nagyszünetben ettem a zsíros kenyeret, amit édesanyám készített uzsonnára. Rosszkedvű voltam, mert szerettem volna elmenni a *Traviata* opera ma esti bemutatójára. Zdenka Nikolić volt Violetta. „Fiúk, lányok, riadó, riadó!” – hangoskodott Dušan, az osztálytársam. – „Gyertek ide.” „Na mi van, mi történt?” „Aco nagyon rosszkedvű, látjátok, milyen sápadt.” „Na mi van vele, mondd már Duško!” „Úgy látszik, hogy nem örül a ma esti *Traviata* bemutatójának.” „Épp az a baj, barátaim. Szolfézs az utolsó óránk, az osztályfőnökünk tartja.” „Sebaj, Aco! Egy igazolatlan óra ide vagy oda” – mondták nevetve az osztálytársaim. „Igazatok van, az osztályfőnökünk órája a hatodik, elmegyünk a *Traviata* bemutatójára.” „Igen, igen, megyünk, megyünk. »Bakcil« tanár üres tantermet fog találni.” Osztályfőnökünket hívták Róbertnek, én neveztem el „Bakcilnak”, mert Robert Koch fedezte fel a tbc-bacilust. Ahogy megbeszéltük, az egész osztály ott volt a *Traviata* bemutatóján. Zdenka Nikolić kiváló volt. Minden fiú szerelmes volt Zdenkába. Másnap az első óránk szolfézs volt, az osztályfőnökünk tartotta, de nem tett fel semmilyen kérdést, miért szöktünk meg az órájáról. Semmi változást nem vettünk észre rajta, mert mindig vidám és jókedvű ember volt. A nagyszünetben Miloš, az osztály ügyelete odajött hozzám: „Aco, rögtön az osztályfőnökhöz!” Elment a kedvem az uzsonnától. „Itt van, Miloš, edd meg!” „Na, Aco, most megkapod, amit megérdemelsz. Ne félj, Aco – mondta Miloš –, jó ember a Bakcil tanárunk.” Bekopogtam a tanár úr ajtaján. Csend. Másodszor kicsit erősebben kopogtam. „Tessék, tessék” – szólt a tanár. Beléptem és becsuktam magam mögött az ajtót: „Tanár úr, hívott?” A tanár hallgatott, és rámnézett. „Elnézést, én vagyok a bűnös, csak én. Én beszéltem rá az osztályt, hogy menjünk a *Traviata* bemutatójára.” Ő tovább hallgatott. „Tanár úr, én vagyok a bűnös, csak én.” „Te kis ripacs” – szólalt meg magyarul a tanár. Tudtam, hogy becskerekü születésű, de hogy magyarul ért, arra nem számítottam. „Sanyi, te kis ripacs. Az élet egy komédia, azért tanulj meg fiam, komédiázni” – mondta mosolyogva. Még a mai napig sem tudom,

honnan vettem a bátorságot, de megkérdeztem: „Hát, tanár úr, csak kis ripacs létezik?” „No de rögtön mars ki!” Kimentem, és az iroda ajtaja előtt megálltam hallgatózni. „Ez a Sanyi, ez a Sanyi!” – mondta a tanár úr. Hogy mit jelent a „ri-pacs” szó, azt akkor tudtam meg, mikor elkezdtem dolgozni mint korrepetitor és zenész a szabadkai Népszínházban a magyar társulat színművészeivel. Tőlük tanultam meg, mi a jelentése. Megtanultam muzsikálni és dalolni egy gyönyörű dallamot, aminek a szövege így szól: „Tanulj meg, fiacskám, komédiázni, tanulj meg sírni, ha kell, mert az élet egy nagy komédia!” Akkor beláttam, mennyire igaza volt a drága Bacilus (Bakcil) tanár úrnak.

FÉRJVADÁSZAT

Mezey Mária

Dévecs Imrének, az akkori magyar társulat igazgatójának és budapesti kollégáinak három év után sikerült meggyőzniük Mezey Máriát, a híres budapesti szonéénekesnőt és kiváló színésznőt, az igen széles körű budapesti színházi közönség kedvencét, hogy vendégszerepeljen Szabadkán a *Férjvadászat* című zenés vígjátékban. A rádió és az újság által a szabadkai színházi közönség örömmel fogadta a hírt, hogy Mezey Mária vendégszerepel a városban. Dévecs Imre mesélte nekem, hogy a művésznő igen érzékeny, különösen akkor, ha a zenekar nem kíséri kedve szerint az ő zeneszámait. Egy feltétele volt: ha a próba nem megy úgy, ahogy ő akarja, visszatér Pestre, vagy eljönnek a budapesti zenészek, és ők fognak muzsikálni az előadáson.

„Nézd, Imre, ha zeneileg jó előadást akarsz, és azt, hogy a művésznő elégedett legyen, nem nagyzenekarral fog menni az előadás, csak három zenész fog muzsikálni. Még hozzá dob, bőgő és zongora.” „De Sanyi, a művésznő kiváló szonéénekesnő.” „Én ezt tudom, inkább hallás útján, mint kottából fogjuk kísérrni a művésznőt.” „Jól van, Sanyi – mondta Dévecs igazgató –, de a legkisebb hibátokért is nekem fogsz felelni.” „Rendben van, légy csak nyugodt!”

Eljött a várva várt nap, Mezey Mária megérkezett Dévecs Imre kíséretében. A színészszaalonban a magyar társulat színészei várták a művésznőt. Amikor Mezey Mária belépett, mindannyian felálltunk, és üdvözlöttük: „Isten hozta a művésznőt.” „Köszönöm, kollégáim, köszönöm, drágáim.” Bagi Károly, Szabadka város elnöke gyönyörű virágcsokorral üdvözlölte a divát. Kifejezte háláját a saját és a színművészet szabadkai kedvelőinek nevében, amiért eljött,

és mi is részesülhetünk a feledhetetlen élményben, amit a művésznő nyújtani fog. „Köszönöm, igazán kellemes meglepetés ez a szép és őszinte fogadtatás. Egy kicsit beszélgetek a színészekkel. Imre, hol van a zongorista, miért nincs itt?” Végre megszólalt az élművész: „Itt van, itt van Sanyi. Mária, ez a mi Hercenberger Sanyink zongorista.” Nem volt időm még köszönni sem. „Maga fog engem kísérni, hát tud zongorázni?” „Ezt a művésznő fogja megállapítani most a próbán.” Rám sem nézett: „Imre, mehet a próba.” A színpad készen állt a próbára, a technikai személyzet a helyén volt, én a zongoránál mondtam Perónak, a dobosnak: „Perókám, csak a seprűket ne, inkább a dobverőket használja!” „Lacikám, többet fül után, mint kottából!” – mondtam a bőgősnek. A zenekari árok csukva volt, csak egy állt nyitva három zenész számára. Mezey Mária odajött hozzánk: „Mondd, Imre, ez az egész zenekar, hárman?” Mint a villám, a szavába vágtam: „Mint az angyalok.” „Hát akkor, angyalkáim, indulhat a próba!” „Igen, kérem, művésznő, az angyali próba.” Erre Mezey Mária nem mondott semmit. Az első rész lement, mivel két részből állt az előadás. A művésznő kiváló volt, a zeneszámokat úgy adta elő, mint a világ legjobb sanzonénekesnője, a teremből felhangzott a taps: „Bravó, bravó, művésznő!” Hátrafordultam, a nagyterem teli volt nézőkkel. A taps nem akart alábbhagyni. „Köszönöm, köszönöm, kérek egy kis csendet. Háromheti próba után budapesti zenekarommal nem ment a próbám ilyen jól, mint ezzel a három zenésszel. Külön köszönetem a zongoristának, és neki jár egy puszi.” Na itt a pillanat, Aco, a revansra: „Ne haragudjon, tisztelt művésznő, nem bírok innen önhöz felmenni. Kérem, jöjjön ide.” A teremben nagy csönd. Mezey művésznő odajött hozzám, megfogtam két kézzel a fejét, és egy igazi romacsókot kapott tőlem.

„Ejnye, ejnye, te kis ripacs!”

Az esti előadás kitűnően sikerült, a közönség el volt ragadtatva Mezey Mária énekétől.

HONTHY HANNA

Honthy Hanna és Töröcsik Mari vendég-szereplése Csiky Gergely *Nagymama* című zenés előadásával Szabadkán nagy érdeklődést és örömet keltett a színművészet kedvelői körében. Végre láthatták a halhatatlan Csárdáskirálynőt, Honthy Hannát. Sokan álltak a színház mellékajtaja előtt. Nemcsak a színészek várták a színésznőket, ott volt sok szabadkai is. Kilenc óra harminckor megérkezett Honthy Hanna meg Töröcsik Mari Dévics Imre kíséretében. Szladacsek Mária üdvözölte őket a színház és a színészek nevében. Honthy

Hanna köszönetet mondott, és Dévics Imre hívására bementünk mindannyian a színházklubba. Honthy Hanna elbeszélgetett a kollégákkal, igen kedvesek voltak a művésznők. Tíz óra húsz perckor Péter, Honthy Hanna gardróbosa megkérte a divát, hogy menjen az öltözőbe, mivel 11 órakor kezdődik a próba. „Sajnálom, kollégáim, hogy mennem kell, de 11 óra az 11 óra.” És elment. Honthy Hanna minden hazai vagy külföldi vendégszereplésén magával vitte a saját gardróbosát és öltöztetőnőjét. Akkor fodrásza is volt. A fiatal kollégák el voltak ragadtatva Töröcsik Maritól, az idősebbek pedig Honthy Hannától. Pontosan 11 órakor elkezdték a próbát. A terem megtelt nézőkkel. Mindig így volt, mikor magyarországi színészek szerepeltek Szabadkán. Az első rész kitűnően lement. A szünetben Milan Arsić, a karmester azt kérdezte, mivel nem értett magyarul: „Jó volt minden?” „Maestro, egy hiba volt, Honthy Hanna nem azt a hangot énekelte, amit a hegedűsök muzsikáltak.” „Ez bizony nagy baj – mondta a karmester. – Ki fogja megmondani a művésznőnek?” „Maga, hiszen maga az előadás karmestere.” „Kérlek, fiam, mondd meg te a művésznőnek.” „Na jó, maestro, megmondom.” „Csak, kérlek, légy tapintatos vele.” Bekopogtam az öltöző ajtaján. „Szabad” – szólt a művésznő. „Kezét csókolom, művésznő, bocsánatot kérek a zavarásért, de egy kis hiba történt zeneileg.” „Hiba?” „Igen, a nagy kettes számú 9. taktusban más hangot énekelt.” „Más hangot?” – úgy mondta ezt Honthy művésznő, hogy kezdett melegen lenni. „Elnézést kérek. Igen.” „Veronika, add csak ide az én zongorakivonatokat! Szóval nagy 2. szám 9. taktus.” „Igen, művésznő, a zenekarnál C van, a kottámban is C van, de ön C helyett ciszt énekelt. Ha a művésznő akarja, kijavítjuk ciszre, nem marad a C.” „Köszönöm, hogy szólt, fiam. A második felvonás kezdete előtt szeretném még egyszer átvenni a zenekarral a 2. számot.” „Igen, kérem tisztelettel, ahogy mondja a művésznő.” A színház udvarában Milan Arsić és Dévics Imre beszélgettek. „Na, Sanyikám, hogy volt, mondd már!” „Minden rendben. Megyek kávéra, gyertek ti is!” „Te ördögfióka, cseszegetsz minket.” „Hát jöttök vagy nem?” „Na jól van, megyünk kávéra. Mondd, Sanyi, hogy reagált a művésznő?” „Imre, Honthy Hanna nemcsak nagy művész, hanem kiváló ember és valódi profi. Megköszönte, hogy figyelmeztettem a hibára.” Kunyi Mihály, az előadás ügyelője: „Gyerekek, 5 perc múlva indul a próba. Kérek minden résztvevőt a helyére.” Honthy Hannával átvettük a zeneszámot, a próba igen jó volt. A második rész végén Nagy Pistának, szerepe szerint, fel kell vinnie a két hölyszereplőt (Honthy Hanna és Töröcsik Mari) koffereit a szobába, egyet felemelt, de le is ejtette. „P... mater, de nehéz!” Nagy nevetés a teremben, és taps. „Ezt nem én mondtam, hanem Pityu a papagájom.” Taps a teremben. Az első szünetben valaki telerakta a koffert vasakkal, amelyek a függőnyt tartják. A sztori a papagájról és a kofferről sokáig szájról szájra járt a szabadkai színészek között.

LÉDA

Az 1956-os magyarországi események után a szabadkai Népszínház magyar társulatának a vendégszereplése Budapesten úttörő jelentőségű volt a kulturális kapcsolat újbóli fellendítése terén. Szabadka polgárai büszkék voltak, hogy az ő színészeikre bízta a jugoszláv kormány ezt a feladatot. Büszkén indultak útnak a színészek is. Krleža *Léda* című drámájával utaztunk Pestre. A *Léda* főszereplői voltak: Pataki László, Tóth Éva, Heck Paula, a rendező Virág Mihály. A *Léda*-előadás kitűnően sikerült, különösen nagyon jól játszott Tóth Éva, Heck Paula és Pataki László. Az előadás kellemesen meglepte a pesti közönséget, sőt a kritikusokat is. A *Népszabadság*ban látott napvilágot, hogy ilyen kitűnő előadást nem vártak a szabadkaiaktól, annak tudatában, hogy Jugoszláviában nincs színészi főiskola. Boldogok voltunk, mert kihívás a pesti közönség és színházi szakértők előtt játszani. Másnap délelőtt sétálni mentem, és azt láttam, Pataki Laci és Karna Margit valamin vitatkoznak. Közelebb érve hallom: „Te Margit, veszek még egy kicsit a kvarglisajtból.” „Ugyan Laci, hagyjad már azt a bűdös sajtot!” „Bűdös, de jó.” „Fekete, de szőke.” „Milyen fekete, te Sanyi?” – kérdezi Margit. „Ezt bizony Pataki úr tudja.” „Ugye, te Laci, csináld csak, csináld csak, Sácókám a veszekedést! Tudod mit Margitkám? Te veszekedjél Sanyival, én megyek venni kvarglit.” „Hát ez a Laci odavan a kvargliért. Jaj, nem hoztam le Pataki kalapját a szobából!” „Lehozom én, és beteszem a buszba.” Áadtam a sofőrnek a kalapot, majd leültünk Margit meg én az asztalhoz, hogy ebédeljünk: „Margitkám, megjöttem, és hoztam kvarglit.” Ebéd után elbeszélgettek a színészek a pesti kollégákkal. Odamentem a sofőrünkhöz, Lojzihoz: „Mondd, Lojzi, rendben van, amit megbeszéltünk?” „Igen, Sácó, igen.” „Gyerekek, indulás!” Dévics Imre szólt. A pesti színészek búcsúzáskor szerencsés utat és a jövőben sok közös vendégszereplést kívántak nekünk. A buszban jó hangulat uralkodott, mindenkinek jó kedve volt. Kiérve Pestről, Pataki Laci kezdett nyugtalan lenni. „Na, mi van már veled, Pataki, mit nézel?” „Semmit, Margitkám, csak nem érzed ezt a szagot?” „Nem érzek semmit, Laci.” Rózsika, a ságó és Kunyi, az ügyelő beszélgetett a *Lédáról*. A többiek egyszer Kunyinak, máskor Rózsikának adtak igazat. „Margit, nem érzed ezt a bűzt?” „Ugyan, Laci, tele vagy kvarglisaggal.” Pataki odamegy Dévics Imréhez. „Mondd, Imre, te sem érzed a kvarglibűzt?” „Nem érzem, Lacikám, nem.” „Lojzi, te sem érzed ezt a bűzt?” „Nem, Pataki úr, nem. Kérlek, Imre, útközben álljunk meg egy kicsit.” „Rendben, Laci, rendben!” Az első csárdánál megálltunk, mindannyian bementünk egy italra. Ameddig mi a csárdában időztünk, Pataki Laci a sofőrünkkel kiszéllőztette a buszt, és átnézték a csomagtartókat, hogy nincs-e elrejtve kvarglisajt. „Indulunk, indulunk!” Felszálltunk a buszra, mindenki érezte a kvargliszagot, de nem szóltunk semmit. Tudtuk, hogy valaki közülünk ripacskodik Patakival. Végre hazaértünk, a busz megállt a színház hátsó bejáratánál. Pataki Laci fejére

Pataki László Tóth Évával és Heck Paulával Krleža Lédájában (1963)

tette a kalapját. „No, Margitkám, bemegyünk egy kicsit a klubba?” „Kevésbé hiszem, Pataki úr, hogy bemegy egy kalappal a klubba.” „Miért, Sanyi?” Én 2-3 méterrel távolabb álltam Pataki Lacitól. „Hát egész ideérzik a kvargliszag.” „Igen, igen, Laci, én is érzem” – mondta Margit, mert megsejtette a mókát. Laci megnézte a kalapját, és a kalap szalagján belül 3 helyen ezüstpapírba csomagolt kvarglisajtót talált. Ó, istenem, de dühös lett Pataki. „Te, Ali baba 40 rabló vezére, hölgyek szívrablója, kitépem a füledet, összetöröm a zongorádat!” „Jó, Pataki úr, de csak ha meg bír fogni.” Pataki Laci elkezdett zavarni, körbefutottuk a színház épületét. Margittal nevettünk, mikor Pataki Laci lihegve odaért: „Na, utolértelek, te kis hóhányó.” „Laci bátyám, bocsánatot kérek, ne haragudjon!” „Te, te ördögfióka. Egy kis Ripacs Sacoberger!” „Na, békülj ki, Lacikám!” – mondta Margit. Végül kezet fogtunk, bementünk a klubba, és reggelig jól éreztük magunkat.

A KOLDUSOPERA

19.15-kor már a zongoránál ültem, és vártam a próba kezdetét. Az ügyelő Kunyi Mihály a színpadra hívta a próba résztvevőit: „Gyerünk hát, mindjárt fél nyolc, Misi mondani akar nektek valamit.” „Mindig mondani akar – mondja Juhász Anna. – Meddig fogja mondani?” „A bemutatóig” mondja Nagy Pista. „Na jól van, gyerekek, gyerünk a színpadra, fél nyolc lesz tíz perc múlva.” Virág Misi, a *Koldusopera* rendezője: „Drága kollégáim, a mai próba még zongorával

megy, holnaptól nagyzenekarral fog menni. Most átveszünk egyes jeleneteket Fejes Gyurkával, Juhász Annával, Patakival és Szilágyival, meg Heck Paulával, kilenc óra húszkor szünet után átveszem elejétől végig a *Koldusoperát*.

Végül sor került Pataki Laci és Heck Paula jelenetére: Bicska Maxi búcsúzik az egyik feleségétől, Politól. Pataki az ölében tartja Heck Paulát. „Na, menjünk már a szöveggel!” – mondja a rendező. „Mondd, Poli, láttad a holdat?” „Ó, látom, ó, látom.” „Mondd, érzed...” – erre a szóra Paula előrebillent. „Érzem a hold világítását.” „Jó érzés, mi, Poli?” – erre megint előrebillent. „Jó és kemény.” „Misi, mit beszélnek ezek?” – mondja felháborodva Rózsika, a sűgő, és ő is előrebillent. „Tuk-tuk” – hangzik fel Nagy Pista hangja. „Micsoda, kérem, kikérem magamnak! Te Misi, ez nincs a szövegkönyvben.” „Nem baj, ezt így kell, nem templom ez, hanem színház, Rózsika. Paula, megyünk tovább.” „Nem bírok, Misi, túl kemény.” „Micsoda kemény?” „Hát az ülőhelyem.”

BÁL A SAVOYBAN

Sokszor játszottuk Szabadkán és vidéken ezt az operettet telt ház előtt. Dévics Imre telefonált nekem, és megkért, menjek rögtön a színházba, mert probléma van az operettel. „Jó, Imre, ott leszek 10 perc múlva nálad.” Dévics el volt gondolkozva, nem hallotta a köszönésemet. „Igazgató elvtárs, hívott, és nem fogadja a köszönésemet?” „Jó, hogy jöttél, foglalj helyet, és kérlek, ne haragudj, nem vettelek észre, mikor bejöttél.” Leültem. „Mi történt, Imre, mondd már!” „Sanyikám, a Tóth Éva tíz nap múlva a férjével Szerbiába megy. Angazsálta őket egy szerb színház. Sanyikám, ki tudná Tóth Éva szerepét átvenni?” „Ez igazán nehéz dolog. Jól tudod, Tóth Éva az előadás fénypontja. Na, de Majoros Kati, Albert Mária, Bada Irén, ha te akarod, át tudják venni Tangolita szerepét. De én nem vállalom felelősséget ezért.” „Sácókám, 10 előadás le van kötve, nem mondhatom le őket. Hívjál vendéget, drága Sácókám!” „Na jó, nekem van megoldásom, a biztos siker Romhányi Ibi.” „Tóth Éva után ő lenne Tangolita?” „Igen, Imre, vállalom a felelősséget. És, kérlek, bízd rám, erről senkinek sem kell tudnia.” „Jó, rád bízom. 12 nap múlva Újvidéken a Ben Akibában lesz az előadás.” Lementem a színházklubba, és mit látok? Tóth Évát körülvették a színészek és a zenészek. „Hát hol vagy, batyus? Már kerestünk otthon. A feleséged mondta, hogy több mint egy órája elmentél a színházba.” „Hát itt vagyok.” Nagy Pista belekotyog: „Valahol korrepetált útközben.” „Gyere, batyuskám – mondja Romhányi Ibi – ülj ide mellém!” Szerettük mindannyian Évát, és sajnáltuk, hogy elmegy tőlünk. Este fél nyolckor volt Éva búcsúelőadása. Megkértem Ibit, hogy az előadás után legyen a társasesten, majd hogy holnap tizenegy órakor jelenjen meg a korrepetitorszobában, ott várom. „Batyuskám, de miért, mit akarsz tőlem?” „Ne légy kíváncsi, Ibi, hamar meg fogsz öregedni, és öreg csaj maradsz.” „Akkor biztos ott leszek.” Elbúcsúztam Évától és

a férjétől, és hazamentem. Másnap reggel 8-kor Dévics Imre felhívott telefonon: „Sanyikám, hogy volt?” „Úgy volt, Imre, hogy ma tizenegy órakor lesz énekpróbám Ibivel. Kérlek, a szöveggönyvet hagyd a portásnál.” „Szóval Ibi egyezik, Tangolita szerepét ő fogja játszani?” „Nem mondtam Ibinek semmit.” „Ej, te Sanyi, Sanyi!” „Kész a kávé, hallom, a feleséged kávéra hív.” „Szia, szia, légy nyugodt, Imre!” Pont tizenegykor megjelent Romhányi Ibi. „Foglalj helyet, Ibikém!” – és elkezdtem muzsikálni a Tangolita dalát. „Te batyus, ez gyönyörű dallam.” „Tetszik? Gyönyörű dallam? Tetszik?” „Igen, batyus.” „Na, ha tetszik, Ibikém, akkor te leszel az új Tangolita.” „Neked mindig jókedved van, hát ez igazán jó vicc.” „Komolyan mondom, Ibi, te vagy az új Tangolita.” „Nagy Éva után én leszek a Tangolita?” „Mondd, Ibi, bízol bennem?” „Igen.” „Akkor biztos lehetsz abban, hogy kitűnő Tangolita leszel.” „Te ravasz róka, azért hívtál, hogy halljad, el tudom-e énekelni?” „Nem, ez már az első énekpróbád, Ibi.” „De batyus, a tánc... két bal lábam van. És ez a dal nekem magas.” „Na, Ibikém, itt a szöveggönyv, huszonnyolc oldalon van énekszöveged. Kérlek, énekelj velem a számot.” Két hanggal lejjebb játszottam, és elénekeltük. „Te batyus, nem is magas, és nem is falsoltam.” „Nem, Ibi, nem akarom elhamarkodni három nap múlva a bemutatót.” „Ej, batyus, batyus, mindig viccelsz! Mi lesz a két bal lábammal?” „Azt csak bízd rám, Ibikém, majd elbánok velük is.” „Te batyus, vigyázz, szólok a Katónak!” Erre átölelt, és megköszönte. „Most kávéra megyünk, Ibi, az ének- és táncpróbák egész nap tartanak.” „Jó, mondd, mikor kezdjük?” „Már elkezdtük, kávézás után folytatjuk az énekpróbát.” Ibi nagyon szorgalmas volt, három próba után megtanulta az énekszámokat és a táncot. Két színpadi próba után úgy énekelt és táncolt, mint egy rutinos operettsztár. Elutaztunk Újvidékre, sokan eljöttek, hogy lássák Ibit az ismert operettben. Ibi kiváló Tangolita volt. Az előadás végén hosszú tapssal köszönte meg a közönség Ibi játékát. Valaki a nézőtérről megszólalt szerbül: „Au kakva Subotičanka!” Hát mit mondjak Romhányi Ibiről mint Tangolitáról? Csak azt mondhatom, hogy istenadta tehetség.

ÁFONYÁK

Deák Ferenc drámáját készítettük, és jelöltük az újvidéki Sterija Játékokra. A női főszerepet Romhányi Ibire bízta Virág Misi, az előadás rendezője. A próbák folytak, már kosztümös próbákat tartottak. A szünetben azt mondtam Virág Misinek, jöjjön egy kávéra. Ibit nagyon dicsértem, dicsértem a rendezését, mert igazán jó és modern volt. „Misi, én biztos vagyok abban, hogy ez az előadás el fog jutni a Sterija Játékokra.” „Sácókám, ezt csak gondolod.” „Nem, biztos vagyok benne. Tudod, nekem hiányzik valami.” „Hát mi.” „Topless.” „Topless?” „Deák szövege ad rá lehetőséget.” „De Sácó!” „De Misi, bátornak kell lenni. Én tudom, félmeztelenül eddig senki sem lépett színpadra. Ibi lenne az első színésznő, aki így jelenne meg a Sterija Játékokon. Misikém, Ibinek gyönyörű

melle van. Kellemes meglepetés lesz itthon és Újvidéken is.” „Nem tudom, majd gondolkodom rajta.” „Ne gondolkozz, hanem az esti próbán tedd meg! A többi színész reagálása megmutatja majd, hogy igazam van vagy nincs.” „Hát jól van, Sácó, estére megpróbáljuk.” Az esti próba pont fél nyolckor kezdődött. A technikai személyzetnek, a jelmez- és díszlettervezőnek és a három zenésznek jelentettem, hogy jöjjenek be, mert meglepetés várja őket. A próba jól haladt, de a rendező leállította. „Ezt a jelenetet, Ibi, még egyszer átvesszük.” „Miért, ha eddig jó volt, mi a rossz benne?” „A blúzod.” „A blúzom?” „Igen, vedd le szépen! Látni akarom, hogy csinálod ezt a jelenetet félmeztelenül.” „De kérek, Misi, hát ilyesmit?” „Csak vedd le a blúzodat!” „Na, ha muszáj.” Levette a blúzá. Minden szereplő, aki nem játszott ebben a jelenetben, a nézőtérén volt. Indult a próba. Mikor Ibi megjelent félmeztelenül a színpadon, a teremben nagy sóhaj hallatszott. Mondhatom, ez a jelenet hatott a színészekre, nagy munkakedvet keltett bennük. A jelenet végén taps hangzott fel a nézőtérén, Misinek gratuláltak a színészek. „Na, Ibi, hogy érzed magadat?” „Köszönöm, Misi, kitűnően, ez jó ötlet volt.” Az *Áfonyák* szabadkai bemutatója kiváló volt. Az előadás eljutott az újvidéki Sterija Játékokra, a közönséget és a kritikát kellemesen meglepte a modern és merész előadás. A szabadkai színház magyar társulatának művészei elsőként szerepeltek ilyen merész előadással a Sterija Játékokon. És Romhányi Ibi megkapta a legjobb női főszerepért a Sterija-nagydíjat.

A JAMAICAI TROMBITÁS

Bodrogi Gyula és Voith Ági, az ismert budapesti színművész házaspár *A jamaicai trombitás* zenés vígjátékkal vendégszerepelt Szabadkán. A szabadkai magyar társulat sokat vendégszerepelt a Vajdaságban, Baranyában és Szlovéniában a magyarok településeken. Dévics Imre, a szabadkai magyar társulat igazgatója bízta meg a kitűnő színművészeket négy előadással. Kettővel Szabadkán, eggyel Topolyán és eggyel Zomborban. Elkezdték a próbát. Csak három zenész muzsikált (zongora, dob és bőgő). Bodrogi Gyula szeretett ripacszkodni előadás közben is, de úri módon kicsikarta a nyílt tapsot a közönségtől, ami kiváló színésztulajdonság. Próba után bementek a klubba Dévics igazgatóval. Lakatos Laci bőgős, Pero Ničetin dobos és én ültünk ott, és spricerezünk. Bodrogi művész úr odajött az asztalomhoz. „Fiúk, jók voltatok. Köszönöm. Mit isztok?” Laci rögtön rávágta: „Azt, amit te iszol.” „Hát ha vörösborral megy a whisky, pincér, három whiskyt kérek a zenész uraknak.” „Pardon, négyet, te is jó voltál a próbán.” Zeneileg megértettük egymást. „Hát akkor, uraim, csiríó” – mind a négyen egyből lehajtottuk a whiskyt. „Ez igen!” Minden jegy elkelt a délutáni és az esti előadásra. A délutáni előadás nagyon jól sikerült. A közönség hosszú tapsal fejezte ki háláját. Az esti előadásra eljöttek azok is, akik nem igenszoktak színházba járni. A közönség kitűnően fogadta az előadást. Az első rész befejezése előtt Bodrogi Gyula ül, hányja a kártyát. és mondja a szöve-

Voith Ági

Bodrogi Gyula

get, amíg szól a bevezető zene, majd Bodroginak énekelnie kell. Egyszer elmu-
zsikáltam a bevezetőt, de nem kezdett el énekelni, hát megismételtem. Kezdte
mondani a szöveget, rögtön tudtam, hogy csapdába akarja csalni a zenekart, és
hirtelen énekelni kezdett. Na, minket nem tudott csapdába csalni Bodrogi úr,
mert mindjárt muzsikáltuk azt, amit énekelt. A szabadkai közönség vastapssal
köszönte meg a felejthetetlen élményt. A harmadik fellépés Topolyán volt, telt
ház és kitűnő közönség előtt. Egy pihenőnap után a negyedik előadást a zombori
színházban játszottuk, minden jegy elkelt, sőt pótszékeket kellett kitenni. „Na,
fiúk – mondtam kollégáimnak –, ma este revansolunk.” Az előadás első része
kitűnő volt. A művész házaspár kiválóan szerepelt. Eljött a mi pillanatunk. Az
első rész befejező dalát olyan szépen előadta Bodrogi, hogy nem vette észre, in-
tésemre Laci kiment a zenekari árokból, aztán én mentem ki, úgyhogy Bodrogi
csak dob kíséretében fejezte be a dalt. Nagy és hosszú taps következett. Mikor
a Bodrogi házaspár kijött a függöny elé, Gyula rámutatott a zenészekre, és csak
most látta, hogy a Pero dobos is tapsol neki. Én meg Laci a színpadon, a függöny
mögött vártuk Bodrogi reakcióját. „Te, Ági, mi volt? Mi történt?” Kijöttem a
függöny mögül. „Semmi, Gyula, csak szólista voltál, egy dob kíséretével. Hát
így van ez, Gyula, a zenészek tudják, mi a jó móka” – mondta Ági. „Bravó, fiúk,
gratulálok, ez igen szellemes és intelligens revans” – mondta Bodrogi. Dévics
Imre nevetett. „Mondtam neked, Gyula, ezek a zenészek ördögfiókák.” Előadás
után Gyula és Ági megköszönte a sikeres együttműködést. „Hát zenész urak
– mondta Bodrogi –, a lecke kitűnő volt.” „Köszönjük szépen, de kérlek, Gyula,
van egy javaslatunk. Rossz zenészekkel ne énekelj, ha jó zenészekkel énekelsz,
gondolj ráink!” „Hallod, Gyula? Ez igen őszinte tanács” – mondta Ági.

Szeli István

TÖKE ISTVÁNROL, EGY KÖTET ÜRÜGYÉN

Tőke István: *Mosolygó Tisza mente II.*, Forum Könyvkiadó,
Újvidék, 2006

„Velembe” volt, ahogy Zentán meg Topolyán is mondják egymásról az egyazon esztendőben születettek. De természetesen sok másban is „velembe”, azaz nemcsak azonos korú, de azonos teendőkkel megbízott, s munkakörünkben is hasonló feladatokat teljesítő pályatárs (következőleg gondoltárs) is. Csakhogy neki nem adatott meg mindaz, amihez a szerencsés egykorú túlélő hozzájuthatott, nem egyszer érdemtelenül is, s amivel a sors immár majd egy negyed évszázaddal bőkezűbbnek mutatkozott irántam. De vajon kegyesebb-e és jóindulatúbb-e egyszersmind? Vajon csupán életéveink számát tekinthetjük-e bőkezűsége jelének? Aligha.

Most, hogy poszthumusz könyvét forgatom (*A mosolygó Tisza mente*, második kötetét), nem az jár a fejemben, hogy szülőhelye, a topolyai szegény-negyed (a Szőlősor) félárvajának szűkös életű gyermekkorát idézzem fel ismét, mint annyi évtizeddel ezelőtt, a gyűjtemény első kötetének megjelenésekor. Akaratlanul is azon töprengök, mi az, amire az első kötet bevezetőjében, mind pedig a könyvvvel foglalkozó későbbi írásaiban felületesen, pontatlanul, talán nem is mindig a Tőke Istvánra föltétlenül jellemző vonásként mutattam rá, s amire csak a második kötetrel összehasonlítva figyelhetett fel az olvasó is? Erre a kérdésre keresve a választ, azt kell mondanom, hogy az legfeljebb szakmabeliségünk bizonyos mérvű eltéréseiben és emberszemléletünk némi különbségeiben mutatkozik meg. Ennek a jelei viszont már apró gyermekkorunkban feltűnnek. Mint ahogy már gyermekkoráról szólva még 1983-ban kifejtettem:

„Aki ilyen tarisznnyával indul, az élete fogytaig mást sem tesz – nem is tehet –, mint élményeinek e poggyászát bontogatja-teregeti minden órájában, mert a mála ha terhét, amit a szőlősi gyerek vállára rakott az élet, mindvégig érzi. A faluszél, a csordajárás, az alvég örökségét. Ez a nyitja annak is, hogy alapállását nem a néprajzos szakember hűvösen tárgyilagos modora, az iskolázott megfigyelő »tényszerűsége«, pedantériája határozza meg, hanem azé az emberé, aki nemcsak közvetít és továbbad, hanem emlékszik is. Innen a sugárzó melegség és megértés, amivel körülveszi, fellépteti, beszélteti alakjait. S ha meggondoljuk azt is, hogy majd négy évtizeden át, egész pedagógiai pályafutása alatt (...) szüntelen és szo-

ros kapcsolatban állt azokkal, akiknek a szavait jegyezte s viselt dolgait mondta el, akkor teljesen érthető, miért lazul fel a gyűjtő feszes hangja, a távolság hogyan rövidül le emberi közelséggé, s miképpen kerülnek bele az előadásba a személyes elemek, akár a Gödrök népéről, akár a kisvárosi szatócsokról, iskolamesterekről, értelmiségi kisegyzisztenciákról beszél.”

Nos, az itt mondottak nemcsak a szociográfiai pályázatra benyújtott anekdotáira jellemzők, hanem egész munkásságára is. Hadd említsem meg ennek illusztrálására, hogy noha a tanügyi hatóságok előírása iskolai félvényként csak egy ízben kötelezte az osztályfőnököket növendékeik szüleinek meglátogatására, Tőke István gyakran bandukolt ezen felül is a Kertek meg az Alvég korán sötétedő novemberi utcáin, éppúgy, mint kora tavasszal vagy éppen télvíz idején is. Nyilván nem azért, hogy az év végi „karakterisztikájába” az iskola igazgatója *lelküismeretesnek* minősítse osztályfőnöki teendőit.

Hasonló oka lehetett Bori Imrének is, aki már a *Magyar Szó* 1969. február 9-i számában arra figyelmeztetett: jóllehet egyes zsűritagok bizonyos észrevételei s műfaji kifogásai miatt a bírálóbizottság Tőke István pályamunkáit nem vehette figyelembe, „... hiszen a mű jellege nem szociológiai-szociográfiai volt, ám a gyűjtés áttanulmányozása után az is kétségtelenné vált, hogy érdemes és jelentős az a munka, amit Tőke István végzett, összegyűjtve az élő anekdoták egy jelentős részét, formát adva nekik. (...) Nyilván módot kellene találni e gyűjtés mielőbbi megjelentetésére: szellemi életünk gazdagodna, szellemi javaink gyarapodnának általa, s az is bizonyossá válhatna, hogy érdemes és jelentős az olyan jellegű munka is, amelyet a feladataira ébredt és annak természetét felismerő tanárember végez a maga sajátos körülményei között, távolabb a tudományos központoktól, s egészen közel az életnek azokhoz a formáihoz, amelyeket hétköznapijainkban éljük.”

Mint látjuk, ennek az intelemnek a jegyében jár el a Forum Könyvkiadó még 2006-ban, a gyűjtemény e második kötetével is, egyúttal azonban a két neves egykori munkatársunk és örökhagyóink óhaját és meghagyását is teljesítve.

Végezetül azonban hadd térjek most már vissza az emlékek tágas térségeiről az elmélet szorosabban körülhatárolt vidékére, az életjelenségek elméleti megközelítéséhez. Ilyen szempontból vizsgálva a második kötet anyagát arra a megállapításra jutottam (de legalábbis észrevettem), hogy ezekben már nem maga a történet az érdekes, hanem az ember, akivel valami megtörténik. Másképpen mondva: az anekdotázó szeme az eddig ismert és ismertetett világról egy másik dimenzióra: a fizikai-tárgyi-anyagi környezetről az ember belső világára siklik. Ennek következtében aztán humanizálódik körülötte minden, ami körülveszi, hisz itt már mindennek, amit csak közöl vagy tudomásunkra hoz, az ember a mértéke: az elmondottak, a velünk közöltek is egy bizonyos emberi jellemvonás, tulajdonság, szokás, lelki forma megnyilatkozása. Mint például K. K., a kisvárosi kántor önmagát is messze túlélő, ötletes, szellemes figurája, aki

pl. a temetési menetben énekelve mindig tudta, hogy az utca melyik üzleténél, patikájánál, hivatalánál s egyéb stációjánál kell új énekekre rázendítenie. Mondjuk B. B. gyógyszerháza előtt arra, hogy „Halál ellen nincs orvosság!” Ebből az alaphelyzetből nőtt ki aztán maga az anekdota a benne résztvevők replikáival és egyéb tetteivel, aminek általában a nagyközönség előtt is ismert okai és gyökerei vannak.

Ide sorolhatnánk például a Szekfű Györgyöt, a város főjegyzőjét fölléptető anekdotát is, akiről a városban olyan vélemény alakult ki, hogy sokat ad hivatali tekintélyére, nevének emlegetésére a közéletben. Ezzel hozható összefüggésbe az is, hogy az Árpád utca elején, a központi iskolával szembeni sarkon vagy száz éve épült házának a homlokzatára díszes betűkkel íratta fel: *Építette Szekfű György és neje, Kekezovics Etelka*. A Tisza felőli oldalon, az eresz alatt, a falomboktól félig földve még ma is olvasható. Tisztviselő beosztottjai csak úgy nyilatkoztak felőle, hogy a „kivagyí”. Állítólag csak az alkalmat várták, hogy erre figyelmeztessék. Ez pedig az anekdota szerint akkor érkezett el, amikor – még a „békebeli békében” – egy városi közgyűlésen a főjegyző felolvasta saját szövegét az előző ülésről, a szokásnak és az előírásoknak megfelelően ezzel zárva: „Jegyzé Szekfű György.” Ekkor szólalt meg az ülésterem karzatáról egy csúfondáros sipító hang: „és neje Kekezovics Etelka.” Ezzel aztán megkezdődött a második zentai csata: a jegyzői emelvény felől tucatszám röpködtek a tintásüvegek meg a tolltartók a karzat felé, onnan pedig ellenkező irányba. A polgármester végül is kénytelen volt szünetet rendelni a felbolydult kedélyek csillapítására. – Mint látható: az anekdota itt is magát az emberi természetet, a jellemet állítja pellengérre, s nem a pusztá történet elmondása a célja.

Nem lennék következetes sem önmagamhoz, sem Tőke Istvánhoz, ha nem egy „házi feladattal” zárnám a mondottakat: keressük ki az utóbb említett típushoz sorolható anekdotákat, s nevezzük meg azokat a jellemvonásokat, amelyekből az anekdota etikai, erkölcsi vagy egyéb tartalmi felismerhetők és megnevezhetők.

Bálint István

A FELÁLDOZOTT MONTENEGRÓ

Bajza József: *A montenegrói kérdés*, Forum Könyvkiadó,
Újvidék, 2006

„A világháború régi hatalmas birodalmakat darabolt fel, más államok területét megnövelte vagy megcsonkította, új országokat teremtett, de csak egyetlen országot szüntetett meg, és ez csodálatosképpen nem a legyőzött központi hatalmak között keresendő, hanem a győztes szövetséges és társult hatalmak sorában: ez az eltörpült állam a kis Montenegró.” Ezek a sorok nem most, a Montegró függetlenségéről szóló népszavazással kapcsolatos viták során íródtak, hanem 1927-ben, nem valamelyik délszláv tudós vagy politikus vetette papírra őket, hanem egy magyar: a költő Bajza József fivérének a fia, Bajza József magyar történész, a Budapesti Szemle 1927-ben megjelent számában közölt tanulmányában. Nem csoda, hogy a montenegróiak úgy tisztelik, mint egyikét azoknak, akik igazi megértést mutattak sorsuk iránt, és erre a meg nem érdemelt sorsra a világ figyelmét is próbálták felhívni. (A másik Witney Warren amerikai tudós, aki már Bajza előtt, 1922-ben A Békekonferencia büntette címmel írt ugyanerről.) Külön nagyra értékelve azt is, hogy ő készítette el Montenegró kétkötetes bibliográfiáját.

A Forum Könyvkiadó által – Kishegyes község és az ott élő montenegróiak támogatásával – magyar és szerb nyelven most megjelentetett tanulmány szerzője ugyanis tényleg nemcsak nagy érdeklődést, hanem rendkívüli megértést is mutat e kis ország tragédiája iránt. Nem vitás, hogy ebben az érdeklődésben és megértésben szerephez jutott az a seb, amelyet 1927-ben még jobban érzett a világ magyarsága, amelyet a trianoni békeszerződés ütött a magyarok lelkén. Vagyis ez az érdeklődés elsősorban a sorstársnak szól. Nem véletlen ugyanis, hogy a fent idézett sorok így folytatódnak: „E körülmény magában is érdekessé tenné a montenegrói kérdést, ha az a mód, ahogyan Szerbia Montenegróval elbánt, nem volna a legkeserűbb szatíra a népek önrendelkezési jogára, nem volna annyira jellemző arra a szellemre, mely azokat a férfiakat eltöltötte, akik a központi hatalmak összeomlása után mint a világ urai döntöttek milliók és milliók sorsáról.”

Az első világháború utáni békeértekezleteken elkövetett igazságtalanságoknak a montenegrói példa révén történő megvilágítása azonban nemcsak a sors-

társ együttérzése. Utólag ennyi év távlatából azonban már nehéz megállapítani, mi vegyül még bele. Mert biztosan benne van a magyarok vigasztalásának a kísérlete: mások is jártak így, sőt az ő sorsuk még igazságtalanabb. Azt azonban már nehezebb eldönteni, hogy az érdeklődés további két indítéka közül melyik vezérelte a szerzőt. A kevésbé valószínű feltevés az, hogy a háttérben az az angol diplomácia által is szorgalmazott elképzelés munkálkodott, hogy Magyarország a béketárgyalásokon az osztrák utat kellett volna követnie. Nem az ezeréves birodalom feldarabolhatatlanságára kellett volna hivatkoznia, hanem arra, hogy akkor már vagy 400 éve nem létezett Magyarország, az ország csak most nyerte el függetlenségét, tehát éppúgy megilleti az önrendelkezés joga, mint az alakuló új országok vagy Ausztria népeit. (Ebben az esetben – nem az egész elszakítandó területen, mint képtelen követelésként megfogalmazták, hanem a határ menti, magyar többségű területeken – népszavazást kezdeményezhetett volna. És nem áll elő az a lehetetlen helyzet, hogy még a Sopronnak Magyarországon való megmaradásához vezető népszavazást sem Magyarország, hanem Ausztria kezdeményezte.) Sokkal valószínűbb, hogy az országban egyesekben munkálkodó, a kulisszák mögött abban az időben biztosan folyó vitákban jelentkező fenti elképzeléssel szemben a szerző azt a véleményét akarta megfogalmazni, hogy Magyarország sorsán keveset változtatott volna az is, ha új, most függetlenné vált országgént lép fel.

Az azonban biztos, hogy a Montenegró sorsa iránti érdeklődés mögött a békeértekezleteken alkalmazott politikával és logikával folytatott vita, e politika és logika tarthatatlansága kimutatásának szándéka áll. Erre utal nemcsak a már idézett megállapítás, hogy a békekonferenciák részvevői mennyire érzéketlenek voltak a népek sorsa iránt. Ez a szándék végighúzódik ez egész értekezésen. Többek között abban a formában, hogy megpróbál rávilágítani, mennyire téves volt a békeértekezletek részvevőinek az az eltökéltsége, hogy soknemzetiségű államok helyett nemzetállamokat hozzanak létre. (Ez azzal az illúzióval párosult, hogy a csehszlovák és a jugoszláv egy nemzet.) Ezért hangsúlyozza a szerző: „Ha azonban egy kicsit szétnézünk a világ államai és nemzetei között, megállapíthatjuk, hogy a legnemzetibb állam sem öleli fel sehol az illető nemzeti nyelvet beszélő összes egyéneket, és a legnemzetibb állam sincs idegen nyelveket anyanyelvüknek valló állampolgárok nélkül.” (Azzal kiegészítve, hogy az objektivitás kedvéért azt is érzékelteti: a nemzetállamok megteremtésének fenti illúziójától a montenegróiak sem voltak mentesek, ennek következménye lett, hogy náluk is élt a szerbekkel való egyesülés gondolata, csak éppen nem a szerb, hanem a montenegrói uralkodó uralma alatt.)

A lényeg azonban mégis az, hogy ennek az érdeklődésnek és együttérzésnek az eredményeként megszületett egy mű, amely nagy szerepet kapott a világnak Montenegró tragédiájával való megismertetésében, és megérdemli azt a megbecsülést, amelyet a montenegróiak a szerző iránt éreznek. Bajza ugyanis

elmondja, hogy Dioclea, ez az illír időkből ismert város, melynek romjai ma is láthatók a montenegrói Podgorica környékén, tulajdonképpen a szerb államiság bölcsője, itt született a szerb államot megteremtő Nemanja – ahogy ő mondja: „a középkori szerb uralkodóház megalapítója” – is. És Montenegró akkor indult el az önálló állam fejlődésének útján, amikor „Dusán szerb császár halála után részekre hullik a Nemanják birodalma”. Ettől kezdve azonban hat egy csoda és egy természetes folyamat. A csoda, hogy Montenegró – a térségben egyedülállóan – meg tudta őrizni önállóságát. Ahogy a szerző írta: „A törpe kis állam és a hatalmas török birodalom erőviszonyai mellett szinte érthetetlen, miként tudja magát Montenegró fenntartani.” A természetes folyamat pedig az, hogy az önállóság és a külön állami lét feltételei között megindul a montenegrói identitás kialakulása, ahogyan később mondták: megszületik a montenegrói nemzet. A szerzőnek ezzel kapcsolatos fejtegetése ma is számíthat a montenegróiak külön érdeklődésére, hisz éppen azt igyekszik bizonyítani, hogy – minden ellenkező felfogással szemben – a montenegrói külön nemzet. „Ha tehát Szerbiában és Montenegróban – írja – teljesen egy nyelvet beszélnek is, ez magában véve még nem jelentené azt, hogy a szerbek és a montenegróiak egy nemzet.” (Tételeinek igazolásául felhossa: „A horvátok és szerbek nyelve lényegében azonos, de azért a horvátok és szerbek sohasem alkottak egy nemzetet.”) De különben is a két nyelv nem egészen azonos, hisz a montenegróiak a maguk elszigeteltségében külön úton haladtak, ahogy a szerző mondja: „nyelvük önállóan fejlődött”. És a montenegróiak külön elismerésére számíthat, hogy Bajza nagyon kiemeli az utolsó montenegrói uralkodó, Miklós király szerepét ennek a külön nemzetnek a kialakulásában. Ahogy ő írja: „valójában ő teremtette újjá a montenegrói nemzetet”.

Csak ezek után következik a szerző érdeme a szerb uralom alá kényszerített montenegróiak sanyarú sorsának bemutatásában. Ezzel kapcsolatban a múlt bemutatásának vonatkozásában esetleg hiányolhatjuk az ország önállóságát elismerő berlini kongresszus bemutatását, az ország önállóságának felszámolása után pedig a kialakult fegyveres ellenállás részletezését, de kárpótlásként teljes képet kapunk arról, hogy a békeértekezleten milyen nagyhatalmi érdekek és szempontok érvényesültek. És külön érdeme a könyvnek, hogy teljes képet ad a Montenegróban érvényesített szerb elnyomásról. Arról a rendszerről, amelynek következménye a szerző szerint: „A szerb uralom óta minden tizedik ház börtön. Ezer zsandár őriz benne ezer montenegróit, míg az országutakon álarcos rablók fosztogatják és gyilkolják a járókelőket.” És mindezen felül még van ereje új dolgokat mondani a montenegrói albán kapcsolatokról is, annak megállapítása alapján, hogy „Montenegró lakossága a legtöbb vonatkozásban legközelebb Észak-Albániához áll”. Addig a vitatható véleményig menve, hogy „a délszláv térségben három különböző racet találunk: a horvátot, a szerbet és a dinárit”. És a montenegróiak fajilag „merőben mások, mint a szerbek, ellenben azonosak az adriai vízrendszer területén lakó horvátokkal és albánokkal”.

Egészében Bajza műve nemcsak elgondolkodtató adalék a mi Trianonnal kapcsolatos vitáinkhoz, fontos – a montenegróiak által is nagyrabecsült – hozzájárulás Montenegró történelmének megismeréséhez. Ezenfelül lényeges támpont lehet a nemzet fogalmával kapcsolatban az Európai Tanács ide vonatkozó ajánlásával szükségessé vált vitákhoz általában; konkrétan pedig azokhoz a nálunk még mindig le nem zárult vitákhoz, amelyekben az egyik fél azzal vádolja Milovan Đilast, hogy ő a bűnös, mert kitalálta a montenegrói nemzetet, ugyanis elismerte annak a szerbektől eltérő jellemvonásait, a másik fél pedig azzal, hogy a nagyszerb hegemonia képviselője, mert azt mondja: a montenegróiak etnikai alapja (a mítoszok, a hagyomány, a nyelv és a vallás, a közös történelmi tudat stb.) kétségtelenül azonos a szerbekével. De még ennél is fontosabb, hogy ez a könyv lényeges érveket szolgáltat ahhoz a tételhez, hogy Montenegró függetlenné válása után a szerb politikának alapvetően át kell dolgoznia a kisebbségi politikával kapcsolatban elfoglalt álláspontját. Mindez új helyzetet teremthet a szerbiai kisebbségek – köztük a magyarok – iránti viszonyban is.

Szalma József

A JOGDOGMATIKA KÉRDÉSÉRŐL

Dr. Szabó Miklós: *Ars iuris. A jogdogmatika alapjai.*
[Prudentia iuris 24.] Bíbor Kiadó, Miskolc, 2005., 313. p.

„[A] dogmatika halott” – Ulrich Meyer-Cording írta le ezeket a szikár, gyászos szavakat, miután széttekintett a második világháború utáni Németország s általában egész Európa jogtudományának állapotán.¹ S valóban: ha önvizsgálatot tartva azt kutatjuk, hogy mi jut eszünkbe a „jogdogmatika” szó halatán, akkor elsőként ötlík fel bennünk, amit a német jogtudósok művelnek, vagy még inkább műveltek a XIX. században, esetleg konkrétan az, amit Savigny vagy Bergbohm tett. Tartalmilag ez nem más, mint a tételes joganyag rendszerezése, értelmezése, fogalmak kidolgozása, felsorolásokba öntése, kivételek, majd a kivételek alóli kivételek megállapítása és effélék. „Halottnak”, vagyis szükségtelennek persze ekkor sem neveznénk, de menthetetlenül avított és unalmas foglalatosságnak tartanánk. Ítéletünk azonban elhamarkodott lenne.

Az ismertetés alá vont kötet éppen a jogdogmatikával kapcsolatos legalapvetőbb kérdéseket, így létének indokoltságát, funkcióját, sajátos eszköztárát teszi elemzés tárgyává. A kötet megírását s az annak alapját képező csaknem másfél évtizedes kutatómunka elvégzését praktikus okok váltották ki: az oktatás igényei. Miután a Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara az 1990-es évek elején úgy határozott, hogy tantervébe felveszi a *Jogdogmatika* című tárgy oktatását, annak anyaga, tematikája kidolgozásra várt. A szerző egy megközelítésben már közzétette ezzel kapcsolatos eredményeit², mindezeket továbbgondolva, átértékelve s az oktatás tapasztalatait is hasznosítva most újrafogalmazta. Annak ellenére, hogy a jogdogmatikára, a jogdogmatikai módszerekre és eljárásokra való hivatkozás magától értetődően történik meg a joggyakorlat mindennapjaiban, a jogdogmatikának mint *diszciplínának* a kimunkálása mind a mai napig nem zárult le. Ehhez járul hozzá a kötet, javaslatot téve a tárgy körülhatárolására, jellegének és módszereinek meghatározására, a területére és a tematikájára vonatkozó konszenzus megalapozására.

Erre a tisztázásra annál inkább is szükség van, minthogy a jogdogmatika tárgya, területe, természete többféleképpen is meghatározható. A dogmatikai funkciók ellátásának szükségességét elismerve is vitatható, hogy ezeket diszciplinárisan önálló jogdogmatikának kell-e elvégeznie, vagy más jogtudományi ág is teljes értékűen alkalmas erre. Szokásos alternatíva a juriszprudencia (*Ju-*

*rispruden*z, *Jurisprudence*), vagy a XX. században gazdag irodalmat produkáló jogi módszertan (*Juristische Methodenlehre*, *Legal Method*). Ha elfogadjuk, hogy a specifikus funkcióknak legjobban egy specifikus tudomány felel meg, akkor is fennmarad a kérdés, hogy a jogdogmatikai elemzést az elvonatkoztatás melyik szintjén a legcélszerűbb elvégezni. Beszélhetünk mindenekelőtt a jogintézmények dogmatikájáról, mint amilyen a tulajdon, a felelősség, a jogi személy stb. dogmatikája. Ennél elvontabb, ha egy jogág (vagy kódex) dogmatikai rendszerét dolgozzuk ki vagy ismertetjük. Megtehetjük azt is, hogy egy bizonyos jogrendszert egészként kezelve egy adott jogrend dogmatikájáról szövelünk. S végül elvonatkoztatathatunk a nemzeti sajátosságoktól, hogy általános, a jogot általában jellemző dogmatikai összefüggéseket keressünk, természetesen csak addig a mértékig, amíg az összetartozónak gondolt jogrendszerek valóban lényegi közös sajátosságokat mutatnak (mint amilyen pl. a „nyugati jog” vagy az „iszlám jog”). A szerző – nyilvánvalóan a jogelméleti indíttatásából következően is – a jogintézményi és jogági dogmatika művelését a tételes jogtudományokhoz utalja, s zárójelben hagyva egy „nemzeti jogdogmatika” lehetőségét és a legelvontabb elemzési szintet választva, egyfajta „általános” jogdogmatika felvázolására tesz kísérletet. A kötet alcíme – *A jogdogmatika alapjai* – arra is utal, hogy a tételes jogdogmatikának is szüksége van ilyen jellegű megalapozásra.

A kötet három fő részből áll, s az első rész – „A dogmatikáról” – ad választ a főcím megválasztására is. A szerzőnek azt a választását mutatja meg, hogy a dogmatika természetét kutatva visszanyúl a dogmatikai gondolkodás kezdeteiig, s e tudásfajta a görög *tekhné*, illetve a latin *ars* mesterségbeli tudásával azonosítva az emberi gondolkodás régi hagyományába ágyazza a jogdogmatikát is. (A dogmatikai gondolkodás történetét a 3. fejezet foglalja össze.) Ez természetesen azt a szerzői meggyőződést is magában foglalja, hogy a jogi-jogászai gondolkodás és gyakorlat – hatalmas változásai ellenére – felfogható az elmúlt mintegy két és fél ezer év konzisztens folyamataként. Ennek a hagyománynak a fényében a szerző a dogmatikai megközelítést ott lokalizálja, ahol a bizonyosság elérhetetlen, azonban a gyakorlati kényszerek folytán a bizonytalanság körülményei között is dönteni, cselekedni kell; ilyen helyzetben van az orvos, a jogász, a pap. Ebben a helyzetben a támaszt valamilyen tekintély – a jog esetében kötelező erejű, autoritativ szöveg (a törvénytörvény) – kínálja. Nem „jogászai lelemény” azonban a dogmatikus eljárás: a medicina találmánya, melyben a teológia is osztozik.

E gyakorlati tudásfajta természetének tisztázása után (1. fejezet) a jogdogmatikai alaphelyzetet a 2. fejezet a „nehéz eset”, illetve az „egyetlen helyes válasz” problémája révén mutatja be. Nehéz eset az, amelyre a válasz nem nyerhető ki közvetlenül a jogszabályi szövegből, ahol tehát gondolkodni kell, alkalmazni a fent említett mesterségbeli tudást. Az ilyen esetek vetik fel azt a kérdést is, hogy van-e minden esetre „egyetlen helyes válasz”, ugyanúgy, ahogy a matematikai

feladványokra van. Ez a kérdés vízvázlasztó két lehetséges dogmatikafelfogás között. Az egyik normatív alapon rögzíti, hogy „[a] nehéz eset rossz törvényt szül”, úgy értve, hogy a sajátos körülményei miatt nehezen elbírálnak eset arra ösztökél, hogy lazítsuk fel a szigorú jogot az esetnek megfelelő döntés elérhetősége és igazolhatósága érdekében.³ Ez esetben a jogi döntéshozatal azon modelljét kell választani, amely a jogon belüli érvelést a következtetéssel, mégpedig a *szillogisztikus következtetéssel* azonosítja. A másik – a szerző által is képviselt – dogmatikafelfogás szerint az adott eset nehézsége éppen abban nyilvánul meg, hogy több, *raciónalisán egyaránt igazolható* válasz lehetséges a felmerült kérdésre. Vagyis nemcsak tisztességtelenség, tudatlanság, figyelmetlenség magyarázhatja azt, ha ellentétes álláspontot képvisel az alperes és a felperes, az első- és a másodfokú bíróság stb. Éppen ez teremti meg a dogmatikai alaphelyzetet.

Ha a „helyes válasz” levezethető vagy „kiszámítható” lenne a jogszabályokból, akkor nem lenne szükség dogmatikára: a válaszokat logikusok vagy matematikusok – esetleg számítógépek – adnák meg. Ha viszont a szöveg önmagában nem ad választ, akkor további munkára – gondolkodásra – van szükség annak konkrét esetre való alkalmazhatósága érdekében. Éppen ezt szolgálja a dogmatika általában, s a jogdogmatika különösen. A dogmatikai módszer – következtet a szerző a 4. fejezetben – *szövegmódszer*, hiszen a jogász munkája abban áll, hogy kiinduló szövegekből (jogszabályok, precedensek, vallomások, okiratok, szakértői vélemények stb. szövegéből) újabb szövegeket, végső fokon a jogerős ítélet szövegét transzformálja. Ez a feladat az, amelynek ellátásához szükség van a jogdogmatika eszköztárára. Ezt az eszköztárat a fogalomalkotás, a rendszerképzés és a módszertan kategóriáiba sorolja a szerző; alkalmazásukat pedig – erről szól az 5. fejezet – az állítások (ténybeli állítások és normaproponíciók) megalapozására használja a joggyakorlat. Az állítások megalapozásának fessesség, formalizáltság szempontjából felállítható sorában helyezkedik el a következtetés, az igazolás és az érvelés.

A kötet második és harmadik része a dogmatikai módszerek működését mutatja be a jogi munka két nagy kérdése: a jogkérdések („A normákról”) és a ténykérdések („A tényekről”) kezelésmódja által. A normatani kérdések taglalása (6. fejezet) a standard jogdogmatikai tematikát követi. A normák tételezése, megállapítása, a normaproponíciók megfogalmazása, az esetnorma mibenléte a „norma” fogalomkörében tárgyalt kérdések közé tartozik. Egyet lehet azonban érteni azon szerzői megállapítással, hogy a jogdogmatika igazi funkciója az értelmezés jelenségében mutatja meg igazi erejét, melynek történetét és tipológiáját a 7. fejezet tekinti át. Meggyőző alátámasztást nyer az az állítás (és a kibontása) is, amely az analógiát az értelmezéssel funkcionálisán egyenértékű, dogmatikailag azonos célt szolgáló eszközként mutatja be. A jogkérdések kezelésének záróköve a jogi argumentáció, hiszen a szövegeken végzett munkálkodás célja mindig a végső szöveg: az ítélet befolyásolása, ami a bíróság

meggyőzése révén lehetséges. A meggyőző érvelés eszköztárát a 8. fejezet mutatja be és rendszerezi. A megalapozást a jogalkalmazás mibenlétének és magyarázó modelljeinek bemutatása végzi el, mindezt a jogi érvelés során rendszeresen alkalmazott s ezért nevesített jogi argumentumok tipizálása és bemutatása követi.

Az utolsó rész – „A tényekről” – nem kevésbé fontos kérdésekkel foglalkozik. A megállapított tények és a valóság viszonyának, az igazság problémájának komoly filozófiai háttere van. Nem engedve a kísértésnek, a szerző nem merül el ezek taglalásában, hanem beéri azzal, hogy figyelmeztet a problémák megletére, s tudatosítja a tények megállapításának buktatóit. A jog és a valóság viszonyát tárgyaló 9. fejezet az igazság problémájával és elméleteivel indít, majd a valóságra vonatkozó állítások erejének fokozataiba rendezi a valóság–valószerűség–valószínűség fogalmait. Megállapítva, hogy a tények nem eleve vagy közvetlenül adóttak, a 10. fejezet a tények megállapítása felé fordítja a figyelmet. A tényállás-megállapítás és bizonyítás körvonalazása mellett itt van helye a „tényházak” problémájának és kezelési technikáinak is; ebből legismertebb a fikció és a vélelem kínálta eszköztár. Végül a ténykérdések kezelésének záróköveként is a jogi argumentációt mutatja be a 11. fejezet. Szokásos felfogás szerint a ténykérdések kezelésének módja a (tényeket rögzítő) szövegekből levont ténybeli következtetés; a nehéz eseteket azonban itt is az különbözteti meg, hogy e következtetés nem nyilvánvaló, hanem arról meg kell győzni a bíróságot. Ezt a célt a ténybeli argumentumok szolgálják, melyeket a szerző – a szakirodalomban újszerű megközelítéssel – a jogi argumentumokkal párhuzamosan csoportosít. A záró gondolatok a „tény és érték” szintén jogelméleti problematikájának hátterén mutatják be, hogy „értékmentes” ténymegállapítás dogmatikai értelemben sem lehetséges.

Az „*ars iuris*” a jogászi mesterségre utal. Minden jogász vélekedésével egybehangzóan állítja, hogy e mesterség nem pusztán technika, hanem igazi prudencia. Nemcsak állítja azonban, hanem rendszeres kifejtés keretében be is mutatja, hogy miért. A kötet alcíme tehát lehetett volna A jogászi mesterség dicsérete is, hiszen e hivatás előtti tisztelgés jegyében fogant. A jogászok öntudatosságának növelésén túl ajánlható ezért mindazoknak, akik nem jogászként bár, de érdeklődnek ezen ősi mesterség értékei, a jogászi hivatás mibenlétének kérdései iránt. A kötetet gazdag irodalomjegyzék, valamint részletes név- és tárgymutató teszi még áttekinthetőbbé és használhatóbbá. Elolvasva a könyvet, azzal az örömteli érzéssel zárhatjuk össze, hogy a jogdogmatika nemhogy halott volna, de nagyon is élő és termékeny ága a jogtudományoknak.

JEGYZETEK

¹ U. Meyer-Cording: *Kann der Jurist heute noch Dogmatiker sein?* Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1973, 32.

² Szabó M.: *A jogdogmatika előkérdéseiről*. Miskolc: Bibor Kiadó, 1996.

³ Vö. pl. N. MacCormick: *Rhetoric and the Rule of Law. A Theory of Legal Reasoning*. Oxford University Press, Oxford, 2005., 49.

Bordás Győző

1956-RÓL – A VAJDASÁGBAN

I.

Tisztelt Nagykövet Úr, kedves Főkonzul Úr, Hölgyeim és Uraim, kedves vendégeink!

A Forum Könyvkiadó nevében is köszöntöm önöket, amely társszervezője a mai megemlékezésnek, elsőnek azok sorában, amelyek az elkövetkező hetekben várhatóak Vajdaság-szerte. Amikor beléptek e kisszínpad előcsarnokába, láthatták: húsz fényképes tabló dokumentálja az ötven évvel ezelőtt történeteket. Ehhez a kiállításhoz nem terveztünk külön megnyitót, hiszen a képek önmagukért beszélnek, s mondhatnánk-e többet annál, mint ami az eligazító szövegekben van? A kiállítás címe szinte mindent elárul jellegéről: *1956 – A szabadság reménye*.

Viszont az évforduló kapcsán mi mindent tehetünk hozzá, mi, vajdaságiak ahhoz a tényhalmazhoz, amelyet esetleg még nem, vagy nem eléggé tudtak, tudnak történészeink, kutatóink, a szélesebb közönség? Ezért készült a *Létünk* folyóirat tematikus száma, ezért tartjuk kezünkben Vladimir Popinnak erre az alkalomra megjelent könyvét, az *1956 a belgrádi és a vajdasági sajtó tükrében* címűt.

Hölgyeim és Uraim!

A mai folyóirat- és könyvbemutatóhoz két rövid verses mottót választottam, ha megengedik, fölolvassom:

„Füstöl a beton –
a tömeg szerteszaladt...”

Lesipuskások:
bámulunk fedezékünkől révetegen.
Sánta gyerekkocsi repked –
ottvesz a kövezeten.

(A vér és az alvadt ólom
tovább patakzanak.)
Mint aki késeknek szaladt:
áll tanácstalan,
áll ott az a kicsi asszony,
s szája legörbed...

Fedezékünk fölött dobok peregnek,
s minket verejték lep,
vasököl dönget.”

(Fehér Ferenc Szemtanúk című versét hallották, amelyet a *Madarak folyója* kötetben találtam, a vers alatt ott a datálás is: 1956 őszén.)

S a másik, részlet Gál László *A teremtés* című poémájából való.

„jaj isten ember és forradalom
ha megpihen ha jaj ha megpihen
se értelem se világos se nap
csak csúszómászók megvadult vadak
ha megpihen ha jaj ha megpihen”

Nem minden hátsó szándék nélkül lapoztam föl nemrégiben az 1956–57-ben megjelent könyveinket, néztem utána költőink időrendi gyűjteményes köteteiben, vajon miként lapul ott ’56? Már csak azért sem véletlenül, mert több 56-os antológia, irodalmi szöveggyűjtemény is a kezünkben, de ott – legalábbis eddig – vajdasági író szövegével nem találkoztam.

Pedig némi utánajárással azonnal kiderülne, vannak, mivel íróinkat (idézhettem volna Sinkó Ervin vagy Herceg János naplójegyzeteiből, Deák Ferenc forgatókönyveiből, vagy legújabb regényéből is), sem hagyta, hagyhatta közömbösen mindaz, ami Magyarországon történt. S ez érthető, mert színvonalat képviselő íróink a zsarnokság természetrajzához már 48 után is hozzá merték tenni gondolataikat.

Nekem – ha ez egyáltalán érdekelhet valakit – csak két ’56-os élményem van. Nyolcéves voltam akkor, s amikor délutános voltam az iskolában, föltűnt, hogy édesapám, az olajgyári kertész, mindennap pontosan tíz órára hazakarikázik messziről csörgő biciklijével, a ház falának támasztja, és siet a konyhába anyámmal s anyai nagyapámmal meghallgatni a rádiót. Bennünket, gyerekeket,

kötelezően kizavart onnan. S e furcsa, addig nem tapasztalt jelenség után néhány hónappal tanítónők – akkor másodikos elemista voltam – egymás után jelenti be, új meg új tanuló érkezett. A bátyámékhoz, a nővéremékhez is. A Gál fivérek, Vastag Marika... a többi névre már nem emlékszem, de a pesti Polónyi családra igen, mert máig tartó barátság fűzi nővéremet Marikához, fivére, Levente útjairól is rendszeresen beszámolnak. A gyerekeik esküvőjén, a szülők temetésén ott van.

Már udvaroltam a feleségemnek, aki – miután '56 is szóba jött – azt mesélte, másodikos korában az akkor már nagyon népszerű magyar sportriporter, Szepesi György János nevű fia jó fél évig vele járt az újvidéki Petőfi Sándor iskolába.

Nos, ezek a személyes élmények is föllevenedtek bennem, míg készült a *Létünk* száma, s amikor Vladimir Popin napi pontossággal adagolta a feltárt sajtótörténeti adatokat, s mesélte személyes élményeit, s közben e kötet fölépítésén, tartalmi gazdagításán munkálkodtunk. Magam is elámultam, amikor kiderült, hogy csak a *Magyar Szó* '56-os cikkbibliográfiája harminc gépelt oldalt tesz ki, és kitűnő forrásanyag mind a további '56-os kutatásoknak, mind a magyar–jugoszláv, jugoszláv–magyar politikai és diplomáciai kapcsolatok akkori vizsgálatának.

Hogy '56 mennyire foglalkoztatta a szerb írókat, arról Vicsek Károly cikke többet mond, s most készülő filmje – biztos vagyok benne – még többet árul el. Ismeretes, hogy pl. Dobrica Ćosić azon melegében megírta a máig izgalmasnak ható *7 nap Budapesten* című naplóját. Már jóval kevesebben tudják, hogy Ivan Ivanji regényt, majd Radoslav Petković nagyregényt írt *Sudbina i komentari* (1999) címmel, amelyben kötetnyi fejezetet szentelt '56-nak, s e regény Csordás Gábor pécsi műfordítónak, irodalmunk jó ismerőjének köszönhetően 2003-tól magyarul is olvasható *Sors és körvonal* címmel. Ras Éva is bejelentette ötvenhatos regényét... És ki emlékezik arra, milyen megható levelet írt Veljko Petrović, a neves szerb író barátjának, Herceg Jánosnak...

S mit tudunk a honi menekülttáborokról, annak a húszezer embernek a soráról, akik megfordultak ezekben a táborokban. Azokról a házasságkötésekről, amelyek itt kötöttek (csak Écskán hatvan-egynéhány) s a keresztelekről, amelyekből ugyancsak e táborközele katolikus és református templomban húsz-egynéhány volt, hogy voltak közöttük a szerbiai Kraljeván és Vinján születettek is... Figyelmükbe ajánlom még e dokumentarista cikk eddig ismeretlen képanyagát is.

De nem akarom elvenni a felszólalók kenyerét, ők minderről többet tudnak tőlünk, szerkesztőktől, olvasóktól, de egy Ćosić-idézetet nem hagyhatok ki. Amikor Vujicsics Sztoján 1989-ben engedélyt, sőt előszót kért a *7 nap Budapesten* magyar fordítása kiadására, a szerb író megrettent, mondván: „...vajon én,

az akkori kommunista és elkötelezett író igazat mondtam-e a sztálinizmus és a szovjet megszállás elleni magyar felkelésről?”

S jegyzete első fejezetének végén: „...félve fogtam az újraolvasásba... de fellélegeztem: nem vagyok lenyűgözve riporterri jegyzeteimtől, zavarban bizonyos ideológiai kategóriák és kritériumok, de nem szégyellem e könyvecskét! Nem hazudtam, bár sok mindenről tévesen vélekedtem... És tudatában vagyok: az ember történelmi létében a tévelygések az ő legmaradandóbb igazságai: a hazugságokért pedig századunk minden lövészárkában együttvéve a legtöbb vért ontották.

Beleegyezem könyvem kiadásába, mert talán e könyvecskében is akad némely szó, amely igazat mond, és reménységet gyűjt a kezdődő magyar újjászületés értelméhez.”

Mielőtt átadnám a szót a *Létünk* szerkesztőjének és szerzőinek, szeretném bejelenteni, hogy a Kiadó irodalmi folyóirata, a *Híd* is természetszerűleg készült az évfordulóra. Tematikus blokkban közli írásait, amelyeket az évforduló valós dátumáig, tehát október 23-áig olvashatunk is. Olvasható lesz benne többek között a tanácskozásunkat, folyóirat- és könyvbemutatónkat is személyesen megtisztelő Ständeisky Éva tanulmánya, továbbá P. Müller Péter, Németh Ferenc, Živojin Pavlović és mások írásai.

II.

Ha megengedik, ismét szót kérek, mielőtt szóhoz juttatom a szerzőt, Vladimir Popin urat. Könyve sajtósági, és mint minden könyv, rendhagyó is. Rendhagyó, mert hasonló, rálátást adó, de ugyanakkor személyes, dokumentum jellegű könyv felénk 56-ról eddig nem született.

Az *1956 a belgrádi és a vajdasági sajtó tükrében* című, immáron megjelent (vaskos) könyv első, bevezető részéből történeti áttekintést kapunk az ötvenhatos eseményekről, s mivel a szerb közvélemény – különösen az újabb nemzedék – keveset tudnak, tudhatnak az ötven évvel ezelőtti eseményekről, úgy döntöttünk, a népszerűbb bevezetőt eredeti, szerb nyelven is közöljük. Bízva abban, hogy nem hiába. A teljes anyagot meg fordításban magyarul Bálint István nyugalmazott külpolitikus-újságíró áttüzetésében. Azért így, mert föltételeztük, hogy e gazdag adattár – melyet a belgrádi *Politika* és a *Borba*, valamint a vajdasági sajtó, természetesen mindenekelőtt a *Magyar Szó*, de a *Dnevnik*, a *Subotičke* és a *Somborske novine*, valamint a *Zrenjanin* közölt – mindenekelőtt a magyar történészeket, társadalomtudósokat fogja érdekelni, s mérsékeltebben az itteniekét.

Mint már a *Létünk*-szám elemzésekor is láthatták, csak a *Magyar Szó* cikk-bibliográfiája több mint kétívnyi anyag, s nem csoda, hogy a könyv is 260 lap-nyira duzzadt.

A könyvet kézbe véve azt is látni fogják, mind a belgrádi, mind a vajdasági sajtó már '56 nyaratól fokozott figyelemmel követte az eseményeket. Számos tudósítás jelent meg a Petőfi Kör változásokat követelő vitaforumáról, az Írószövetségben folyó tevékenységről, s aztán sorjázta az események: Rákosi leváltása, Gerő kinevezése, Farkas Mihály menesztése..., hogy ne soroljam tovább, a Nagy Imrével történő, s jugoszláv–magyar ügyeket érintő kérdéseket. S ezekről a történesekről olyan jó tollú, nevezhetjük vezető külpolitikusok tudósítottak, mint Đuka Julius a *Politikában*, vagy Gavro Altman és Vlado Teslić a *Borbában*, vagy Miloš Čorović, aki a Tanjug hírügynökség munkatársaként elsőnek röppenti a világba a Nagy Imre kivégzéséről szóló hírt...

A helyszínen változtatják egymást a *Magyar Szó* újságírói is, Vébel Lajos, az akkori főszerkesztő, Apró Mátyás (aki – melleleg jegyzem meg – kilencvenegynéhány évével ma is Abbáziában él), valamint Steinitz Tibor, aki 1957-ben – tehát jövőre 50 éves – kiadónk első főszerkesztője volt. A tényszerű megállapításokon túl, ezekből a jelentésekből, riportokból a magyarországi, s főképp a budapesti polgárok hangulatának alakulásgörbéje is jól kiolvasható. Ahogyan Vladimir Popin is írja: „Ezek a cikkek részletesen és korrekt módon megvilágítják a vélemények és álláspontok teljes spektrumát, az akkori viták számos vonatkozását.”

Hogy miért foglalkozik a belgrádi sajtó is ilyen részletesen az eseményekkel már az első napoktól kezdve? Nyilvánvalóan azért, mert Tito és a Jugoszláv Kommunista Párt igazolást, elégtételt talált a 48-ban Sztálinnak kimondott „nem”-re.

Nem akarom bőven ecsetelni, mi mindenről esik szó ebben a könyvben, mindenki elolvashatja, de azt még hadd mondjam el: Vladimir Popin akkor a vajdasági belügyi titkárság határ menti osztályának volt a dolgozója, és így személyes tapasztalatairól is számot ad, többek között a zombori befogadóközpont tevékenységét is elénk tárja. Visszaemlékezése szinte novellisztikus hangnemet ad a kötetnek.

Végül idézzük dr. Dejan Janča jogászprofesszor (a 2000-es években budapesti nagykövetségünk) recenziójának egy mondatát: Vladimir Popinnak a témához való közelítésében „...sikerült jelentős mértékben hozzájárulnia hazánkunk a dramatikus magyarországi forradalmi eseményekkel kapcsolatos specifikus szerepvállalása részletesebb és teljesebb megvilágításához”.

Mindezek után engedjék meg, hogy köszönetet mondjak a Magyar Könyv Alapítványnak, amely támogatást nyújtott e könyv megjelentetéséhez, valamint

a Magyar Köztársaság Oktatási és Kulturális Minisztériuma Kulturális Alap-programjának, az Illyés Közalapítványnak és a Határon Túli Magyarok Hivatalának e Létünk-szám szponzorálásáért.

Kérem a belgrádi magyar nagykövetet, Papp Sándor urat és Nagy Ferenc szabadkai főkonzul urat, tolmácsolják köszönetünket.

Elhangzott az Újvidéki Színházban 2006. október 11-én megtartott folyóirat- és könyvbemutatón.

AZ '56-OS ÚJVIDÉKI TANÁCSKOZÁS KÉPEKBEN

*Papp Sándor, Magyarország belgrádi nagykövete megnyitó
beszédét mondja*

*Bordás Győző, az újvidéki Forum Könyvkiadó igazgatója
méltatta Vladimir Popin kötetét*

*Németh Ferenc, a Létünk főszerkesztője a folyóirat tematikus
számáról beszélt*

A tanácskozás közönsége

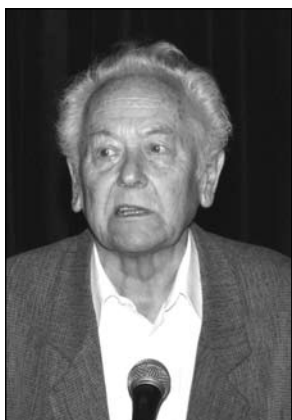
Ständeisky Éva

Valuch Tibor

Bálint István

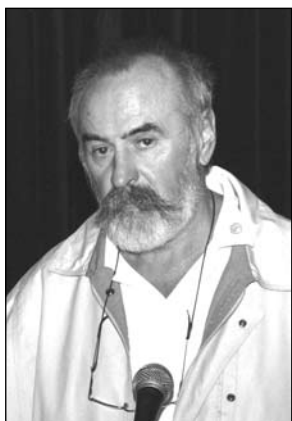
Kovács József

Takács Ilona

Palatinus Aranka

Vicsek Károly

Vladimír Popín

*Markovics-Majtényi
András*

Németh Ferenc

A LÉTÜNK '56-OS SZÁMÁRÓL

Tisztelettel köszöntöm önöket az újvidéki *Létünk* folyóirat szerkesztősége nevében, amely – hadd mondjam el előljáróban –, a vajdasági magyar tudományosság egyik fontos műhelye. Negyedévenként jelenik meg, s immár 36 éve folyamatosan közöl írásokat, tanulmányokat a társadalom, tudomány és kultúra tárgyköréből, amellet jeles vajdasági magyar egyetemi tanárokat, kutatókat mondhat munkatársainak. Idei 3. számával az '56-os forradalom és szabadságharc 50. évfordulója emlékének adóztunk.

Tudomásom szerint e rendezvény az első a vajdasági magyarság idei '56-os megemlékezései sorában. Az '56-os megemlékezéseknek nálunk hosszú, több-éves története van. Az szükségszerűen egybecseng a magyarországi megemlékezések történetével, amelyek akkor kezdődhettek meg, amikor a hivatalos magyar politika eljutott a tagadástól az igenlésig, s elismerte, hogy '56-ban Magyarországon nem ellenforradalom történt, hanem forradalom és szabadságharc. Erre nem sokkal a rendszerváltás előtt került sor, s attól kezdődően bontakozhatott csak ki a méltó kegyeletadás, amelyre országon kívül és belül oly sokan, oly sokáig vártak.

A vajdasági magyarság megemlékezései is a rendszerváltás után kezdődtek, s előbb kissé visszafogottan indultak, majd a 40. évfordulót követően lombosodtak ki s váltak tömegesebbé, felemelőbbé. Idén, a forradalom 50. évfordulóján kaptak újabb ihletet, lendületet.

A kegyeletadás fokozatos kibontakozásának folyamatában a vajdasági magyarság magáévá tette 1956 értékeit, szellemiségét, s így ma már – a vajdasági magyar sajtó megfogalmazásával élve – 1956 számunkra „mérőöldkő és útjelző”, „a magyarság büszke öröksége”, „nemzetünk szellemi forrása”. Ugyanakkor irodalmi alkotások, filmek és megemlékezések ihletője is. A Magyar Nemzeti Tanács 2005. szeptember 23-án a délvidéki/vajdasági magyarság nemzeti ünnepei közé sorolta október 23-át.

A vajdasági magyarság '56-os élménye ma kettős: egyrészt, még élnek annak a nemzedéknek a tagjai – sajnos, évről évre mind kevesebben vannak –, akik számára a magyar forradalom és szabadságharc még nem történelem, ha-

nem személyes élmény, megélt múlt; másrészt, a felnövő fiatal nemzedéknek 1956, ha nem is teljes egészében, de már félig történelem, könyvekben olvasható jeles esemény, félig pedig a családi szájhagyomány által éltetett forradalmi történetek sorozata. E kettősség ma igencsak tetten érhető, de mindkettő a maga módján '56 emlékének, szellemiségének a megőrzését szolgálja.

A *Létünk* '56-os, ünnepi száma, amely ma bemutatásra kerül, s amelyet önök is kézbe vehetnek, a tervezettnél sokkal gazdagabbra sikeredett, mondhatnám úgy is, hogy könyvvastagságúra duzzadt, 180 oldalra, miközben a benne közölt 12 írás, tanulmány több szempontból világítja meg a forradalom eseményeit.

A folyóirat négy témakörben foglalkozik a fél évszázaddal ezelőtt történetekkel.

Az *elsőben* a történészek szemszögéből világítja meg a forradalom eseményeit. Itt találjuk a budapesti '56-os Intézet jeles kutatóinak, munkatársainak, Rainer M. Jánosnak, Szokolczai Attilának, Valuch Tibornak és Ständeisky Évának a tanulmányát, továbbá Bálint István újvidéki munkatársunk írását.

Rainer M. János *A Petőfi Kör vitái* című sorozat (1989–92) társszerkesztője, *Az 1956-os magyar forradalom* című kötet (1991) társszerzője, *Nagy Imre politikai életrajzá*nak megírója (1996–1999), a *Létünkben 1956 – A magyar forradalom Európa történetében* című tanulmányával szerepel. Szokolczai Attila is, akárcsak Rainer, a történész szemszögéből foglalkozott az 1956-os forradalom és szabadságharc történetével. Valuch Tibor *Sorsok és pályák* című érdekes írásában az 1956-os forradalmárok életútját kíséri végig a Kádár-rendszerben. Ständeisky Éva, aki több könyvében is tudományos kutatás tárgyává tette a magyar irodalmat és irodalompolitikát, *Forradalom előtt* című tanulmányában a magyar írók és az SZKP XX. kongresszusának kapcsolatát boncolgatja. Bálint István nyugalmazott újvidéki újságíró tanulmányában a munkástanácsok szerepét méltatja az '56-os forradalomban.

A *második* tematikus rész az emlékezéseké. Hármat olvashatunk '56-ról, mindhárom sajátos, érdekes, ugyanakkor értékes is.

Kovács József, az Újvidéki Rádió nyugalmazott újságírója, 1956 októberében utazott fel Pestre, nem is sejtve, mi mindennek lesz majd ott szemtanúja. Élményeit, emlékeit megosztotta a *Létünk* olvasóival.

Takács Ilona, a *Magyar Szó* egykori lektora meg a *Dolgozók* valamikori olvasószerkesztője esetében fordított volt a helyzet: ő Budapesten született, ott is érte meg a forradalmat, s azt követően került csak Újvidékre. *Az én forradalmam* című írásában '56-os kollégista élményeit eleveníti fel.

Palatinus Aranka, muzslyai helyismereti kutató *A forradalom hozta őket össze* című kivételesen érdekes írásában '56-os bánati szerelmekről, házasságokról, keresztelésekről ír az écskai befogadótábor kapcsán, többek visszaemlékezése, valamint hiteles dokumentumok alapján.

A folyóirat *harmadik* részében '56 és a vajdasági sajtó viszonyáról esik szó. Vladimir Popin az újvidéki *Magyar Szónak* a forradalomra vonatkozó cikkeit jegyzetelte ki, Palatinus Aranka pedig a *Zrenjanin* című nagybecskereki szerb hetilap ide vonatkozó írásait vette számba. Mindkettő fontos adatokat szolgáltat a további kutatásokhoz.

Végül a *Létünk* negyedik blokkja két írást tartalmaz. Az egyikben Markovics-Majtényi András (az Újvidéki Rádió egykori igazgatója), az Újvidéki Rádió '56-os szerepéről és vonatkozásairól számol be, Vicsek Károly ismert filmrendezőnk pedig – aki most fejezte be '56-os dokumentumfilmjét, amelyben a magyar forradalomnak a szerb irodalomban betöltött szerepét méltatja –, alkalmi írásában kitér néhány szerb író, így Dobrica Ćosić, Veljko Petrović, Ivan Ivanji és Radoslav Petković '56-os kötődéseire.

Nos, ennyit mondanék röviden a *Létünk* ez évi 3., tematikus számáról, amelyet azzal az őszinte szándékkal készítettünk, hogy méltó emléke legyen a fél évszázados jubileumnak.

Elhangzott az Újvidéki Színházban 2006. október 11-én megrendezett '56-os tanácskozáson

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása
A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

008 (05)

LÉTÜNK : társadalom, tudomány, kultúra / Fő- és felelős szerkesztő Németh Ferenc. –
1. évf., 1. sz. (1971)–.
Újvidék : Forum Könyvkiadó Közvéallalat, 1971 –.– 23 cm.

Évente négy szám
ISSN 0350-4158

COBISS.SR-ID 4664578

LÉTÜNK – társadalmi, tudományos, kulturális folyóirat. – Megjelenik negyedévenként. Kiadja a Forum Könyvkiadó Közvéallalat. Igazgató: Bordás Győző. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/457-216; www.forumliber.co.yu; e-mail: forumkk@eunet.yu. – Szerkesztőségi fogadóóra pénteken 10-től 12 óráig. – Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető a JP Forum – Izdavačka delatnost 840–848668–83-as zsírószámlára (broj modela 97, poziv na broj [odobrenje] 26–09914–742131–00–04–820); előfizetéskor kérjük feltüntetni a Létünk nevét. – Előfizetési díj 2007-re belföldön 540 dinár. Egyes szám ára 150. Külföldre és külföldön egy évre 20 EUR – Készült a Verzál Nyomdában, Újvidéken.

– YU ISSN 0350–4158